

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Özlem Pınar İVAŞCU

SPİNOZA'NIN STOACI EVREN MODELİ

Felsefe Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2023

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Özlem Pınar İVAŞCU

SPİNOZA'NIN STOACI EVREN MODELİ

Danışman

Prof. Dr. Hasan ASLAN

Felsefe Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2023

T.C.
Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Özlem Pınar İVAŞCU'nun bu çalışması, jürimiz tarafından Felsefe Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Şahin FİLİZ (İmza)

Üye (Danışman) : Prof. Dr. Hasan ASLAN (İmza)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Elif Akgün KAYA (İmza)

Tez Başlığı: Spinoza'nın Stoacı Evren Modeli

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 21/06/2023

Mezuniyet Tarihi : 20/07/2023

AKADEMİK BEYAN

Dönem Projesi olarak sunduğum “Spinoza’nın Stoacı Evren Modeli” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

(İmza)

Özlem Pınar İVAŞCU

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

26 / 05 / 2023

TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Özlem Pınar IVAŞCU
Öğrenci Numarası	202252031807
Anabilim Dalı	Felsefe Ana Bilim Dalı
Programı	Felsefe
Danışman Öğretim Üyesi Bilgileri	
Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. Hasan ASLAN
Yüksek Lisans Tez Başlığı	Spinoza'nın Stoacı Evren Modeli
Turnitin Bilgileri	
Ödev Numarası	2133079371
Rapor Tarihi	23/05/2023
Benzerlik Oranı	Alıntılar hariç: %2 Alıntılar dahil: %5
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE, Yukarıda bilgileri bulunan öğrenciye ait tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 135 sayfalık kısmına ilişkin olarak Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıdaki detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır. Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir: (X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylarım. () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.	
Gerekçe:	
Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlere uygun olarak tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.	
Danışman Öğretim Üyesi Unvanı, Adı-Soyadı İmza	

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
SUMMARY.....	iv
ÖNSÖZ.....	v

BİRİNCİ BÖLÜM STOA FELSEFESİNE GENEL BAKIŞ

1.1. Stoa Felsefesi	1
1.2. Stoacı Fiziğin Temelleri	3
1.3. Stoacı Mantığın Temelleri	5
1.3.1. Bilginin Süreci.....	8
1.3.2. Epistemoloji ve Mantık.....	10
1.3.3. Zihinsel Varlık Tipleri	12
1.4. Stoacı Ahlakın Temelleri.....	15
1.4.1. Phantasia Nedir?.....	19
1.4.2. İnsanın Özgürlüğü Problemi	21
1.4.3. Determinizm.....	25
1.5. Metafizik.....	26
1.5.1. Tanrı.....	29
1.5.2. Ruh.....	33

İKİNCİ BÖLÜM SPİNOZA’NIN FELSEFESİNE GENEL BAKIŞ

2.1. Spinoza’nın Yaşamı	36
2.1.1. Eserleri	38
2.1.2. Felsefi Sistemi	41
2.2. Tanrı ve Doğa Tasarımı.....	44
2.2.1. Tanrı.....	45
2.2.2. Doğa.....	47
2.3. Spinoza’nın Varlık ve Bilgi Öğretisi.....	49
2.4. Varlık Öğretisi	50
2.4.1. Monizm	51
2.4.2. Töz	52
2.4.3. Sıfat.....	54
2.4.4. Modus	56
2.4.5. Ruh ve Beden Problemi	59
2.5. Spinoza’nın Bilgi Öğretisi	63
2.5.1. Bilginin Aşamaları.....	64
2.5.2. Doğru Bilginin Ölçütü	66
2.5.3. Nedensellik İlkesi	68
2.5.4. Determinizm.....	71
2.5.5. Ahlak ve Özgürlük.....	73
2.5.6. İnsanın İyiliği ve Mutluluğu.....	79

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM STOA FELSEFESİ VE SPİNOZA ARASINDAKİ BENZERLİKLER

3.1. Stoacılar ve Spinoza Arasındaki İlişki	84
3.1.1. Tarihsel Arka Plan	86

3.2. Varlık Öğretisi Açısından Spinoza ve Stoacılar	89
3.2.1. Spinoza'nın "Tanrı veya Doğa" Kavramı ve Stoacıların "Logos"u	90
3.2.2. İdealar	91
3.2.3. Monizm Açısından Stoacılar ve Spinoza	94
3.2.4. Tanrı ve Evren	98
3.3. Bilgi Öğretisi Açısından Stoacılar ve Spinoza	101
3.3.1. Bilgi ve Gerçeklik.....	103
3.3.2. Algı ve Duyusal İzlenimler	105
3.3.3. İzlenimler ve Ahlak	107
3.3.4. Pathe.....	109
3.4. Stoacı ve Spinozacı Değer Anlayışı.....	112
3.4.1. Özgürlük.....	114
3.4.2. Erdem.....	117
3.4.3. İyi.....	119
3.4.4. Mutluluk.....	122
SONUÇ.....	129
KAYNAKÇA.....	132
ÖZGEÇMİŞ	135

ÖZET

Bu tez, Stoacı felsefe ve Baruch Spinoza'nın felsefesi arasındaki benzerlikleri incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma iki felsefi geleneğin temel öğretilerini, etik anlayışlarını ve metafizik görüşlerini karşılaştırarak ortak noktalarını ve etkileşimlerini keşfetmeye amaçlamaktadır. Aynı zamanda bu tez, hem primer kaynaklardan (Stoacı filozofların ve Spinoza'nın eserleri) hem de sekonder kaynaklardan (modern yorumlar ve eleştiriler) yola çıkarak fikirlerin doğasını ve gelişimini incelemektedir.

Tez, benzerliklerin yanı sıra iki felsefi yaklaşım arasındaki farklılıkları ve karşılaştırmalı analizin sınırlılıklarını da belirtmektedir. Böylelikle hem Stoacılığın hem de Spinoza'nın felsefesinin düşünce tarihindeki yerini anlamaya katkı sağlayarak, bu iki düşünce sisteminin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olma amaçlanmaktadır.

Tezin bulguları ise Stoacılık ve Spinoza'nın felsefesi arasında önemli benzerlikler olduğunu göstermektedir. Her iki felsefi gelenekte özellikle determinizm, doğanın birliği ve insanın kendi yaşamındaki özgürlüğü mutluluğun kaynağı olarak göstermektedir. Ayrıca, her iki düşünce sistemi de insanların doğa ve evrenle uyum içinde yaşamasının önemini vurgulamaktadır. Bununla birlikte, farklılıklar ve analizin sınırlılıkları da göz önünde bulundurularak, bu benzerliklerin ve ilişkilerin daha derinlemesine incelenmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Stoacılık, Spinoza, felsefe, benzerlikler, karşılaştırmalı analiz

SUMMARY

SPINOZA’NIN STOACI EVREN MODELİ

This thesis aims to investigate the similarities between Stoic Philosophy and the Philosophy of Baruch Spinoza. The study attempts to explore the commonalities and interactions between the two philosophical traditions by comparing their fundamental teachings, ethical understandings, and metaphysical views. This thesis examines the nature and development of ideas by drawing upon both primary sources (the works of Stoic philosophers and Spinoza) and secondary sources (modern interpretations and critiques).

The thesis also acknowledges the differences between the two philosophical approaches, as well as the limitations of comparative analysis. This study aims to contribute to the understanding of the place of both Stoicism and Spinoza's philosophy in the history of thought, thereby helping to provide a better understanding of these two systems of thought.

The findings of the thesis suggest that there are significant similarities between Stoicism and Spinoza's philosophy. Both philosophical traditions emphasize determinism, the unity of nature, and the individual's freedom and happiness as the source of their own life. Furthermore, both systems of thought stress the importance of living in harmony with nature and the universe. However, taking into account the differences and limitations of the analysis, a deeper examination of these similarities and relationships is required.

Keywords: Stoicism, Spinoza, philosophy, similarities, comparative analysis

ÖNSÖZ

Stoacılık ve Baruch Spinoza'nın felsefesi, düşünce tarihi içerisinde önemli yeri olan iki farklı felsefi yaklaşımdır. Her iki düşünce sistemi, etik ve metafizik alanlarında önemli benzerliklere sahip olmakla birlikte, farklılıklar ve etkileşimler açısından da büyük bir potansiyel sunmaktadır. Bu çalışma, Stoacı felsefe ve Spinoza'nın felsefesi arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları inceleyerek, bu iki düşünce sisteminin nasıl karşılaştırılacağına ve bu karşılaştırmaların bilgimize nasıl katkı sağlayacağına dair bir çerçeve sunmayı amaçlamaktadır. Ayrıca bu çalışma Stoacılar ve Spinoza'nın felsefeleri arasındaki benzerlikleri ve etkileşimleri inceleyerek, her iki düşünce sisteminin temel öğretileri, etik anlayışları ve metafizik görüşleri üzerinden karşılaştırmalı bir analiz sunmaktır. Bu amaç doğrultusunda, çalışmada öncelikle her iki felsefi yaklaşımın temel özellikleri ve tarihsel bağlamları incelenmiştir. Ardından, her iki düşünce sisteminin etik ve metafizik alanlardaki ortak noktaları ve farklılıkları detaylı olarak ele alınmıştır.

Çalışma sırasında, hem primer kaynaklardan (Stoacı filozofların ve Spinoza'nın eserleri) hem de sekonder kaynaklardan (modern yorumlar ve eleştiriler) yararlanılarak, fikirlerin doğasını ve gelişimini incelemeye çalışılmıştır. Bu süreçte, her iki felsefi yaklaşım arasındaki etkileşimler ve benzerlikler belirlenmiş ve değerlendirilmiştir.

Çalışmanın metodolojisi, karşılaştırmalı analiz ve tarihsel bağlamın önemli olduğu kabul edilerek, her iki düşünce sisteminin temel öğretileri, etik anlayışları ve metafizik görüşleri üzerinden yapılan karşılaştırmalı bir incelemedir. Bu çerçevede çalışmada elde edilen bulgular, her iki felsefi yaklaşımın önemli benzerlikler ve etkileşimler sunmasına rağmen farklılıklar ve analizin sınırlılıkları da göz önünde bulundurularak ele alınmıştır.

İncelenen temel sorular, Stoacılık ve Spinoza'nın felsefesinin etik ve metafizik alanlardaki benzerlikleri, farklılıkları ve etkileşimleri üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu çalışma, hem Stoacılığın hem de Spinoza'nın felsefesinin düşünce tarihindeki yerini anlamaya katkı sağlayarak, bu iki düşünce sisteminin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmayı da hedeflemektedir.

Her iki felsefi yaklaşımın temel öğretileri, etik anlayışları ve metafizik görüşleri üzerinden yapılan karşılaştırmalı analiz, düşünce tarihi içerisinde önemli bir araştırma alanı olarak kabul edilmektedir. Bu çerçevede, çalışma, Stoacılık ve Spinoza'nın felsefesinin benzer ve farklı yönlerini ortaya çıkaran detaylı ve sistematik bir inceleme sunmaktadır.

Sonuç olarak, bu çalışma Stoacı felsefe ve Spinoza'nın felsefesi arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları inceleyerek, bu iki düşünce sisteminin nasıl karşılaştırılacağına ve bu

karşılaştırmaların bilginize nasıl katkı sağlayacağına dair önemli bir çerçeve sunmayı amaçlamaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

STOA FELSEFESİNE GENEL BAKIŞ

1.1. Stoa Felsefesi

Beş yüzyıla yakın örgütlenmiş bir hareket olarak süren Stoacılık, hâkim olduğu dönem içinde bir Yunan felsefesi olmaktan çıkarak uluslararası hale gelmiştir. Ebetteki bu durum Yunan kültürünü dünyanın en ücra köşelerine kadar yaymayı başarmış olan Büyük İskender'in fetihlerinin bir sonucudur.

Kral Philoppos'un oğlu ve tarihin en önemli simalarından biri olan namı değer Büyük İskender, Yunan şehirlerine diz çöktürürken Helenistik Dünya'nın kapılarını da açmış ve dönemi içinde yaşayan filozofların kurduğu okullarla Yunan felsefesinin dünyaya yayılmasını sağlamıştır. İşte bu okullardan birisi olan Stoacılık Okulu'nun felsefesi de zamanla bir yandan Roma İmparatorluğunun resmi felsefesi haline gelirken bir yandan da evrensellik boyutuna ulaşmayı başarmıştır.

Kıbrıslı Zenon tarafından İ.Ö 3. Yüzyılın başlarında kurulduğu var sayılan Stoacılık okuluna baktığımızda, bu okulun ilk dönem düşünürlerinin çoğunlukla Suriyeli, sonrakilerinin büyük bir bölümünün de Romalı olduğunu görürüz. Aslında son derece önemsiz bu ayrıntıyı bir yana bırakarak Helenistik dönemin oldukça güçlü ve önemli bir akımı olan Stoacılık'ı yakından tanımak istediğimizde ise onu üç bölümde incelemek gerektiğini fark ederiz.

Stoa felsefesinin tarihine kısaca bakarsak onun üç döneme ayrıldığını söyleyebiliriz. Eski Stoa, Orta Stoa ve Roma veya İmparatorluk dönemi Stoa felsefesi. Eski Stoa dönemi, öğretinin kurucusu olan Kition'lu Zenon'la (MÖ 334-262) başlar .Khios'lu Ariston, Kartaca'lı Herillos, Herakleotalı Dionysos, Kition'lu Persaios ve Assos'lu Kleanthes (MÖ 330-230) onun öğrencileridir. Özellikle de Zenon'dan sonra okulun başına geçen Kleanthes bu dönemin en önemli filozoflarından biridir. Onun öğrencisi olan Soloi'lu Khryssippos (MÖ 279-206) okulun başına geçen üçüncü filozoftur. Orta Stoa döneminin en önemli filozofları Tarsuslu Antipatros (öl. MÖ 130 / 129), Panaitios'u (öl. MÖ 110/109) ve Poseidonios 'tur (öl. MÖ 45). Tarihsel açıdan üçüncü aşamaya denk gelen Roma veya İmparatorluk dönemi Stoacılığı büyük ölçüde Roma'nın politik ve kültürel idealleriyle iç içe geçmiş bir öğretiye sahiptir. Seneca(MÖ 4- MS 65), Musonius Rufus (MS 20/30-101), Epiktetos(MS 55-155) ve İmparator Marcus Aurelius (MS 121-180) bu dönemin en önemli Stoacı filozoflarıdır.¹

İlk dönemde Stoacılığın kurucusu sayılan Zenon ve öğrencisi Kleanthes okulun ses getiren filozofları arasında başı çekerler. Seslerini toplumsal hiyerarşinin tüm katmanlarına duyurmayı başaran ve ağırlıklı olarak fizik ve mantık gibi alanlarla ilgilenen bu ilk dönem filozofları, son derece kaderci bir anlayışa sahip olsalar da aynı zamanda insanın bu dünyada özgür olduğunu da savunmuşlardır. Onların bu çelişkili anlayışına göre bu dünyada olan pek çok şey Tanrı'nın iradesi doğrultusunda olmaktadır. Bizim ise bunları değiştirmeye çalışmamız

¹ Çevik, 2023: 11.

yersizdir. O halde mutlu olmak için yapmamız gereken şey dışsal etkenlerden etkilenmeden onlara karşı kayıtsız kalmayı öğrenmek olacaktır.

Yine özellikle bu ilk dönem filozoflarında rastladığımız bir başka fikirde hakikatin bilgisine dolayısıyla da mutluluğa ancak bilgelerin erişebileceğidir. Buna göre evren hakkında bilgi edindikten sonra makul bir hayat yaşanabileceğini iddia eden Stoacılar, bir bilgenin bilgi edinmek için doğru akıl yürütmeyi ve (diyalektik olarak) doğruyu yanlıştan ayırmayı öğrenmesi gerektiği konusunda hemfikirdir.

Stoacılar, orta dönemden itibaren de yine yaşadıkları evrende nasıl mutlu olunacağı sorusuna yönelmişler ve insanlara rehber olma misyonunu üstlenerek bir özgürleşme felsefesi ortaya koyarak dikkatlerini fizikten etiğe kaydırmışlardır. Bu dönemde felsefeyi fizik, etik ve mantık olarak üç kısma ayıran Stoacılar, zaman zaman sırayı mantık, fizik ve etik olarak değiştirmiş olsalar da felsefeyle birlikte yürüyen fakat aslında birbirinden farklı olan bu üç alanın her zaman kol kola olduğu ve bu nedenle de birlikte öğretildiği konusunda hemfikirlerdir. Felsefeyi adeta etten kemikten bir varlıkla eş tutan orta dönem Stoacıları için mantık, kemiklere ve sınırlara, etik etli kısma, fizik de ruha tekabül etmiştir.

Geç dönemin temsilcileri arasında ise aristokrat sınıftan Seneca'yı, bilgeliği ile pek çok filmin de konusu olmuş Marcus Aurelius ve aslında bir köle olan Epiktetos'u görürüz. Bu dönemin önemli siması olan Marcus Aurelius'un şu sözleri ise son dönem öğretisinde öne çıkan bireyin mutluluğunun yalnızca kendi eylemlerinde ve kendi düşüncelerinde olduğunu oldukça güzel özetler. Şöyle der Aurelius:

Yaşam ve ölüm ne iyidir ne kötüdür, evrensel doğadaki düzenin işleyişindeki basit olaylardır. İnsana düşen, akıyla bilhassa ölüm gerçeğini, ölümün basitçe elementlere dağılma olayı olduğunu kabul etmektir. Olayların nasıl ilerlediği ile kendinizi üzme. Çünkü olayların nasıl geliştiğinin sizin üzüntünüze ihtiyacı yok.... Düşünceleriniz hayatınıza yön verir. Bu nedenle düşünceleriniz ne ise, hayatınız da o olur. Hayatınızı yönünü değiştirmek istiyorsanız önce düşüncelerinizi değiştiriniz. Çünkü bazı şeylere güç yetmez umut edilir.²

Genel olarak Stoacılık felsefesinin üç dönemi boyunca gözlemlenen temel ve sürekli özellikler incelendiğinde, Stoacıların bir yandan Sokrates'in düşüncelerini sürdürdükleri ve onun ahlaki değerlerine büyük önem attettikleri, diğer yandan da felsefi düşüncelerini sistematik ve tutarlı bir yapıya dönüştürme çabasında oldukları söylenebilir. Bu bağlamda Stoacılar, Sokrates'in erdemin bilgi temelli olduğu ve insanların doğal olarak iyi olmaya yönelik eğilimleri olduğu anlayışını benimsemiş ve bu değerleri kendi düşünce sistemlerine entegre etmişlerdir. Aynı zamanda, mantık, etik ve fizik alanlarında kapsamlı ve birbirine bağlı bir felsefi sistem geliştirerek, düşüncelerini daha yapılandırılmış ve tutarlı bir hale getirmeye

² Bkz. Çevik, 2023: 27, 89.

çalışmışlardır. Bu süreçte Stoacılar, felsefi öğretilerini ve uygulamalarını sadece teorik düzeyde tutmak yerine, günlük yaşamda uygulanabilir ve insanların yaşamlarını iyileştirmeye yönelik pratik öneriler sunma amacıyla geliştirmeye özen göstermişlerdir.

Stoacılık felsefesinin temel ilkeleri ve öğretileri, insanlar için hem bireysel hem de toplumsal düzeyde anlamlı ve değerli olabilecek şekilde tasarlanmıştır. Bu nedenle, Stoacı düşünce insan yaşamında önemli bir rehberlik sunar. Stoacılar, doğal ve rasyonel bir yaşam sürdürmenin, aşırı isteklerden kaçınarak ve mutlulukla ilgisi olan veya olmayan şeyleri seçip birbirinden ayırt ederek mümkün olduğuna inanıyorlardı. Bu ayırt etme yeteneği ise doğuştan gelmeyip, sonradan eğitimle kazanılır. Bu düşünce özellikle Geç Dönem Stoacılık'ta, somut ve pratik öğütleri birleştiren Seneca, Epiktetos ve Marcus Aurelius gibi filozoflar tarafından sunulmuştur. Onlara göre insanların iç huzuru ve dengesini sağlamak için; duyguları ve tutkuları kontrol altında tutmak, yaşamdaki zorluklarla başa çıkmak için aşırı isteklerden kaçınmak, mutlulukla ilgisi olan veya olmayan şeyleri seçip birbirinden ayırt ederek doğal yani rasyonel bir şekilde yaşamak gerekir.

Bu öğütler sayesinde, Stoacı felsefe sadece teorik düşünce düzeyinde kalmamış, aksine insanların günlük yaşamlarında uygulayabilecekleri ve yaşam kalitelerini artırabilecekleri bir düşünce sistemi haline gelmiştir. Bu bağlamda ise Stoacı düşüncenin temel amacı, bireylerin doğal ve rasyonel bir yaşam sürdürmelerine yardımcı olmak ve bu süreçte insanların yaşamlarını daha iyi hale getirecek pratik öğütler sunmaktır.

Sonuç olarak Stoacılık felsefesinin üç dönemi boyunca, filozoflar Sokrates'in ahlaki değerlerini sürdürme ve bu değerleri kendi düşünce sistemlerine entegre etme çabasında olmuşlardır. Ayrıca felsefi düşüncelerini yapılandırılmış, tutarlı ve uygulanabilir hale getirerek insan yaşamının her alanında anlamlı ve etkili bir etki yaratmayı amaçlamışlardır. Bu süreç ise Stoacılığın tarihsel gelişimi ve felsefi önemi açısından büyük bir değer taşımaktadır.

1.2. Stoacı Fiziğin Temelleri

Stoacılar ahlak, mantık ve fizik arasında keskin sınırlar çizerek felsefenin bu biricik ilgi alanlarını tam anlamıyla birbirinden ayırmak mümkün değildir. Stoa öğretisi de zaten bu üç disiplinin birbiriyle ne şekilde iç içe geçtiğini anlatmak için yumurta benzetmesini kullanır. Buna göre “fiziği yumurtanın sarısına, ahlakı yumurtanın akına ve mantığı da yumurtanın kabuğuna benzetirler.”³

Birbiri içine geçmiş olan felsefenin bu üç alanından fizik, onlarda doğayı ve evreni en iyi şekilde anlamayı kendine amaç edinir. Bu noktada Stoacı düşünürler, doğanın yasalarını

³ Brun, 1997: 84.

anlamak için matematik ve fiziği kullanır. Özellikle fiziksel gerçeklikle ilgili konularda Stoacılar, doğanın yasalarını anlamak ve hayatlarımızı bu yasalara uygun şekilde yaşamak için fiziği kullanırlar. Çünkü Stoacılara göre doğanın yasalarına uygun olarak hareket eden insanlar mutlu bir hayat sürebilirler. Bu nedenle de Stoacılık, insanların doğayla uyum içinde yaşaması gerektiğini savunur.

Onlarda evrenin belirli bir düzeni olduğu ve her şeyin de bu düzen içinde hareket ettiğine dair temel bir prensip bulunur. Bu nedenle hayatın bir amacı olduğuna ve her şeyin belirli bir amaca hizmet ettiğine inanırlar. Doğanın insanın yaşamı üzerinde etkili olduğunu düşünen Stoacılar, doğayı takip ederek ahlaklı ve uyumlu bir yaşam sürdürebileceğine inanırlar. Doğayı ve evreni anlamak, insanın kendi yaşamı ve ahlakı üzerinde doğrudan etkilidir. Ayrıca doğanın düzeni içinde insanların ahlaki erdemler ve doğanın yasalarına uygun yaşaması, mutlu bir hayat sürmeleri için de önemlidir. Ayrıca, doğanın düzeni ve yasaları içinde insanların ahlaki erdemlere uygun bir şekilde yaşamaları, mutlu ve tatmin edici bir hayat sürmeleri açısından da büyük öneme sahiptir. Bu düşünce, Stoacıların insan yaşamının doğayla uyumlu ve evrenin düzenine göre şekillenmesi gerektiği fikrini destekler. Bu yaklaşımla, ahlaki değerlere ve doğanın yasalarına uyarak yaşayan insanların daha mutlu ve tatmin edici bir yaşam deneyimi elde edebileceği vurgulanır. Stoacı düşünceye göre insanlar doğanın gerçeklerini kabullenip, fiziksel ve zorunlu nedenlerle meydana gelen olaylara karşı duyarlı olmamalıdır. İnsanlar, sadece kendi eylemlerine ve düşüncelerine odaklanarak özgür ve mutlu olabilirler.

Özetle Stoacı felsefede doğa ve fizik arasındaki ilişki, evrenin ve doğanın anlaşılması ve bu bilginin insanın ahlaki yaşamı üzerinde nasıl etkili olduğuna dair bir ilişkidir. Stoacılar, doğanın mantıklı ve düzenli olduğunu, bu düzenin evrensel mantık (Logos) tarafından sağlandığını ve insanların doğayı takip ederek ahlaklı bir yaşam sürebileceğini savunurlar.

En genel anlamada ise Stoacılar için fizik, evrenin ve doğanın işleyişini anlamaya çalışan geniş bir kapsamlı disiplindir. Bu disiplin evrenin yapı taşları olan cisimleri, ilkeleri, öğeleri, tanrıları, sınırları ve uzayı incelemeye odaklanır. Bu noktada ise Stoacıların ilke anlayışına bakacak olursak, evrende etkin ve edilgen olmak üzere iki tür ilke olduğunu savunduklarını görürüz. Etkin ilke, her şeyin nedeni olarak görülür ve evrenin her yerinde mevcuttur. Bu etkin ilke aynı zamanda evrensel akıl ya da *Logos* olarak adlandırılır. Edilgen ilke ise maddi dünya ve doğanın yapı taşları olarak kabul edilir. Yönetici güç olarak akıl, sürekli olarak fiziksel biçim vererek her türden eser yaratmak için var olan etkin ilkedir. Bu nedenle Tanrı sonsuzdur ve madde formu vererek çeşitli eserler yaratmak için vardır.

Stoacıların evreni yorumlama şekline bakarak onların bir bakıma panteist bir tutum sergilediklerini söyleyebiliriz. Çünkü Stoacı felsefe, evrenin ve doğanın tek ve bütünsel bir

varlık olduğunu, tüm varlıkların bu bütünlüğe bağlı olduğunu ve evrende her şeyin rasyonel bir düzen içinde işlediğini savunur. Bu düşünce, Tanrı'nın evrenle özdeşleştiği ve her şeyin bu ilahi varlığın bir parçası olduğu panteist düşünceyle benzerlik gösterir. Onlara göre evrendeki etkin ilke, yani Tanrı veya tabiat, farklı isimlerle anılabilir. Tek Tanrı, Zeus veya Jüpiter gibi çeşitli adlarla ifade edilebilir ve evrenin yöneticisi, koruyucusu, dünyanın akli ve enerjisi (pneuma) olarak kabul edilir. Aynı zamanda bu, tüm yaratılışın egemeni ve her şeyin varlığının temel nedeni olan evrensel akli da temsil eder.

Sonuç olarak baktığımızda ise Stoacılar için fizik, evrenin ve doğanın işleyişini anlamaya çalışan bir disiplin olsa da bu disiplin, sadece evrenin yapı taşları olan cisimleri, ilkeleri, öğeleri, tanrıları, sınırları ve uzayı incelemekle sınırlı değildir. Stoacı felsefede fizik, doğanın yasalarını anlamak ve doğaya uygun yaşamak için bir araçtır. Stoacılar, doğanın yasalarını anlamak için matematik ve fiziği kullanarak bu bilgiyi hayatlarında uygulurlar. Fizik, Stoacı felsefede insanların doğayla uyum içinde yaşaması için gereklidir.

1.3. Stoacı Mantığın Temelleri

Stoacıların, felsefenin üç ana disiplini olan fizik, etik ve mantığın birbirine bağlı organik bir bütün olarak düşündüklerinden zaten yukarıda bahsetmiştik. Ancak onlar bu düşünceden hareketle bu üç disiplinden birine yoğunlaşarak diğer disiplinleri göz ardı etmenin yanlış olacağını da düşünmüşlerdir. Ancak bunlar arasında yapısal bir ögeye karşılık gelen mantık ise onlar için diğer alanlardan üstün olmasa da felsefenin hareket noktası olması bakımından fizikten ve etikten önce gelir. Stoacı filozof Epiktetos, bu düşünceyi şu şekilde ifade eder:

Eğer fizik olmaksızın etik ve mantık çalışmaya kalkışırsan, doğayı anlamadan iyi bir insan olmaya çalışırsan, yolunu şaşırmış ve amaçsız olursun; eğer etik olmaksızın fizik ve mantık çalışırsan, doğru olana yönelmek için güdülenmemiş olursun; eğer mantık olmaksızın fizik ve etik çalışırsan, nerede hata yapacağını ve nasıl düşüneceğini bilemezsin.⁴

Stoacılar için mantık, kapsamlı bir terim ve ayrıntılı olarak tartışılması gereken bir konu olduğu için son derece önemlidir. Ayrıca mantık, diğer erdemleri de içeren bir erdem olduğundan da önemlidir. Çünkü onlara göre bilge sayılan bir insanı bu sıfatla değerlendirebilmemiz için onun doğruyu yanlıştan ayırabilmesi gerekir. Mantık bilmeyen bir insan ise doğruyu yanlıştan ayıramayarak doğru çıkarımlarda bulunamayacağı için mantık bilmesi son derece önemlidir. Yine aynı zamanda aklın hareket yasası da mantıktır ve mantığın

⁴ Epiktetos, Discourses, 1.17.1-2, bu kısım linki verilen bu internet adresinden doğrudan alınarak İngilizceden çevirisi yapılmıştır. <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0237%3Atext%3Ddisc%3Abook%3D1> (erişim tarihi: 12.02.2023).

kuralları olmadan akıl hakikate de ulaşamaz. Stoacılar göre yine logosun bilimi de olan mantık bilimi, dilin yapısını ele alırken belirli türden akıl yürütme biçimlerinin geçerliliğini ve kelimelerin şeylerle olan bağlantısını inceler. Aristoteles gibi mantığı bir araç olarak benimseyen Stoacılar arasından, Zenon ve Kleanthes 'ın mantık bilimi üzerine yazmış oldukları pek çok yazı olsada bunların arasından mantığı bir disiplin olarak ele alan kişinin Khrysippos olduğunu görürüz.

MÖ 280 - MÖ 207 tarihleri arasında yaşamış olan Khrysippos, Stoacı felsefenin önde gelen temsilcilerinden biri olup özellikle mantık ve epistemoloji üzerine önemli katkılarda bulunmuştur. Stoacı mantığın geliştirilmesinde önemli bir rol oynayan Khrysippos, Stoacı okulun üçüncü başkanı olarak da anılır. Khrysippos 'un mantık üzerine düşünceleri şu şekildedir.⁵

Khrysippos, Stoacı mantığın önemli bir temsilcisi olup, kategorik syllogizm, önerme mantığı, durum kavramı ve diyalektik üzerine çalışmalar yapmıştır. Kategorik syllogizm, iki öncül ve bir sonuçtan oluşan mantıksal bir yapıdır ve Khrysippos, doğru kullanımının doğru çıkarımlar yaparak bilgi edinmeye ve doğru düşünmeye yardımcı olduğunu savunur. Önerme mantığı, önermelerin doğruluk değerlerini ve mantıksal ilişkilerini inceleyen bir disiplindir ve Khrysippos'a göre, insanların düşüncelerini daha iyi anlamalarına, mantıklı akıl yürütmelerde bulunmalarına ve mantıksal hatalardan kaçınmalarına katkı sağlar. Durum kavramı, önermelerin doğruluk değerlerini belirleyen koşullardır ve Khrysippos, durumlar sayesinde doğru çıkarımların yapılabileceğini öne sürer. Diyalektik ise, düşüncelerin mantıksal bir şekilde analiz edilerek tartışılması ve eleştirilmesi sürecidir ve Khrysippos, diyalektiğin doğru bilgiye ulaşmaya yardımcı olduğunu düşünür.⁶

Görüldüğü üzere Khrysippos 'un mantık üzerine düşünceleri, antik felsefe ve mantık tarihinde önemli bir yere sahiptir. Onun çalışmaları, Stoacı mantığın gelişimine ve daha sonraki dönemlerde mantık alanındaki teorilerin ve uygulamaların şekillenmesine büyük katkı sağlamıştır ancak ondan sonra gelen ardılları da mantık bilimini diyalektik ve retorik olarak ayırarak hakikatin bilgisine ulaşma noktasında mantığa kural ve ölçütlerde getirmişlerdir. Buna göre genel olarak Stoacılar diyalektik, bir doğruyu yanlıştan ayırma olduğu kadar bir tartışma sanatı olarak da tanımlanmaktadır. Retorik ise pratiktir ve dil ile akıl yürütmenin temel özelliği içinde yer alır. Ayrıca retorik dili iyi, incelikli ve etkili kullanma sanatıdır. İyi konuşmak, neyin doğru olduğunu söylemeyi de içerir. Diyalektik ise insanın davranışıyla ilgili ilkelerin düzenini kavrayabilmek için de kullanılabilir. Çünkü diyalektik kanıtlayıcıdır ve şeylerin özünü kendisine konu edinir. Fizik veya ahlak alanındaki çalışmalar mantık bilimleri açısından anlaşıldığından diyalektik yapan kişi bilge kişi ismini almaya da layıktır. Zorunlu ve diğer erdemleri de kapsadığı düşünülen diyalektik, Stoacı için fizik ve etik alanlarıyla da örtüşmektedir. Bu bağlamda Şüpheciler gibi düşünen Stoacılar, bir yöntem ya da ölçüt olmadan hakikate ulaşamayacağını söylerler.

Hakikati, diyalektiğin bir parçası olarak ele alıp inceleyen Stoacılar bunu semantik olarak yaparlar. Semantik yani anlam bilimsel açıdan Stoacı filozofların *lekta* (söylenebilir)

⁵ Erkiran, 2018: 56.

⁶ Long ve Sedley: 2001: 320.

dedikleri şey bedensiz varlıklarla örtüşen anlamları (ta semainomena) ele alan çalışmalarının bir parçasıdır. *Lekta*, dilsel yüklemelerin en karmaşık biçimine (katêgorêmata) ve önermelerin tam biçimine (aksiômata) karşılık gelen diyalektiğin ana alanıdır. ‘‘Lekta ‘nın doğası, önermelerin ve yüklemelerin doğasını araştırmak için düşünme yetimizi kullanmamız gerektiğini öğretir.’’⁷ ‘‘Diyalektik, gerçeği anlamak için önermelerin ve yüklemelerin doğasını inceleyen bir süreçtir. Bu süreç sayesinde, evrenin düzenini ve insanın bu düzen içindeki yerini anlamaya çalışırız.’’⁸

Stoacılar, Locke'dan çok önce insan zihnini boş bir levha olarak düşünmüşlerdir. Onlara göre, dış dünyadaki nesneler duyu organları aracılığıyla zihinde izlenimler bırakır. Zihin bu izlenimleri onayladığında, kalıcı imgeler ve genel kavramlar oluşur. Her ne kadar genel kavramlar oluşturma yetisi doğuştan gelse de, bu kavramların gerçekleşebilmesi için deneye ihtiyaç duyulur. İzlenimler veya imgeler deneye dayandığında, fikirler meydana gelir. Dolayısıyla, bilginin temelinde izlenimler ve duyudan gelen algı bulunmaktadır. Buna göre zihin işlem yaparken aşağıdaki basamakları takip eder:

İzlenim + imge → genel fikirler + kavramlar

Tümel olarak oluşan yargılar

Stoacılar, izlenimler ve imgelerin bir araya gelerek genel fikirler ve kavramlar oluşturduğunu düşünürler. Bu görüş, Aristoteles'in mantığından farklı olarak önermeler mantığına dayanmaktadır. Stoacıların bu görüşü benimsemelerinin nedeni, gerçek olarak kabul ettikleri şeylerin somut bireysel varlıklar olmasıyla ilgilidir. Yani, Stoacılar kavramların zihinsel bir kurgu olmasına rağmen dış dünyada bir gerçekliklerinin olmadığına inanır ve bu nedenle önermeleri somut gerçekliğe çevirmek için kullanırlar. Özellikle öznel soyutlamalar olan tümellere karşılık tikeller, bireysel varlıklardır ve hakiki olarak varoluşa sahip olabilirler. Bu noktada Platon'un aşkın olan evrensel anlayışını ve Aristoteles'in evrensel olan bakış açısını reddeden Stoacılar için bilgi, bireylerin ve duysal varlıkların algısına bağlıdır. Yani ‘‘şu’’ diye gösterdiğimiz şeylerin bilgisi algıya ve genel fikirlere dayalıdır. Kesin bilginin alanı ise deneydir. O halde gerçeğin kaynağı da sadece algıda vardır ve bilgi de izlenimlerde temsil edilir. Öyle ki bilginin doğruluğunun tek ölçütü de onun nesneyle örtüşmesidir. Burada yaşanan bilgi sorunlarının en nihayetinde onların gerçekliğe olan inançlarından ve maalesef bu inancın getirdiği belirsizliğin kaynağına şahit oluyoruz. Bir yandan süreklilik gerçeklikle ilgili yargılarımızı belirsizleştirirken, öte yandan *logos* bize bir tür nesnel gerçeğin açığa çıkarılabileceğine dair güvence verir. Süreklilikle karşılaşmamız, algılama yetilerimiz

⁷ Seneca, 2019: 85.

⁸ Uzel, 2019: 56.

aracılığıyla olur. Ancak *logos* ile karşılaşmamız, dilimizin neyi ifade ettiği üzerine düşünmemizden veya düşünmemizden kaynaklanmaktadır.

Stoacıların gerçekliğe olan inançları ve bu inancın getirdiği belirsizlik, bilgi sorunlarının kaynağıdır. Süreklilik, gerçeklikle ilgili yargılarımızı belirsizleştirirken, *logos* bize nesnel gerçeğin açığa çıkarılabileceğine dair güvence verir. Süreklilikle karşılaşmamız, algılama yetilerimiz aracılığıyla olur; ancak *logos* ile karşılaşmamız, dilimizin neyi ifade ettiği üzerine düşünmemizden kaynaklanır. Önergeler, doğru ya da yanlış olabilen somut öğeler olarak tanımlanır. Bir önerme, var olan bir şeye karşılık geliyorsa doğru, var olmayan bir şeye karşılık geliyorsa yanlış sayılır. Bu durum, Stoacı varlık düzlemi ile hakikat arasındaki ilişkiyi gösterir. Aynı zamanda, dış dünyanın hakikati için de kullanılan “olmak” fiilinin doğru önermelerde karşılık bulan izlenimlerin kaynağı olduğunu görürüz. Yani, “var olan” hem hakikate hem de hakikatin temsil ettiği gerçeği atıfta bulunurken, “var olmayan” hem yanlış hem de yanlışın karşılık geldiği gerçeğe işaret eder.

Bir önerme, doğru ya da yanlış olabilen ve var olan bir şeye karşılık geliyorsa doğru, var olmayan bir şeye karşılık geliyorsa yanlış olabilen somut bir öğe olarak tanımlanır. Böylece doğru ve yanlış tanımlarken “olmak” fiilinin kullanılması, bize Stoacı varlık düzlemi ile hakikat arasındaki ilişkiyi de gösterir. Ayrıca aynı fiilin doğru önermelerde karşılık bulan izlenimlerin kaynağı olan dış dünyanın hakikati için de kullanıldığını görüyoruz. Diğer bir deyişle, “var olan” hem hakikate hem de hakikatin temsil ettiği gerçeğe atıfta bulunurken, “var olmayan” hem yanlış ve hem de yanlışın karşılık gelir.

Özetle, Stoacılar izlenimler ve imgelerin birleşerek genel fikirler ve kavramlar oluşturduğunu düşünürler. Bu fikirler ve kavramlar, somut bireysel varlıklara dayalı önermeler mantığı üzerinden anlaşılır. Gerçekliğin ve bilginin temel kaynağı olarak algıyı ve deneyi kabul ederler. Bu anlayışla, Stoacılar bilgi ve gerçeklik arasındaki ilişkiyi, dış dünyadaki nesnelerin zihinde izlenimler ve imgeler bırakarak gerçekliğin temsilcisi olduğu şeklinde ele alırlar. Süreklilik ve *logos*, gerçeklikle ilgili yargılarımızın belirsizliklerini ve nesnel gerçeğin ortaya çıkarılabilme potansiyelini açıklar. Stoacı düşünce sistemi, doğru ve yanlış önermelerin varlık ve gerçeklik düzlemleriyle ilişkisini, “olmak” fiili üzerinden değerlendirir.

1.3.1. Bilginin Süreci

Stoacılara göre bilginin kaynağı duyumlardır. “Duyusal algılar fiziksel dünya ile etkileşime geçerek gerçekleşir. Görmek, işitmek, tatmak, dokunmak ve koklamak gibi duyular, insanların çevrelerindeki nesnelerle ilişkilerini anlamalarını sağlar.”⁹ Ancak şunu da özellikle

⁹ Plutarkhos, 2015: 87.

belirtmek gerekir ki onlar bu konuda duyuların yanıltıcı olabileceğini de söylemişlerdir. İnsanların duyuları aracılığıyla aldıkları bilgi her zaman doğru olmayabilir. Bir nesnenin görüntüsü yanıltıcı olabilir ve gerçekte olduğundan farklı görünebilir. Bu yüzden onlara göre duyularımızın bize sağladığı bilgileri doğrulamak için akıl yürütmeyi ve mantığı kullanmak son derece önemlidir. “İzlenimlerin doğru ya da yanlış olduğunu ayırt etme becerisi geliştirilmelidir, çünkü doğru izlenimlere onay vermek ve yanlış izlenimlerden kaçınmak, insanın doğru yaşaması için önemlidir.”¹⁰

Stoacılar, doğru bilgiye ulaşmanın yolunun, doğru izlenimleri onaylamak ve yanlış izlenimleri reddetmek olduğunu düşünürler. Bu süreç, “katakêrôsis” olarak adlandırılır ve insan zihninin doğru ve yanlış arasında ayırım yapma yeteneği olarak tanımlanır.

Katakêrôsis (κατακρίσις) Stoacı felsefede kullanılan bir terimdir ve insan zihninin doğru ve yanlış arasında ayırım yapma yeteneği olarak tanımlanır. Bu süreç, doğru izlenimleri onaylamak ve yanlış izlenimleri reddetmek üzerine kuruludur. Stoacılar, katakêrôsisin doğru bilgiye ulaşmanın temel süreci olduğunu düşünürler.¹¹

Stoacıların bu anlayışı, bilginin kaynağı olarak duysal algının önemini vurgular ve aynı zamanda aklın ve mantığın rolünü de kabul eder. İzlenimlerin doğru ya da yanlış olduğunu ayırt etme becerisi, doğru yaşamak için önemlidir ve bu süreçte akıl ile mantığın da önemli bir rolü bulunmaktadır.

Görüldüğü üzere Stoacıların, insanların duyuları aracılığıyla aldıkları bilgiyi doğrulamak ve yanlışlamaları ayırt etmek için akıl yürütme ve mantığı kullanmaları gerektiğini vurguladıklarını görürüz. Bu süreçte, insanlar doğru bilgiye ulaşmak için hem içgörülerini hem de deneyimlerini değerlendirmelidir. Duyuların sağladığı bilgiler sadece bir başlangıç noktasıdır, ancak gerçek bilgiye ulaşmak için bu bilgilerin akıl yürütme ve mantıkla değerlendirilmesi gerekmektedir.

Kısaca Stoacı felsefe, bilginin elde edilmesi sürecinde düşünce ve akıl yürütmenin önemini vurgulayarak, insanların duysal algılarından doğru ve yanlış ayırt etmelerine yardımcı olacak düşünce süreçlerini geliştirmelerini teşvik eder. Bu süreç, insanların gerçekliği daha doğru ve tutarlı bir şekilde anlamalarına yardımcı olur. Yine Stoacılar duyuların önemini kabul ederken, duysal algının sınırlılıklarını ve yanıltıcı olabileceğini de vurgularlar. Böylece insanların doğru bilgiye ulaşmak için duysal algılarını akıl yürütme ve mantıkla dengelemeleri gerektiğini savunurlar. Bu görüş ise insanların gerçeklikle ilgili daha sağlam ve güvenilir bilgilere ulaşmalarına yardımcı olmayı amaçlar.

¹⁰ Epiktetos, 2020: 1-5.

¹¹ Erkıran, 2018: 98.

1.3.2. Epistemoloji ve Mantık

Stoa okulunun öne sürdüğü epistemolojik yaklaşımlar yakından incelendiğinde onların Sokratesci ve Epikürcü epistemolojiye iki yönlü cevaplar verdiklerini görürüz. Buna göre öncelikle doğru bir hayatın bilgelik temelinde oluştuğunun ve bu hayatın iyiyle kötünün bilgisinin temelinde şekillendiğine inan Sokrates'in epistemolojisine karşı "sanılar"dan nasıl kurtulacağımıza dair söylemlerine rastlarız. Ardından ise Epikürosçuların hayatımızı sanı ve inançlarla yönetmemize karşı çıkan anlayışı geliştirmeye yönelik fikirlerine rastlarız.

Buna göre Sokratesci epistemolojiye karşı Stoacı yaklaşım, doğru bilgi ve bilgelik arayışını ön plana çıkarır. Sokrates, insanların bilgisizlikten kurtulup erdemli bir yaşam sürdürebilmeleri için bilgi ve bilgelik arayışında olmaları gerektiğini savunur. Stoacılar ise, insanların doğru bilgiye ulaşmak için duyusal algı ve akıl yürütme süreçlerine dikkat etmeleri ve özellikle yanlışlamaları (sanılar) ayırt edebilmeleri gerektiğine inanır. Böylece insanlar, gerçek bilgiye ulaşarak bilge bir yaşam sürdürebilirler. Epikürosçuların epistemolojisi ise insanların hayatlarını doğru ve yanlış inançlardan arındırarak mutluluğa ulaşabilecekleri düşüncesine dayanır. Epikürosçular, insanların inançlarını ve düşüncelerini sorgulayarak, yaşamlarını daha tatmin edici ve mutlu bir hale getirebileceklerini savunur. Stoacılar ise, insanların hem duyusal algılarından hem de akıl yürütme yeteneklerinden yararlanarak, gerçek bilgiye ulaşabileceklerini ve bu sayede daha iyi bir yaşam sürdürebileceklerini ileri sürer.

"Stoacılar, Sokratesci ve Epikürosçu epistemolojilere kendi özgün yaklaşımlarını sunarak, bilgi ve gerçeklik arayışında insanların hem duyusal algılarından hem de akıl yürütme becerilerinden faydalanmaları gerektiğini savunur."¹² Bu, insanların düşüncelerini ve inançlarını sürekli olarak sorgulamaları ve doğru bilgiye ulaşmak için akıl yürütme ve mantıkla duyusal algılarını dengelemeleri gerektiği anlamına gelir. Böylece Stoacı epistemoloji, insanların bilgelik ve mutluluk arayışında Sokratesci ve Epikürosçu düşüncelerle başa çıkmalarına yardımcı olacak özgün bir yöntem sunar. Bu doğrultuda ise Stoacı epistemolojiye bir örnek vermek istersek Seneca'ya bakabiliriz.

"Bu Romalı Stoacı filozof ve devlet adamı, felsefi eserlerinde bilgi ve bilgelik arayışına dair önemli fikirler sunar. Seneca'nın "Moral Letters to Lucilius" (Ahlak Mektupları) adlı eseri"¹³, Stoacı düşüncenin temel prensiplerini ve bu düşüncelerin günlük yaşam ve ahlaki meselelerle nasıl ilişkilendirilebileceğini gösterir. "Bu mektuplarda Seneca, insanların hem duyusal algılarından hem de akıl yürütme becerilerinden faydalanarak doğru bilgiye ulaşabileceklerini ve bu sayede daha iyi ve erdemli bir yaşam sürdürebileceklerini vurgular."¹⁴

¹² Brun, 1997: 56.

¹³ Uzel, 2019: 75.

¹⁴ Bknz. Uzel, 2019: 78.

Yine ‘‘Seneca'nın mektuplarında, insanların yaşamlarında karşılaştıkları sorunlar ve zorluklar karşısında nasıl daha sağlam ve mantıklı kararlar alabilecekleri’’¹⁵ anlatılır. ‘‘Ayrıca insanların doğru ve yanlış düşünceleri ve inançları ayırt etmelerine yardımcı olacak akıl yürütme ve mantık kullanımının önemi de vurgulanır.’’¹⁶

Seneca, Stoacı felsefeyi insanların düşüncelerini ve inançlarını sürekli olarak sorgulamaları, yaşamlarını doğru ve yanlış inançlardan arındırmaları ve doğru bilgiye ulaşmak için akıl yürütme ve mantıkla duysal algılarını dengelemeleri gerektiği şeklinde uygulamaya koyar. Bu yaklaşım, insanların bilgelik ve mutluluk arayışında Sokratesci ve Epikürosçu düşüncelerle başa çıkmalarına yardımcı olacak özgün bir yöntem sunar. Ayrıca yine Seneca, Stoacı felsefenin temel ilkelerini, özellikle ahlak, adalet, özgürlük ve ölüm gibi konular üzerine yaptığı düşüncelerle derinleştirir. Sokratesci ve Epikürosçu düşüncelere karşı, Seneca insanların zor durumlarda doğru ve erdemli kararlar alabilmesi için düşüncelerini, hislerini ve eylemlerini kontrol etmeyi öğrenmeleri gerektiğini savunur. Bu, insanların iç huzura, dayanıklılığa ve mutluluğa ulaşabilecekleri bir yaşam sürdürebilmeleri için önemlidir.

M.S.3. yüzyılda yaşamış olan ve filozofların biyografilerini kaleme alan Diogenes Laertius ise günümüze ulaşan eserlerinde Stoacıların bilgiye ulaşma konusundaki düşüncelerine de kısmen değinir.

İzlenim (Phantasia), duysal aracılığıyla dış dünyadan elde edilen zihinsel görüntüler olup, objelerin ve olayların zihinde temsilleridir ve insanların çevrelerindeki dünyayı algılamalarına yardımcı olur. İzlenimlerin doğruluğunu sorgulama süreci olan onanım, duysal izlenimlerin gerçekliğe uygun olup olmadığını değerlendirmek için kullanılır. Bu süreçte, zihin duysal izlenimler arasında ayrımlar yapar ve izlenimlerin doğru bilgiye ulaşmada ne kadar güvenilir olduğunu değerlendirir..... kavrama aşamasında, doğruluğu onaylanmış izlenimler insan zihninde genel ve soyut kavramlara dönüştürölür. Bu kavramlar, insanların düşünme ve akıl yürütme süreçlerine temel teşkil eder ve onların gerçek bilgiye ulaşmalarına ve dünya hakkında daha derin bir anlayış geliştirmelerine yardımcı olur.¹⁷

Bu süreç ise Stoacı epistemolojinin temelini oluşturur ve insanların gerçek bilgiye ulaşmalarına ve doğru ve mantıklı kararlar almalarına olanak tanır. ‘‘Bu üç aşamalı süreç, duysal algı ve akıl yürütme yeteneklerinin önemini vurgular ve insanların bilgelik ve mutluluk arayışında önemli bir yol gösterici olarak işlev görür.’’¹⁸

Öyleyse bu bilgiler ışığında Stoacı epistemolojiyi kısaca özetlemek istersek onların bilgi anlayışında hem rasyonalist hem de empirist unsurları içeren bir yaklaşım benimsediklerini söyleyebiliriz. Çünkü onlar, bilgi edinme sürecinin duysal algılarla başladığını kabul eder, bu da onların empirist bir yanı olduğunu gösterir. Duysal aracılığıyla

¹⁵ Uzel, 2019: 81.

¹⁶ Uzel, 2019: 82.

¹⁷ Laertius: 2022.

¹⁸ Uzel, 2019: 82.

elde edilen izlenimler, objelerin ve olayların zihinsel temsilleridir ve bilgi edinme sürecinin temelini oluşturur. Ancak Stoacılar, duyuşsal algıların tek başına yeterli olmadığına ve doğru bilgiye ulaşmak için akıl yürütme ve mantığın kullanılması gerektiğine inanırlar. Bu, onların rasyonalist bir yaklaşım benimsediklerini gösterir. “Stoacılar, doğru bilgiye ulaşmak için duyuşsal izlenimlerin doğruluğunu ve güvenilirliğini sorgulamak ve onaylamak adına akıl yürütme süreçlerini kullanırlar.”¹⁹ Yani Stoacı düşünce, duyuşsal izlenimlerin ve akıl yürütmenin bir arada kullanılması gerektiğini savunarak, bilgi anlayışında hem rasyonalist hem de empirist öğeleri içeren karma bir yaklaşım sunar. Bu nedenle, Stoacılar tamamen rasyonalist olarak nitelendirilemez, ancak rasyonalizmin önemli bir bileşen olduğu karma bir epistemolojik anlayışa sahiptirler.

Bir başka önemli konu ise Stoacı epistemolojinin diğer bir önemli özelliği, bilginin pratik bir amaca hizmet etmesi gerektiği düşüncesidir. Stoacılar, bilginin doğru davranışa yol açması gerektiğine inanırlar. Bu nedenle, bilgiyi elde etmek ve kullanmak, insanların hayatlarını daha iyi hale getirmek için bir araçtır. Stoacı felsefe, bilgi ve erdemin kişinin iç huzurunu, dayanıklılığını ve yaşam kalitesini artırmak için kullanılması gerektiğini vurgular. Bu anlayış, Stoacı felsefenin ahlaki ve pratik boyutunu ortaya koyar ve insanların düşüncelerini, hislerini ve eylemlerini kontrol etmeyi öğrenmelerini amaçlar. Bu da Stoacı epistemolojiyi felsefi bilgi teorisinin yanı sıra etik felsefesinde de önemli bir rol oynamasını sağlar. Çünkü Stoacılar, doğru bilgiye ulaşmanın yanı sıra doğru davranışı da vurgularlar.

Sonuç olarak, Stoacı epistemoloji antik Yunan felsefesi içinde önemli yer tutan felsefi bir akımdır. Bu akım, doğuştan gelen bilgiye dayalı olmamakla birlikte rasyonel düşünmeyi ve mantığı vurgular. Ayrıca, bilginin pratik bir amaca hizmet etmesi gerektiği fikrini benimserler. Stoacı epistemoloji, felsefi bilgi teorisi ve etik felsefesi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir ve hem rasyonalist hem de empirist unsurları içeren bir yaklaşımı temsil eder. Bu anlayış, Stoacı felsefenin ahlaki ve pratik boyutunu ortaya koyar ve insanların düşüncelerini, hislerini ve eylemlerini kontrol etmeyi öğrenmelerini amaçlar.

1.3.3. Zihinsel Varlık Tipleri

Stoacı anlayışı bu başlık altında ele almak istediğimizde düşünme, kavram, kavrayış gibi konular bizi oldukça zorlayacaktır. Nitekim eldeki kaynakların yetersizliği ve onların bu konularda ileri sürdükleri farklı anlayışlar zaten karmaşık olan bir konuyu daha da karmaşık hale getirmektedir. Örneğin *kavrayış* gibi bir anlama gelen düşünceden bahsederken aslından onların *kavramadan* bahsettiklerini görürüz. Yine *ortak düşünceler* ya da *düşünce* arasında

¹⁹ Eraltan, 2022: 101.

yaptıkları ayrımı anlamakta son derece zordur. Çünkü birbirinin sürekli yerine geçen bu kavramlar bir düşünce etkinliği mi yoksa bir düşünce midir tam olarak anlaşılamamaktadır. Yine de tüm bu karmaşayı bir yana bırakarak Stoacı anlayışın zihinsel varlık tipleri ve düşüncelerini temel olarak üç farklı kavram üzerinden değerlendirmek istersek; *pneuma* (nefes), *hêgemonikon* (yönetici ilke) ve *phantasia* (algı) kavramları ile karşılaşırız. Bu kavramlar, Stoacıların zihinsel süreçler ve insanın düşünce yapısını anlamlandırma biçimleri üzerinde etkili olmuştur. Buna göre Stoacılar, evrenin temel maddesini *pneuma* (nefes)'yı olarak kabul ederler. Bu kavram, evrenin tüm varlıklarını ve zihinsel süreçlerini birleştirici ve hareket ettirici bir güç olarak anlaşılır. İnsan zihnindeki düşünceler ve duygular, *pneuma* sayesinde enerji kazanır ve şekillenir. *Pneuma*'nın yoğunluğu ve seviyesi, insanın zihinsel kapasitesini, düşünce biçimlerini ve kişisel düşünce yapısını etkiler. Yine *pneuma*, Stoacı düşünce sisteminde insanın zihinsel varlık tipleri ve düşüncelerinin temelini oluşturması açısından da önemli bir kavramdır. İnsan zihninin düşünceleri ve duyguları, *pneuma* ile ilişkilendirilir ve bu enerjiye bağlı olarak şekillenir. Bu bağlamda, "...*pneuma*'nın yoğunluğu ve kalitesi, insanın zihinsel süreçleri üzerinde etkili olup, düşünce ve duyguların yapısını belirleyici bir rol oynar. Dolayısıyla, Stoacı felsefenin bu temel kavramı, insanın zihinsel varlık tiplerini ve düşünce yapısını anlamlandırmada önemli bir yer tutar."²⁰

Hêgemonikon (Yönetici İlke)'a gelecek olursak bu kavramla ilgili olarak da Stoacılar, insan zihninin yönetici ilkesini *hêgemonikon* olarak adlandırır. *Hêgemonikon*, insanın iradesi, düşünceleri ve duyguları üzerinde kontrol sahibi olan ve ahlaki seçimler yapabilmesini sağlayan zihinsel bir yapıdır. İnsanın doğaya uygun bir yaşam sürmesi ve ahlaki değerlere göre hareket etmesi, *hêgemonikon*'un sağlam ve dengeli bir yapıya sahip olmasıyla mümkündür. *Hêgemonikon*, insanın ahlaki kararlar alabilmesi ve doğru davranışlar sergileyebilmesi için gereken zihinsel dayanağı da sunar. Bu yapı, bireyin iç dünyasında doğru ve yanlış arasında ayrım yapabilmesini ve doğaya uygun bir yaşam sürmesini sağlar. *Hêgemonikon*'un güçlü ve dengeli olması, insanın ahlaki değerlerine bağlı kalarak yaşaması ve zorlu durumlar karşısında doğru tercihler yapabilmesi açısından büyük önem taşır. Dolayısıyla, Stoacı felsefede *hêgemonikon* kavramı, insanın ahlaki yaşamını ve doğaya uyumlu olmasını sağlayan temel zihinsel yapıyı ifade eder. "İçinde bulunduğumuz durumların kendisi değil, onlara bakış açımızdır bizi rahatsız eden şey. İnsanlar için rahatsız edici olan şeyler, onların düşünceleridir. Öyleyse, insanların rahatsızlıklarını gidermek için eğitim almaları gereken şey düşüncelerdir."²¹

²⁰ Stock, 2022: 56.

²¹ Epiktetos, 2020: 5.

Son olarak *Phantasia* (Algı) kavramına bakacak olursak bu kavramın da tıpkı diğer kavramlar gibi Stoacı felsefede zihinsel varlık tipleri arasında büyük bir öneme sahip olduğunu görürüz. Bu kavram, duyuşal izlenimlerin ve düşüncelerin insan zihninde nasıl oluştuğunu ve nasıl bir süreçle işlendiğini açıklar. Stoacılar, bireyin doğru ve erdemli kararlar alabilmesi için *phantasia* sürecini derinlemesine anlaması ve bu süreci yönetebilmesi gerektiğine inanır. *Phantasia* sayesinde, insan duyuşal izlenimlerini analiz eder, bu izlenimler üzerinden düşüncelerini ve fikirlerini oluşturur. Bu süreç, bireyin iç dünyasını daha iyi kavrayarak doğru ahlaki seçimler yapabilmesine olanak tanır. “*Phantasia* ‘nın doğru şekilde kullanılması ve yönetilmesi, insanın hem doğaya uygun yaşamasını sağlar hem de zihinsel süreçlerinde daha bilinçli ve erdemli kararlar almasına imkân tanır.”²² Dolayısıyla Stoacı felsefede *phantasia* kavramı, insanın duyuşal izlenimlerinin ve düşüncelerinin nasıl bir süreçle işlendiğini ve bu sürecin ahlaki seçimler açısından ne kadar önemli olduğunu vurgular. Ancak bu kavram daha derin anlamlar içerdiğinden ilerleyen bölümlerde bu kavramı ayrı bir başlık altında yeniden incelememiz gerekecek. Şimdilik zihinsel varlık tipleri arasında *phantasia* kavramının Stoacı felsefe içinde önemli bir yere sahip olduğunu söylemekle yetinelim.

Özetle, Stoacı felsefenin zihinsel varlık tipleri *pneuma*, *hêgemonikon* ve *phantasia* kavramları üzerinden incelenir ve değerlendirilir. Bu kavramlar, insanın düşünce yapısı, ahlaki seçimler ve doğaya uygun yaşam konularında büyük bir öneme sahiptir. Stoacı düşünürler, bu zihinsel varlık tiplerini kullanarak, insanın doğaya uyumlu ve erdemli bir yaşam sürdürebilmesi için gerekli olan düşünce ve davranışları ortaya koymaya ve açıklamaya gayret göstermişlerdir.

Pneuma, evrenin ve zihinsel süreçlerin temel maddesi olarak kabul edilir ve tüm evrenin işleyişini düzenleyen enerji olarak görülür. İnsan zihninde ise, *pneuma* düşüncelerin ve duyguların temelini oluşturan enerji olarak değerlendirilir. *Pneuma*'nın yoğunluğu ve düzeyi, insanın zihinsel yapılarını ve düşünce süreçlerini etkiler, dolayısıyla doğaya uygun ve erdemli bir yaşamın temelini oluşturur.

Hêgemonikon ise insan zihninin yönetici ilkesi olarak adlandırılır. *Hêgemonikon*, insanın iradesi, düşünceleri ve duyguları üzerinde kontrol sahibi olan ve ahlaki seçimler yapabilmesini sağlayan zihinsel bir yapıdır. İnsanın doğaya uygun yaşaması ve ahlaki değerlere göre hareket etmesi, *hêgemonikon*'un sağlam ve dengeli bir yapıya sahip olmasıyla mümkündür.

Phantasia da duyuşal izlenimlerin ve düşüncelerin insan zihninde oluşmasını sağlayan bir süreçtir. Stoacılar, insanın doğru ve erdemli kararlar alabilmesi için *phantasia* sürecini

²² Epiktetos, 2020: 63.

anlaması ve kontrol etmesi gerektiğine inanır. İnsan, *phantasia* sayesinde duyuusal izlenimlerini değerlendirir, düşüncelerini şekillendirir ve doğru ahlaki seçimler yapabilir.

Bu üç temel kavram, Stoacı felsefede insanın zihinsel dünyasını ve doğaya uygun yaşam süreçlerini anlamak ve değerlendirmek için kullanılır. İnsanın doğru ve erdemli kararlar alarak, doğaya uyumlu ve ahlak kurallarına uygun bir yaşam sürdürebilmesi, bu zihinsel varlık tiplerinin etkili ve dengeli bir şekilde kullanılmasıyla gerçekleşebilir. Bu nedenle, Stoacı filozoflar, insanın doğaya uygun ve erdemli bir yaşam sürdürebilmesi için bu zihinsel varlık tiplerini kullanarak düşünce ve davranışlarını açıklamaya çalışmışlardır.

1.4. Stoacı Ahlakın Temelleri

M.Ö. 300 yılında Kıbrıs doğumlu Zenon tarafından Atina'da kurulan Stoa Okulu, Yunan şehir devletlerinin iç savaşlarla boğuştuğu bir döneme rastlar. Artık bir kültür merkezi olmaktan uzaklaşan Atina, bilim, sanat ve dinin etkilerinin yavaşça azaldığı bir şehir haline gelmiştir. İşte böyle bir dönemde ortaya çıkan Stoa Okulu, zamanla doğanın yasalarını benimseyerek, bireysel ve siyasi yaşamı düzenlemeyi amaçlayan bir felsefi akım olarak gelişmiştir.

Stoa Okulu'nun temel fikirleri, insanların doğayla uyum içinde yaşamasını ve mantığa dayalı ahlaki değerlerle hareket etmesini savunur. Bu düşünce sistemi, insanların iç huzur ve sükûnet bulabileceği bir yaşam tarzını benimsemelerini önerir. Stoacılık, insanların yaşamlarının büyük kısmını kontrol edemeyeceği gerçeğini kabul ederken, kendi düşünceleri ve tutumları üzerinde kontrol sahibi olmalarına vurgu yapar. Stoacılık, bu yönleriyle hiç şüphesiz antik dünyadan günümüze etkisini sürdüren önemli bir felsefi akımdır. Çünkü özellikle Stoacı ahlak anlayışı, modern felsefe ve psikoloji alanlarında büyük ilgi görmektedir. Günümüzde popüler olan bilişsel davranışçı terapi (CBT) yöntemi, Stoacılık felsefesinin ahlak anlayışından esinlenerek insanların zorluklarla başa çıkmalarına ve yaşamlarında daha sağlıklı düşünce kalıpları geliştirmelerine yardımcı olmaktadır.

Stoacı ahlakın temelinde insanın doğayla uyum içinde yaşaması ve mantığa dayalı ahlaki değerlerle hareket etmesi fikri yer alır. Stoacı filozoflar, insanların yaşamlarının büyük kısmını kontrol edemeyeceği gerçeğini kabul ederken, kendi düşünceleri ve tutumları üzerinde kontrol sahibi olmalarına vurgu yaparlar. Örneğin Epiktetos, insanların dış olaylara karşı nasıl tepki vereceklerini seçebileceğini ve bu seçimin özgürlük ve mutlulukları üzerinde büyük bir etkisi olduğunu belirtir. Ayrıca insanların sadece kendilerine bağlı olan şeyleri önemsemeleri gerektiğini, diğerleri üzerinde kontrolleri olmayan durumlarla ilgili endişelenmemeleri gerektiğini savunur.

''Dış olayların bize zarar vermesine izin veren şey, kendi içimizdeki değer yargıları ve düşüncelerdir. Dış olaylara karşı nasıl tepki vereceğimizi belirleyen şey, içimizdeki değer yargıları ve düşüncelerdir. O zaman, dış olayların etkilerinden ve içimizdeki değer yargıları ve düşüncelerin hatalarından korunmak için, bu değer yargıları ve düşünceler üzerinde çalışmalıyız.''²³

Seneca ise insanların zor zamanlarda dahi akılcı düşünmeye ve doğru değerlerle hareket etmeye devam etmeleri gerektiğini vurgular. Başkalarının hatalarına ve kötü davranışlarına karşı hoşgörülü olmamız gerektiğini, çünkü herkesin kendi bilgelik düzeyine göre hareket ettiğini söyler. ''Ahlak anlayışının temelini ise doğaya uygun yaşam oluşturur. Doğaya uygun yaşamak için doğanın bilgisine sahip olmak gerekir. Bu bilgi hem tüm evrenin doğasını hem de özel olarak insan doğasını içerir. ''²⁴ Yine Roma İmparatoru Marcus Aurelius da hayatındaki zorluklarla başa çıkarken Stoacı ahlak ilkelerine başvurur. Kendi düşüncelerine ve değerlerine odaklanarak, dış olayların ve başkalarının davranışlarının etkisini azaltmayı amaçlar. Marcus Aurelius'un yazdığı ,''Meditations'' adlı kitap, Stoacı ahlakın günlük yaşamda nasıl uygulanabileceğine dair değerli bir kaynaktır.

Stoacıların Sokrates'in ahlak anlayışından büyük ölçüde etkilendiği de söylenebilir. Sokrates, bilgelik ve erdemin ahlakın temeli olduğunu öne sürerken, Stoacılar da benzer bir şekilde erdemli yaşamın ve bilgeliğin önemini vurgularlar. İyi ve kötünün insanın kendi iradesi ve düşünceleriyle bağlantılı olduğunu savunan Stoacılar, insanın mutluluğunun kendi kontrolü altında olduğunu belirtirler. Sokrates'in ahlak konusundaki düşüncelerini Platon'un kaleminden şu şekilde özetleyebiliriz:

''Bir insanın hayatının değeri, onun mal ve mülkünden değil, onun iyi ve kötü eylemlerinden gelir. İyi ve kötü eylemler ise, bilgelik ve erdemle veya cehalet ve kötülükle ilgilidir. O halde, hayatta gerçek değeri bulmak istiyorsanız, iyi ve kötü eylemlerinizi üzerinde düşünmeye ve bilgelik ve erdem yolunda ilerlemeye çalışmalısınız.''

Stoacı ahlak anlayışının izlerini yine Herakleitos ve Kynik felsefesinin bazı temel ilkelerinde de görebiliriz. Herakleitos'un evrenin sürekli değişen ve akıp giden bir yapıya sahip olduğu görüşü, Stoacıların yaşamın değişkenliğini ve insanın bu değişime uyum sağlaması gerektiği düşüncesini destekler. Herakleitos'a göre, ''Her şey akar ve hiçbir şey durmaz; ve soğuyarak sıcak, sıcaklaşarak soğur, nemlenerek kurur, kuruyarak nemlenir.''²⁵ Kynik felsefesinde ise, insanın doğal düzeni ve basit yaşamı benimsemesi gerektiği savunulur. Kynik filozofları, lüks ve maddi değerlerin insanın mutluluğuna hizmet etmediğini, aksine doğal ve basit yaşamın daha mutlu ve erdemli bir yaşam sürdürmeyi sağladığını düşünürler. Stoacılar da benzer şekilde, doğal düzene uyumlu bir yaşam sürmenin ve ahlaki değerlere odaklanmanın

²³ Epiktetos, 2020: 65.

²⁴ Özden ve Elmalı, 2017: 199.

²⁵ Cevizci, 2000: 145.

önemini vurgularlar. Bu şekilde Stoacıların, evrensel doğanın yasalarına uyumunu, Sokrates'in ahlak anlayışını, Herakleitos'un evren görüşünü ve Kynik felsefesinin basit yaşam ilkelerini birleştirerek kendine özgü ve ayrıntılı bir ahlak anlayışı geliştirmişlerdir denilebilir. Bu ahlak anlayışı, insanların erdemli ve doğayla uyumlu bir yaşam sürmelerini amaçlar ve bu sayede kişinin iç huzur ve mutluluğunu sağlamayı hedefler.

Tanrının yasasını yalnızca akıllı bir yaratık olan insan anlayabilir ve buna bilinçli olarak uyabilir. Bunun için “doğaya uygun yaşam” Stoacı ahlakın temel ilkesidir. İnsan doğası gereği akıllı bir yaratık olduğuna göre doğaya uygun yaşam, aynı zamanda “akla uygun yaşam” demektir. Biricik erdem de budur. Mutluluk da buradadır. Bunların ikisi de eş anlamlıdır.²⁶

Stoacı görüşe ahlaki özgürlük bağlamında baktığımızda ise onların ahlak kurallarına uyulması gerektiğini savunduklarını görürüz. Ayrıca onlar bu konuda eylemler arasındaki seçimlerin insanın sorumluluğunda olduğunu ve ödül veya cezanın da insanın alması gerektiğini belirtirler. Çünkü Tanrı, evrenin yaratıcısı olarak en başından beri genel kurallara uygun hareket etmiş ve insanın ve evrenin yararına olan en iyi sonucu ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle Stoacılara göre, insanlar karşılaştıkları zorluklara ve felaketlere rağmen kaderlerine boyun eğmeli ve erdemli davranışlar sergilemelidir. Özgürlük kaderden bağımsız olmasa da, dış olaylardan ziyade tanrısal bir bilinçle ve doğaya uygun yaşamak, düşünmek ve hissetmek önemlidir. Bu düşünce çerçevesinde, Stoacılar insanların yaşamlarını daha iyi hale getirmek için dış etkenler yerine kendi düşünceleri ve eylemleri üzerinde çalışmalarını gerektiğini savunurlar. Özgürlük, insanın kendi iç dünyasında ve erdemli yaşamında bulunur; dış dünya ile olan ilişkilerde değil.

...insanın en başta gelen görevi kendi kendisine karşı savaşımdır, nefis mücadelesidir. Yüce erdeme ise insan ancak, kendi nefisini köreltirse, ruhun her türlü tutkudan, isteklerden tümüyle temizler, kurtarırsa erişebilir. Bu duruma Stoacılar “*Apatheia*” derler. (bir psikoloji terimi olan ‘*apathy*’nn kökeni buradandır)²⁷

Stoacılık, insanların yaşamın zorluklarıyla başa çıkmak için içsel güç ve dayanıklılık geliştirmelerine yardımcı olmayı amaçlar. Bu nedenle Stoacı felsefe, insanların zor zamanlarda bile doğaya uygun ve erdemli yaşamlarına odaklanarak, özgürlüklerini kendi düşünceleri ve eylemleri aracılığıyla gerçekleştirmelerini önerir. Bu sayede, insanlar yaşamlarında daha fazla huzur ve mutluluk elde edebilir ve içsel özgürlüğü deneyimleyebilirler. Zenon'a göre erdem, doğaya ve tanrıların öngörüsüne göre yaşamak ve kadere boyun eğmektir. Amaç, iyi bir yaşam sürmek ve doğa kanunlarına göre değer verilen ruh erdemine ve asaletine ulaşmaktır. “Bilgi,

²⁶ Störig, 1993: 318.

²⁷ Störig, 1993: 319.

iyi bir yaşam için esastır ve iyi bir yaşam, bulunabilecek tek ölçünün doğanındaki olduğu katı bir şekilde sınırlandırılmış ahlak içinde mümkündür.”²⁸

Görüldüğü üzere Stoacı ahlak anlayışının odak noktasında insanın nasıl mutlu yaşayacağı konusu vardır. Zaten onların ahlak anlayışları da bu konu üzerinde şekillenir. Buna göre onlar; mutluluğa giden yolda insan nasıl davranmalıdır, hayatın anlamı ve insanın yaşamdaki görevleri nedir, insanın yaşam ve ölüm karşısındaki tutumu ne olmalıdır gibi sorularla ilgilenecek bir ahlak felsefesi ortaya koymaya çalışmışlardır. Bunu yaparken de insanın tutkularını bir hastalık gibi görmüş ve insanın aklının önüne geçebilecek olan tüm tutkulardan uzak durması gerektiğini söylemişlerdir.

Tüm tutkulardan ve korkulardan arınmış bir yaşam şüphesiz onlar için erdemli bir yaşamdır. Stoacılar, insanın tutkularını ve korkularını kontrol etmeyi önemli bir ahlaki görev olarak görmüşlerdir. Tutkuların ve korkuların, insanın akıl ve mantık süreçlerini bulandırarak doğru kararlar almasını engelleyeceğini düşünerek, insanın tutkularından ve korkularından arınmasını ahlak anlayışının temel unsuru haline getirmişlerdir. Bu bağlamda ise Stoacı felsefe, insanların yaşamlarında karşılaştıkları zorluklar ve duygusal sıkıntılarla başa çıkabilmek için içsel güç ve dayanıklılık geliştirmelerini önerir. Öfke, kıskançlık, hüzn gibi duyguların insanın mutluluğuna zarar vereceğini kabul eden Stoacılar, bu duyguların üstesinden gelmek ve iç huzura kavuşmak için akılcı düşünme ve erdemli yaşama ilkelerine başvurmayı öğütlerler. Stoacılar ayrıca bu noktada insanın yaşamındaki değerlerin ve hedeflerin önemine de dikkat çekerler. Onlara göre erdemli bir yaşam sürdüren insan, doğru değerlere odaklanarak yaşamının anlamını ve amacını belirler. Bu sayede, insanın yaşamındaki görevler ve sorumluluklar, doğaya uygun ve erdemli yaşamının doğal sonucu olarak ortaya çıkar. İnsanın kendisine bağlı olan ve onu en yüksek iyiye ulaştıran şeyi “iyi” olarak kabul ederken, diğer kalan her şeyi ise gereksiz görürler. Stoacılar, insanın kendisi için iyiye yönelmesini erdemli bir davranış olarak değerlendirirken, bunun tersi durumu ise erdemsizlik olarak kabul ederler.

Stoacılar için erdemli bir yaşam sürmenin temel gerekliliği nedir, diye soracak olursak, onların cevabı “Doğayı izle!” (Naturam sequi!) şeklinde olacaktır. Ancak burada bahsedilen “izleme” kavramı, Stoacılar açısından tanrısal bir istenci ve akıllı takip etmek anlamına gelir. Bu ifadeyle, Stoacılar insanların doğanın düzenine ve mantığına uygun bir şekilde yaşamasının önemini vurgulamaktadır. Seneca şöyle söyler: “İnsanın görevi, doğanın emirlerine itaat etmek ve onun iradesine boyun eğmektir; çünkü o, en yüce ve en güçlüdür ve bizim yaşamlarımızı yönlendiren en mükemmel kılavuzdur.”²⁹

²⁸ Haçerlioğlu, 1979: 168.

²⁹ Uzel, 2019: 74.

Özetle, Stoacı felsefenin ahlak anlayışının temelinde doğa olayları ve önceden belirlenmiş bazı durumlar mevcut olsa da, insanın seçimleri de önemlidir. İnsanın kadere bakışı ve olayları değerlendirme şekli de büyük öneme sahiptir. Acı ve duygulanımlar karşısında kayıtsız kalmak ise erdemli bir insanın sergileyeceği davranış biçimidir. Yine Stoacı ahlak anlayışı ayrıca insanın mutlu yaşamasına odaklanarak, insanın yaşamındaki sorumluluklarını ve zorluklarla nasıl başa çıkabileceğini ele alır. İnsanların doğaya uygun ve erdemli yaşayarak iç huzur ve mutluluğa ulaşabileceğine inanırken, doğayı izlemeyi ve tanrısal akla uygun hareket etmeyi önerirler. Erdem ve erdemsizlik kavramları üzerinden şekillenen bu anlayış, insanın doğru değerlere ve hedeflere odaklanarak yaşamının anlamını ve amacını belirlemesine yardımcı olur. Bu sayede, insanın yaşamındaki görevler ve sorumluluklar, doğaya uygun ve erdemli yaşamının doğal sonucu olarak ortaya çıkar.

1.4.1. Phantasia Nedir?

Phantasia kavramının ne olduğunu anlamak için felsefe sözlüğüne baktığımızda kelimenin “görünüş” olarak ele alındığını görürüz. Görünüş olarak ele aldığımızda ise kelime şöyle tanımlanır: “Varlığın, ya maddi bir alanda, yani zaman ve mekân düzeni içinde kendini gösteren ya da insani algılara bağlı olarak ortaya çıkan boyutu.”³⁰ Ancak Stoacı ahlak anlayışı içerisinde ele aldığımızda son derece önemli olan bu kavramın bu sözlük anlamının dışında çok daha derin anlamlar içerdiğini görürüz. Çünkü Stoacılar, insan zihninin ve algılarının merkezinde yer alan bu kavram üzerinden insanın iç dünyasını ve duygularını anlamaya çalışırlar.

Phantasia, Stoacılar da insanın düşünce ve duygularını nasıl yöneteceği ve doğru ahlaki seçimler yapabileceği konularında rehberlik eder. Stoacılar, insanın doğru ve erdemli bir yaşam sürdürebilmesi için duysal izlenimler ve düşünceler üzerinde kontrol sağlaması gerektiğini savunurlar. Örneğin duyguların kontrolü konusunda *Phantasia* kavramı, insanın duysal izlenimleri ve düşünceleri arasındaki ilişkiyi anlamasına yardımcı olur ve bu sayede duygularını yönetebilmesine rehberlik eder. Epiktetos, “El Kitabı” adlı eserinde, insanın dış olaylara karşı duysal tepkilerini kontrol etmeyi öğrenmesi gerektiğini vurgularken bu kavramı kullanır. Yine Epiktetos, insanların duygularını kontrol etmeyi öğrenerek özgürlüğe ulaşabileceğine ve erdemli bir yaşam sürebileceğine inanır. Seneca’da “Mektuplar” adlı eserinde, insanın öfke gibi zararlı duyguları kontrol etmeyi öğrenmesi gerektiğini savunur. O, öfkenin insanın düşünme ve karar verme süreçlerini olumsuz yönde etkilediğine dikkat çeker ve bu duyguyu kontrol altına almanın, insanın daha doğru ve erdemli seçimler yapmasına yardımcı olacağını

³⁰ Cevizci, 2017: 196.

belirtir. Bu erdemli seçimlerin yapılabilmesi noktasında da *phantasia* kavramının önemli etkisi vardır. Çünkü *Phantasia* kavramı, insanın doğru ve erdemli seçimler yapabilmesi için kendi düşünce ve algıları üzerinde düşünmesine yardımcı olur. Stoacı filozoflar bu noktada insanın iç dünyasını ve duygularını daha iyi anlayarak doğru ahlaki kararlar alabileceğine dikkat çekerler.

Stoacılar göre, insanın düşünce ve algıları üzerinde çalışarak, kendi iç dünyasını ve duygularını daha iyi anlaması, doğru ve erdemli kararlar almasına yardımcı olur. Bu sayede, Stoacı ahlak anlayışında erdemli seçimler, insanın yaşamının merkezinde yer alır. Epiktetos, erdemli seçimlerin insanın kontrolü dışındaki olaylara değil, kendi iradesine ve düşüncelerine bağlı olduğunu belirtir. Örneğin, insanlar başkalarının ne düşündüğünü kontrol edemese de, kendi düşüncelerini ve tepkilerini kontrol edebilirler. “Bu nedenle Epiktetos, doğru ve erdemli seçimler yapabilmenin temelinde kendi düşünce ve algıları üzerinde çalışmak ve *phantasia* kavramını anlamak olduğunu savunur.”³¹ Yine bir başka önemli Stoacı filozof “Seneca da, erdemli seçimlerin insanın doğru düşünceler ve değerlerle hareket etmesine bağlı olduğunu ifade eder. Ona göre, insan *phantasia* kavramını kullanarak kendi düşünce ve algıları üzerinde düşünür ve değerlendirme yaparak doğru ahlaki kararlar alabilir.”³²

Phantasia kavramı, Stoacı düşüncede iç huzur ve mutluluğun da önemli bir parçasıdır. Buna göre insanın kendi duyuşal izlenimleri ve düşünceleri üzerinde çalışarak, düşünce ve algılarını yönlendirebilme yeteneği, yaşamında sağlam bir iç huzur ve mutluluk sağlar. Bu nedenle, Stoacı felsefenin ahlak anlayışında, *phantasia* kavramı ve duyguların kontrolü, insanın iç huzur ve mutluluğu için kilit bir rol oynar.

“İmparator Marcus Aurelius, iç huzurun ve mutluluğun önemine değinir ve insanın bu hedeflere ulaşabilmesi için kendi düşüncelerini ve algılarını kontrol etmesi gerektiğini vurgular.”³³ Kendi iç dünyasına odaklanan ve düşüncelerini doğru yönde yönlendiren bir insanın, dış etkenlerin ve zorlukların olumsuz etkilerinden korunabileceğini belirtir.

Ayrıca *Phantasia* kavramının Stoacı felsefede sadece ahlaki seçimler ve duygu kontrolü ile sınırlı olmadığını, aynı zamanda insanın kendi algı ve düşünceleri üzerinde düşünmesi ve bu süreçte çıkan soruları ve problemleri çözmesine de yardımcı olduğunu ekleyebiliriz. Yani *Phantasia*, insanın kendi zihinsel ve duyuşal süreçlerini anlamasını ve yönetmesini sağlarken, aynı zamanda bu süreçlerin analiz edilmesini ve çözümlenmesini de kolaylaştırır.

Yine Stoacı felsefede “ekilipsis” kavramı da önemlidir. Ekilipsis, doğru ya da yanlış olduğunu fark etmeden duyuşal izlenimlere tepki vermek anlamına gelir ve *Phantasia* ile

³¹ Eraltan, 2020: 82.

³² Uzel, 2019: 73.

³³ Uzel, 2019: 39.

yakından ilişkilidir. Stoacılar, duygusal izlenimlere tepki vermeden önce *Phantasia* aracılığıyla bu izlenimleri değerlendirmeyi ve analiz etmeyi öğütlerler. Bu sayede insanın ekilipsis'e düşmesi önlenir ve daha sağlıklı duygusal ve zihinsel tepkiler vermesi sağlanır.

*Phantasia'*ın, felsefe tarihinde başka okullar ve filozoflar tarafından da kullanıldığını ve bu filozofların *Phantasia'yı* kendi düşüncelerine göre yorumladığını da unutmamalıyız. Örneğin Aristoteles, *Phantasia'yı* "imgeleme" ya da "hayal etme" yeteneği olarak ele alırken, Platon *Phantasia'yı* "algı" ve "bilgi" arasındaki ara durum olarak değerlendirir. Bu nedenle *Phantasia* kavramının anlamı ve kullanımı, felsefe okuluna ve filozofa göre değişiklik gösterebilmiştir. O halde *Phantasia'*ın sadece bireysel bir deneyim olmadığını, aynı zamanda toplumların ve kültürlerin düşünsel ve duygusal süreçlerini anlamak için de kullanılabileceğini söyleyebiliriz. Yani *Phantasia*, bireysel zihin ve duyguların yanı sıra toplumsal ve kültürel düzeyde de anlam ve değerlere sahiptir.

Özetle *Phantasia* kavramı, Stoacı ahlak anlayışının temel taşlarından biri olarak, duyguların ve düşüncelerin yönetilmesine odaklanır. Çünkü Stoacı ahlak anlayışının temel hedefi, insanın doğayı ve evrensel yasaları takip ederek erdemli bir yaşam sürdürmesidir. Bu bağlamda, *Phantasia* kavramı önemli bir role sahip olup, insanın kendi düşüncelerine ve algılarına odaklanarak duygularını yönlendirebilme ve kontrol altında tutabilme yeteneğini geliştirir. Bu beceri sayesinde, birey doğayı ve evrensel yasaları daha iyi anlayarak, erdemli seçimler yapabilir.

İnsanın duygusal izlenimleri ve düşünceleri arasındaki ilişkiyi anlamasına yardımcı olan *Phantasia*, bireyin duygularını kontrol altında tutarak daha erdemli ve doğru kararlar alabilmesine rehberlik eder. Bu süreç, insanın yaşamındaki zorluklarla başa çıkmasına ve iç huzur ile mutluluğa ulaşmasına yardımcı olur. Sonuç olarak ise insan, kendi yaşamında sağlam bir iç huzur ve mutluluk elde eder.

1.4.2. İnsanın Özgürlüğü Problemi

Hiç şüphesiz ahlak ve özgürlük kavramları arasında sıkı bir ilişki vardır. Çünkü ahlaki eylemlerin gerçekleşebilmesi için öncelikle özgür bir iradeye gereksinim vardır. Özgür iradenin noksanlığı durumunda insanın seçimlerinden değil davranışlarından bahsedilebilir. Bu da insanı sadece belli bir etki sonucunda belli tepkiler veren ve kendi yolunu belirleyemeyen bir varlığa dönüştürür. İşte bu ve buna benzer nedenlerden ötürü de özgür iradenin varlığı konusu da felsefe tarihi boyunca filozofların gündeminde olmuştur.

Stoacı felsefede insanın özgürlüğü konusuna gelecek olursak, Stoacılar düşüncelerinde insanın doğayı ve evrensel yasaları takip ederek erdemli bir yaşam sürdürmesini hedeflerler.

Bu bağlamda ise özgürlük kavramı onların özellikle ahlak felsefesindeki görüşleri arasında merkezi bir rol oynar. Onların özgürlük anlayışlarını detaylı bir şekilde ele almak için ise öncelikle Stoacılığın temel prensipleri ve düşüncelerine değinmemiz gerekir.

Stoacılık'ın, insanın doğayı ve evrensel yasaları takip ederek erdemli bir yaşam sürdürmesini hedeflediğini zaten söylemiştik. Ayrıca yine bu felsefe içerisinde doğaya uyum sağlamanın ve insanın kendi düşüncelerini ve duygularını yönetme becerisini geliştirmenin, gerçek özgürlüğün temelini oluşturduğunu savunduğuna da değinmiştik. İşte bu bağlamda Stoacı özgürlük anlayışına göre insanın dış dünyadaki olaylar ve kaderin etkisine karşı duyarlılığı değil, kendi iç dünyasındaki düşünceler ve duygular üzerindeki kontrolü ön planda olmalıdır. Çünkü onlara göre insanın özgürlüğü dış dünyadaki etkenlerden bağımsız olarak insanın kendi içinde bulunabilir. Bu düşünce sistemine göre insanın yaşamındaki zorluklar ve sıkıntılar karşısında sağlam bir iç huzur ve mutluluk elde etmesini sağlar. Böylece insan, kendi yaşamında erdemli ve doğru kararlar alarak gerçek özgürlüğe ulaşır.

Stoacı özgürlük anlayışı, insanın iç dünyasındaki duyguların ve tutkuların kontrol altında tutulması gerektiğini savunur. Bu kontrol, insanın duyuşal izlenimleri ve düşünceleri üzerinde sağlam bir anlayış geliştirerek, duygularını yönetebilmesine yardımcı olur. Stoacılar, duyguların kontrolü ve yönetimi sayesinde insanın kendi yaşamındaki zorluklar ve sıkıntılar karşısında sağlam bir iç huzur ve mutluluk elde edebileceğini düşünürler. İnsanın kendi iç dünyasındaki düşünceler ve duygular üzerinde sağlam bir kontrol ve anlayış geliştirmesi, gerçek özgürlüğe ulaşmasına yardımcı olur. İç huzur ve mutluluk ise, insanın zorluklar ve sıkıntılar karşısında kayıtsız kalarak, kendi yaşamında erdemli ve doğru kararlar almasıyla elde edilir. Erdemli seçimler, insanın doğru ve ahlaki kararlar alarak kendi yaşamında gerçek özgürlüğe ulaşmasını sağlar. Bu kararların alınmasında ise aklın rolü önemlidir.

Bu duruma Stoacılar isteksizlik '*Apatheia*' derler.....Bu aşamaya erişmiş olan kişi ise ermiştir. Özgür olan yalnız odur. O gerekli olan neyse onu bilir ve yapar yalnızca o kişi zengin, doğru, erdemli ve mutlu sayılabilir. Ve o kişi dışarıda olan şeylerden bağımsızdır ve bir İmparator gibi başına buyruktur. Bütün öteki insanlar- ki bunlar çoğunluktadır- çılgınlardır. Buraya kadar açıklanan düşünceler gerçekte *Siniklerin* düşünceleridir. Stoacılar bunları geliştirmeye çalışarak -ki burada daha çok Romalıların etkisi görülür- bir insanın uyum ve huzur içinde yaşayabilmesi için sorumluluklarını bilmesi ve görevlerini yerine getirmesi gerektiğini ve bunun erişilmeye değer yüce bir amaç olduğunu belirtmişlerdir.³⁴

Onlara göre aklın rehberliğini kabul eden ve mantığın süreçlerine odaklanan bir birey, iyi veya kötü tüm duygu durumlarından uzaklaşarak kendine hükmedebilir ve böylece doğaya uygun bir yaşam sürerek gerçek özgürlüğe ulaşabilir. Stoacılar için, duygu durumlarının olmadığı bir duyumsamazlık hali, insanın ruhsal anlamda dengeyi bulmasını sağlar. Bu denge insanın taşkın duygular, ani heyecanlar ve aklın sınırlarını zorlayan duyuşal tepkilerden uzak

³⁴ Störig, 1994: 319.

durmasına yardımcı olur. Stoacılar, insanın duygu durumlarını kontrol etmesi ve akıl ve mantığa uygun bir yaşam sürmesi sayesinde gerçek özgürlüğe erişebileceğini savunurlar. Bu anlayış, özgürlüğün insanın dış dünyadaki koşullarından değil, kendi iç dünyasındaki düşünceler, duygular ve tutkular üzerinde sağlam bir kontrol ve anlayış geliştirerek elde edilebileceğini ifade eder.

Stoacı anlayış içerisinde sürekli olarak vurgulanan ''doğaya uygun yaşam'' insanın özgürlüğü bağlamında son derece önemlidir. Çünkü Stoacı geleneğin içerisinde doğaya uygun yaşayan bilge kişiler, aynı zamanda içlerinde erdemi de taşırlar. Bu kişiler tanrısal yönleriyle yaşam yazgılarına uygun davranarak doğaya uyumlandıkları sürece özgür olacaktır. Öyle ki böyle bu kişilerin özgür olmaları için köle ya da efendi olmalarının da önemi yoktur. Özgürlüğün şartı ve önceliği olan *bilge kişi* olmak, Stoacı filozoflar için bedenden çok *zihnin özgürlüğüne* vurgu yapmak için kullanılmış bir durumdur. Bu özgürlükte ise köle ve efendi arasında bir ayrım yoktur. Ne var ki kimi Stoacı filozoflar bu görüşü efendilerin tarafından değerlendirerek eleştirilerde de bulunmuşlardır. Şöyle ki bir efendi ile bir köle kadının cinsel bir birliktelik yaşadıklarını düşünelim. Böyle bir durumda efendinin ahlaki açıdan törpülenmesi gerektiğini düşünen Stoacı anlayış için kölelik, bedenden çok zenginlikle ve cinsel güdülerle ya da lüks yaşama olan düşkünlükle ilişkili olma durumudur.

Stoacı felsefeye göre bilgelik adına da atılacak doğru adımlar vardır. Buna göre kölelere uygulanacak her türlü şiddet, cinsel saldırı ya da buna benzer kötü davranışlardan kişinin kaçınması gerekmektedir. Roma tarihine baktığımızda özellikle Cumhuriyet dönemi Roma dünyasında kölelere yönelik sınırı olmayan bir otoritenin varlığını görebilmekteyiz. Ancak kölelerin sayıca üstün olmayışlarından dolayı ilişkiler ılımlı iken İmparatorluk dönemi içerisinde bu durum değişmiştir.

Felsefe tarihinde kadere olan güçlü inancı ile ön plan çıkan Seneca, Stoa geleneğindeki özgürlük anlayışını yansıtırken özgün düşünceleriyle de güçlü bir düşünürdür. Roma'nın etkisi altında siyasi çalışmalar yürütürken siyasetçilerin bilince ve etik değerlere aldırış etmediklerini söyleyerek felsefe yapmıştır. Ona göre insan ne yaşamış olursa olsun içsel özgürlüğünü yitirmeden akıyla yaşama tutunursa eğer mutlu olacaktır.

Böyle bir insanın aynı zamanda bilge olduğunu da söyleyen Seneca, tüm zorluklara katlanarak kaderin kendisine oynadığı oyunlara rağmen ayakta kalan bu bilge insanın yaşamında ulaşacağı son noktanın da özgürlük olduğunu vurgular.³⁵

Seneca'nın öğrencilerinden biri olan İmparator Neron zamanında ise Stoa öğretisinin de etkisiyle kölelere gitgide daha ılımlı yaklaşımlar sergilendiği görülmüştür. Stoacılar en

³⁵ <https://plato.stanford.edu/entries/seneca/> (erişim tarihi: 10.01.2023).

başından beri insanın kusursuzca özgür olmasını, onların köle ya da efendi olmalarından çok dünyevi tutkularından kurtulabilme şartına bağlamışlardır. Ne var ki bu öğretinin mantıksal bir zorluğu da vardır. Bu da doğa yasalarının aynı zamanda sayısız derecede günahkarı da üretmiş olmasında yatmaktadır. Çünkü onlar baştan sona kadar bağlı kaldıkları kozmik determinist anlayışa göre insanın özgürlüğünü belirlemişlerdir. Yani onlara göre *kader* gölgesini bizlere yansıtmıştır. Kusursuz halde meydana gelmiş olan bu dünyanın içinde yaşanan her olumlu ya da olumsuz olayın bir nedeni olduğunu düşünen Stoacılar için nedeni olmayan bir şey ihtimal dahilinde bile değildir. Evrenin belirlenmiş olduğundan öylesine emindirler ki evrenin bir parçası olarak gördükleri insanın davranışlarının da belirlenmiş olduğunu düşünürler. Yine onlara göre bu belirlenmişlik halini ise insan ancak bilinç sayesinde anlayabilir. Çünkü bilinç insanı hayvandan ayıran özelliktir ve yargılama gücüne sahiptir. Evreni ve insanı böylesine bir araya getiren yaşamın içinde akla ve doğaya uygun yaşam ise hiç şüphesiz insanı *özgürlüğe* götürecektir. Stoacı anlayışa göre doğaya ve akla göre yaşayan bilge kişi tutkularını ve gururunu bir kenara bıraktığı sürece ölse dahi bu ölüm özgürlükle dolu olur.

Özetle özgürlüğü ahlak felsefeleri üzerinden temellendiren Stoacılar, ancak bilge kişinin davranışlarıyla mümkün gördükleri özgürlüğün insanın seçimleri ve doğaya uygun yaşam sürmeleri sayesinde mümkün olduğunu söylerler. Doğayla tutarlı olan davranış iyi davranışında ölçüsüdür. Yani bir eylemin iyi olup olmadığının ölçüsü bilgi ile eylem arasında kurulan ilişkiye bağlıdır. Doğa ile bir bütün olma noktasında erdemli yaşayan insan ise ister bir köle isterse bir asil olsun bu yaşamda birbirinden farklı değildir. Stoa öğretisi için evrenin doğasının ne olduğu ya da insanın doğasının ne olduğu ve bunların birbiriyle ilişkisinin ne olduğunun göz önüne almak gerekir. Hiç kimse yaptıklarıyla ya da söyledikleriyle de parçasını oluşturduğu doğayla uyum içinde olmasına engel olamaz. Düşüncenin yaşamla uyum içinde olmasına öncelik veren Stoacı anlayış için insanın rasyonalist yönü ile doğanın rasyonalist yönü arasında bir bağ vardır. Doğa ile uyum neticesinde mümkün olan ahlaki yaşamın akla uygun bir biçimde seyretmesinde ise evrensel bir yasa bulunur. Bu yasa onlara göre doğa, *logos* ya da *tanrının* üzerindeki, her şeyin üzerindeki güçtür. Bu güç altında var olan her canlı doğaya daha yakın olma potansiyeline sahiptir. Böylece beden, insanın tek bir gerçeklikte ve kozmik yaşamda bir bütün olarak kalmasını sağlar. Doğada bir dağınıklık söz konusu değildir. Doğa, bedensel algı için tasarlanmıştır. Dolayısıyla doğayı ve insanı bu şekilde ele alan Stoacı gelenek için doğada var olan her şey, hatta insan özgürlüğü bile doğaya karşı bir tavırla eş değerdedir.

1.4.3. Determinizm

Stoacı felsefe, determinizm konusunda oldukça önemli bir yaklaşıma sahiptir ve bu durumu Stoacıların evren ve insanın özgür iradesi hakkındaki düşüncelerinde belirgin bir biçimde de görebiliriz. Çünkü Stoacı determinizm, evrenin mantıklı ve düzenli olduğu düşüncesine dayanır. Buna göre onlar evrenin, kozmik bir akıl veya "logos" tarafından yönetildiğine inanırlar. Logos, evrende gerçekleşen tüm olayların ve süreçlerin nedeni olarak görülür. Bu nedenle, Stoacılar evrendeki her olayın, önceden belirlenmiş ve kaçınılmaz olduğunu düşünürler. Bu düşünceye göre, her şey nedensellik ilkesine tabidir ve her olayın bir önceki olaylarla bağlantılı olduğu düşünülür.

"Baştan sona bağlı kaldığı ana öğretiler ile kozmik determinizm ve insan özgürlüğüyle yakın olarak ilgili olan Stoacı determinizm"³⁶, insanların kaderlerini kabullenmeleri ve evrenin doğal düzenine uygun şekilde yaşamalarını vurgulayarak, ahlaki erdem ve iç huzura ulaşma yolunu açar. Bu nedenle, Stoacılar tüm olayların ve eylemlerin önceden belirlenmiş olduğuna inanırlar. Bu, insanların özgür iradeleri konusunda da geçerlidir. Stoacıların görüşüne göre, insanların kararları ve eylemleri de evrenin düzeni ve mantığı tarafından yönlendirilir.

"Stoacıların determinizm ışığı kaderin gölgesini bizlere yansıtmış olsa da insan zihninde var olan irade unutulmamalıdır. Dolayısıyla her ne kadar evrensel bir determinizmin savunulduğu temele sahip olsalar da bireyin ahlaki sınırlarını belirleyecek olan davranışları Stoacı filozoflara göre yalnızca insanın özgür iradesine bağlı kılınmıştır."³⁷

Ancak, bu durum insanın özgür iradesini tamamen reddeden bir yaklaşım değildir. Stoacılar, insanların iradelerini kullanarak doğru ve yanlış arasında seçim yapabileceklerini kabul ederler. Fakat bu seçimlerin de evrenin mantığına ve düzenine uygun olduğu düşünülür. Başka bir deyişle, insanların seçimleri ve eylemleri, evrenin doğal düzeniyle uyumlu bir şekilde gerçekleşir. Bu anlayış doğrultusunda, Stoacı felsefe insanların ahlaki sorumluluklarını ve erdemli yaşamalarının önemini vurgular. Stoacılar, insanların logos 'un akıl ve düzenine uyarak, kendi iradeleriyle erdemli ve uyumlu bir yaşam sürdürebileceklerine inanırlar. Bu, insanların kaderlerini kabullenmeleri ve olumsuz durumlara karşı dirençli olmaları gerektiği anlamına da gelir. Görüldüğü üzere Stoacı determinizm, her olayın bir önceki olay tarafından zorunlu bir şekilde belirlendiği fikriyle ilgilidir. Bu fikir, evrenin mantığı ve düzenine dayalı olarak ele alınır ve insanların özgür iradeleri bu düzenle uyumlu bir şekilde kabul edilir.

Determinizm fikri, Stoacı filozoflar tarafından, insanların dünyadaki yerlerini anlamak ve zorluklarla başa çıkmak için kullanılır. Stoacı düşüncede, insanların doğru eylemler yapabilmeleri için, dış dünyada kontrol edemedikleri şeylere karşı kabullenici olmaları gerekir.

³⁶ Russel, 2016: 455.

³⁷ Akabik, 2019: 55.

Bu nedenle, Stoacılar, determinizm fikrini, insanların hayatındaki zorlukları kabullenmelerine yardımcı olmak için kullanırlar. Kısaca Stoacı felsefede determinizm, evrenin mantığı ve düzenine dayalı olarak ele alınır ve insanların özgür iradeleri bu düzenle uyumlu bir şekilde kabul edilir. Bu fikir ise insanların doğru eylemler yapabilmeleri için, dış dünyada kontrol edemedikleri şeylere karşı kabullenici olmalarını gerektirir.

1.5. Metafizik

Stoacı felsefe, Antik Yunan ve Roma düşüncesinde şüphesiz en etkileyici akımlardan biri olarak kabul edilir. Hatta günümüzde bile, yaşamın anlamını ve insan doğasını anlamaya yönelik çabalarımızda, Stoacılar tarafından ortaya atılan düşünceler önemli bir etkiye sahip olmaya devam etmektedir.

Stoacılığın temelinde yukarıda da sık sık tekrar ettiğimiz gibi evrenin rasyonel bir düzen ve mantığa sahip olduğu inancı yatar. Bu düşünce sistemi, yaşamın zorlukları karşısında içsel huzur ve mutluluğu nasıl elde edebileceğimizi öğretirken, bize evrenin temel yapı taşlarını ve bunların nasıl işlediğini anlamamıza yardımcı olacak metafizik düşünceler de sunar. İşte bu başlık altında da Stoacı filozofların evrenin doğasını ve temel ilkelerini nasıl açıkladıklarını, Tanrı (logos) ve maddenin ilişkisini ve bu metafizik düşüncelerin insanın yaşamına nasıl uygulanabileceğini inceleyeceğiz.

Stoacı filozofların evrenin ve yaşamın temel özelliklerini anlamaya yönelik düşüncelerini, maddi ve akılsal unsurlar arasındaki etkileşimi vurgulayarak açıkladıklarını görürüz. Zenon, Kleanthes, Khrysispos, Seneca, Epiktetos ve Marcus Aurelius gibi önde gelen Stoacı düşünürler, evrenin bir bütün olarak mantıklı ve uyumlu bir yapıya sahip olduğunu ve bu düzenin logos olarak adlandırılan kozmik akıl tarafından sağlandığını savunurlar.³⁸

Genel olarak Stoacıların metafizik anlayışlarına baktığımızda onların, insanların evrenin rasyonel yapısını anlayarak, içsel huzur ve mutluluğu elde edebileceğini öne sürdüklerini görürüz. Bu düşünce, insanların yaşamlarının dış koşullarından bağımsız olarak erdemli ve anlamlı bir yaşam sürdürebileceği konusunda son derece ısrarcı bir tutum olarak karşımıza çıkar. Stoacı düşüncenin erdem, ahlak ve yaşamın anlamıyla ilgili fikirlerini incelediğimizde, onların insanların yaşamlarında karşılaştıkları zorluklara nasıl dirençli ve uyumlu bir şekilde tepki verilebileceği konusundaki vurgularına daha önce değinmiştik. Stoacı felsefenin metafizik görüşlerini daha detaylı olarak ele alacak olursak, evrenin ve insan yaşamının temel niteliklerini anlamamıza katkıda bulunabilecek değerli düşünceler sunduklarını görebiliriz. Şimdi bu düşüncelerin kökenlerini, gelişimini ve uygulanabilirliğini

³⁸ Brun, 1997: 63.

inceleyerek, Stoacılığın zamanımızda dahi yaşamın anlamını ve insanın doğasını anlamaya yönelik çabalarımızda nasıl etkili olabileceğini görmeye çalışalım.

Stoacı felsefe, evrenin mantıklı ve düzenli olduğunu kabul eder ve bu düzenin, kozmik bir akıl veya *logos* tarafından sağlandığını savunur. Stoacılar, evrenin temelinde madde ve Tanrı (akıl) olmak üzere iki prensip olduğunu ileri sürerler. Bu prensipler arasında, her şeyin birbirine bağlı ve sürekli değişen, tek ve bölünmez bir süreç olarak anlaşıldığı bir ilişki vardır. Bu ilişki, evrenin bütünlüğünü ve düzenini korurken, madde ve akıl arasındaki etkileşimi yansıtmaktadır. Bu sürekli değişim ve bağlantı, Stoacıların evrenin doğasını anlamalarına ve yaşamın anlamını keşfetmelerine yardımcı olur. Tüm varlıkların ve olayların, evrenin bu temel ilkeleri çerçevesinde birbirine bağlı olduğunu düşünerek, Stoacılar insanların ve doğanın uyumlu bir şekilde bir arada var olabileceğini savunurlar. İnsanların evrenin bu düzenini ve mantığını kavrayarak, içsel huzur ve mutluluğa ulaşabileceklerini öne sürerler. Ayrıca Stoacılar evrenin sürekli değişen ve dönüşen bir yapıda olduğunu kabul ederler. Bu değişim sürecinde, her şeyin doğal bir döngüye tabi olduğunu ve hiçbir şeyin kalıcı olmadığını vurgularlar. İnsanlar, bu doğal döngüyü ve değişimi kabullenerek, yaşamlarındaki zorluklar ve kayıplar karşısında daha dirençli ve dayanıklı olabileceklerdir.

Bu konuda Stoacı felsefenin kurucusu da olan Zenon (M.Ö. 334-262), evrenin mantıklı ve düzenli bir yapıya sahip olduğunu söyler. Onun düşüncesine göre evrenin düzeni ve mantığı, kozmik bir akıl veya *logos* olarak adlandırılan ilke tarafından sağlanmaktadır. “Zenon, Tanrı'nın sadece evrenin bir parçası değil, aynı zamanda evrenin temel yapı taşlarından biri olduğunu belirtir. Tanrı, maddi bir niteliğe sahiptir ve evrenin sürekli hareket halinde olan enerjisi ve akıl ile iç içedir.”³⁹

Zenon'un felsefesinde, *Tanrı* ve *logos* kavramları özdeşleştirilir ve evrenin düzenini sağlayan temel güç olarak kabul edilir. Bu *logos*, evrenin her köşesinde bulunan ve her şeyi yönlendiren ve düzenleyen bir kozmik akıl olarak görülür. Zenon'un düşüncesine göre, bu ilke evrenin uyumlu ve birbiriyle bağlantılı bir bütün olarak işlemesini sağlar ve her şeyin doğal bir düzene ve amaca sahip olduğunu gösterir.

Bu düşünce sistemi, Zenon'un ahlaki ve etik öğretilerine de yansır. İnsanların evrenin mantığını ve düzenini anlamaları ve bu doğrultuda yaşamları gerektiğini öne sürer. İnsanlar bu kozmik düzenin bir parçası olduklarını kabul ederek, erdemli ve uyumlu bir yaşam sürdürebilir ve içsel huzur ve mutluluğa ulaşabilirler. Bu anlayış, Zenon'un Stoacı felsefesinin temelini oluşturan düşüncelerden biridir ve sonraki Stoacı düşünürler tarafından da benimsenmiştir. Örneğin Zenon'un öğrencisi olan Kleanthes (M.Ö. 331-232), Tanrı ve evren

³⁹ Palmer ve John, 2021.

arasındaki ilişkiyi daha da derinlemesine incelemiştir. Kleanthes'e göre, Tanrı evrenin her yerinde mevcut olan ve her şeyi yöneten bir kuvvettir. Bu kuvvet, evrenin hareketi ve düzenini sağlayarak, dünya üzerindeki yaşamın ve evrenin bütününe işleyişini düzenler. Kleanthes, evrenin her parçasının bu kozmik güçle sürekli etkileşime girdiğini ve bu etkileşimin sürekli bir değişim ve dönüşüm süreci yarattığını vurgular. Bu süreç, madde ve enerjinin dönüşümünü ve evrenin gelişimini temsil eder. Kleanthes 'in düşüncesine göre, bu etkileşim ve değişim süreci, evrenin doğal düzenine ve bütünlüğüne katkıda bulunur. Kleanthes, aynı zamanda insanların bu kozmik kuvvetin etkisi altında olduğunu ve bu kuvvetin insanların yaşamlarını ve düşüncelerini şekillendirdiğini savunur. Bu nedenle, insanların erdemli ve anlamlı bir yaşam sürdürmek için evrenin bu doğal düzenine uyum sağlamaları gerektiğini öne sürer.

Kleanthes 'in eserlerinin büyük bir kısmı günümüze ulaşmamıştır, bu nedenle doğrudan bir alıntı yapmak zordur. Ancak, onun en ünlü öğretisi olan "Hymn to Zeus" adlı eseri günümüze ulaşmıştır. Bu eser, Kleanthes 'in Zeus'a (yani Tanrısal İlke veya Lagos'a) övgüsünü içerir. Övgü şöyledir: En yüce Tanrı, çok adlı, kudretli Zeus, Evrenin doğası, her şeyi yöneten, Göklerde senden başka hiçbir şey yok, Ne yerde sevgili çocukların arasında, Ne denizde, sadece siz Tanrısınız. Tek başına olduğunuz her şeyi yönlendirirsiniz, Bir kelimeyle her şeyi açığa çıkarırsınız, Yüce başınızla her şeyi yok edersiniz, Öyle büyük Zeus; yıldırımlarınızla Yoluza çıkan her şeyi parçalarsınız."⁴⁰

Yine Stoacılığın üçüncü büyük ismi sayılan Khrysippos (M.Ö. 280-207), metafizik bölümü daha da derinleştirmesi açısından düşünceleri son derece önemlidir. Khrysippos'a göre dünya, sürekli değişim-dönüşüm sürecindedir ve aktif ve pasif maddeler arasındaki sürekli etkileşimden yönlendirilir. Aktif madde, yani *Tanrı* veya *logos*, pasif maddeye şekil veren ve onu yönlendiren kozmik bir kuvvettir. Bu kuvvet, evrende bulunan tüm yapının ve yerleşimin birbirine bağlı ve uyumlu olmasını sağlayarak dünyanın düzenini ve mantığını verir. Pasif madde ise, uzayın maddi unsurlarını ve yapılarını temsil eder. Bu maddi unsurlar, aktif madde olan logosun etkisi altındaki değişimlerle dönüşür ve gelişir. "Khrysippos 'un yapısı, uzaydaki bu aktif ve pasif maddeler arasındaki sürekli etkileşimle çalışır ve bu etkileşimin doğal düzenini ve uyumunu vurgular."⁴¹

Khrysippos, Stoacı metafizik alanındaki çalışmalarıyla onların bu yöndeki görüşlerini daha da zenginleştirdi. Bu sayede, Stoacı felsefe dairelerinin doğasını ve etkilerini daha kapsamlı ve anlaşılır bir şekilde açıkladı ve insanların bu evrenin bir parçası olarak nasıl uyumlu ve erdemli bir yaşam sürdürebilecekleri konusunda önemli öğretiler sundu.⁴²

⁴⁰ Erkıran, 2018: 64.

⁴¹ Cevizci, 2000: 235.

⁴² Khrysippos, "Kader Üzerine" adlı eserinde; Poseidios, "Kader Üzerine" adlı eserinin ikinci kitabında; Zenon ve Boethos ise "Kader Üzerine" adlı eserlerinin birinci kitabında her şeyin kaderin elinde olduğu görüşünü savunurlar. Kader, varlıkların birbirine bağlı nedenleridir veya dünyayı yöneten akıldır. Kaynaklar için bkz. Laertios, 2003: 351; Aurelius, 2013: 66.

Son olarak Stoacı metafizik anlayışı çerçevesinde onların gerçekliğin temelinde maddi ve cisimsel olanın bulunduğunu savunduklarını eklememiz de gerekir. Stoacı düşünceye göre gerçeklik, maddi varlıkların etkileşime girebilme ve başkaları tarafından etkilenebilme yeteneklerine dayanır. Bu noktada Stoacılar, maddi ilkenin iki yönü olduğunu belirtirler: etkin ve edilgin. Tanrı ya da akıl, hareket ettirici "neden" olarak etkin ögedir. İlk madde ise edilgin ögedir. Stoacılar, ilk maddenin hiçbir niteliğe sahip olmadığına inanırken, Aristoteles ve Platon gibi onun nicelik açısından da değişmez olduğunu düşünürler. Etkin "neden" olan ilke, Herakleitos'un logosu gibi rasyonel bir ilkedir ve aynı zamanda Tanrı ve Doğa'nın özüdür. Dolayısıyla, Tanrı ve Doğa'nın temel özü ateştir. Bu ateş, her şeyin nedeni olarak dünyadaki bireysel nesneleri kendine dahil eder ve onların katarsisini (nesnelerin kabalaşmış hallerinden kurtulma) sağlar. Stoacılar, ateşle özdeşleştirilen Tanrı'nın, nihayetinde her şeyi başlangıç noktasına döndürdüğünü ve bu nedenle tarihin de döngüsel olduğunu kabul ederler.

Sonuç olarak, Stoacı metafizik, evrenin düzen ve uyumu üzerine yoğun bir vurgu yapar. Bu düşünceler, her şeyin doğal bir düzene göre işlediği ve bu düzenin rasyonel ilkelere dayandığı temel inancına dayanır. "Tanrı özü itibarıyla bilinçli bir varlık olması nedeniyle doğadaki her şey birbirine mantıksal bir zincirlenmeyle bağlıdır."⁴³ Bu nedenle, Stoacılar, insanların uyumlu ve erdemli bir yaşam sürdürebilmeleri için bu doğal düzeni anlamaları ve ona uyum sağlamaları gerektiğine inanırlar. Evrenin mantıklı ve düzenli bir yapıya sahip olduğuna inanan Stoacılar, bu düzenin kozmik bir akıl veya *logos* tarafından sağlandığını savunurlar. Bu düşünceler, daha sonraki düşünce sistemlerine ve özellikle Hristiyan teolojisine büyük etki yapmıştır. Çünkü Stoacılar, Tanrı'nın evrenin içinde bulunan ve onunla etkileşime giren bir kuvvet olduğunu öne sürerek, Tanrı'nın hem immanent (içkin) hem de transendent (aşkın) olduğunu savunurlar. Bu anlayış, özellikle Orta Çağ Hristiyan düşüncesinde önemli bir yere sahip olmuştur.

1.5.1. Tanrı

Evrende gözlemlenebilir olan doğal güzelliklere baktığımızda tüm bunların insanın iyiliği için bir Tanrı tarafından düzenlenmiş olduğuna işaret eden Stoacılar, dünyanın bir bilince sahip olduğunun ispatı olarak da insanın bir bilince ait olduğunu gösterirler. "Hiçbir şey insana yabancı değildir. Çünkü her şey birbiriyle ilişkili olarak düzenlenmiş olup birlikte doğanın düzenini oluştururlar".⁴⁴ Çünkü onlar göre bütün parçadan daha az yetkin değildir ve Tanrı'da

⁴³ Aurelius, 2023: 97.

⁴⁴ Aurelius, 2023: 97.

dünyanın aklıdır. Tek maddi bir cevher üzerinden meydana geldiğini düşündükleri dünyanın yapısındaki cevherin ateş olduğunu söyleyen Stoacılara göre bu cevher, Tanrı'da da bulunur.

Ateş, etkin olan maddedir ve aynı zamanda nesneler dünyasını da meydana getiren tüm öğelerin çıktığı ilk kaynaktır. Ateş, evrende bulunan ilk şey ve her şeydir. Bu nedenle evrende bulunan her şeyde farklı haller içindeki Tanrı'dır. Her şey Tanrı'dan doğar ve yeniden Tanrı'ya döner.

İnsanın maddi yani bedensel özünün de Tanrı'nın maddi özüyle aynı olduğunu düşünen Stoacılar için tıpkı doğanın tüm diğer ürünleri gibi insanın da Tanrı tarafından kutsanmış olduğunu düşünürler. Bu nedenle doğaya ve doğaya uygun yaşamaya son derece önem veren Stoacılar, insanın özgürlüğünü ve mutluluğunu da insanın doğayla olan ilişkisine bağlarlar.

Örneğin Seneca, depremlerin ve doğanın yarattığı diğer felaketlerin Tanrı'nın bir cezası olmadığını, zorlukları ne olursa olsun kaderin sunduğu bir doğa yasası olduğunu söyler. "Yine köle olmanın getirdiği ızdırapların bile kaderin bir lütfu olduğunu düşünen Seneca'ya göre insan kendine aklını kendine kılavuz edinirse, akli sayesinde doğanın yasalarını kavrayarak kendini özgür kılacaktır."⁴⁵ Çünkü filozofa göre akli ile doğanın işleyişini anlayan kişi, kendisinin de doğanın dolayısıyla tanrının bir parçası olduğunun farkına varır. Böylece nelerin kendi elinde nelerin ise kaderin elinde olduğunu bilir ve bilge bir kişi olur. Bilge kişi ise duygularının hükümdarıdır. Hayatında daima akli esas alarak mal mülk sahibi olsa bile bunları kaybetmekten asla korkmaz çünkü her şeyini kadere borçlu olduğunu ve günün birinde kaderin tüm mal varlığını, hatta sağlığını alabileceğini bilir.

Tıpkı Seneca gibi Epiktetos da doğaya uygun yaşayarak mutlu olmanın koşulu olarak akli kullanmayı görür ve bu konuda da şöyle söyler:

Dünyada olup biten her şey benim ellerimde değildir. Bende olan fikirlerim, yaşantım, arzularım, tutkularım, nefretimdir. Elimde olmayanlar ise para, şöret ve mevkidir. Bana maddi serveti kaybettiren iradem dışındaki güçtür. Onlara sahip olup olmamak utanılacak bir durum değildir.....Bana yapılan kötülüğün intikamını alıp direnmem gerekmez mi? Sana bir zarar gelmedi dostum, çünkü iyilik de kötülük de senin iradene tabidir. Biri size kötü davranırsa ve kendinizi incitirse, neden kendinize zarar vermesi için onu iade etmeniz gerekiyor? Bilgeliliği gerçekten seviyorsak, irademizi öyle bir düzenleyelim ki, olanlardan ve olması gerekenlerden hep mutlu olalım. Asla istediklerimizden mahrum kalmayız ve bizi korkutan bir duruma asla saplanıp kalmayız. Bu sayede hemcinslerimizle üzüntü ve endişe duymadan yaşar, tüm doğal ve sonraki bağlantılarımızı sürdürürüz. Hatırlanması gereken ilk bilgi, her şeyi ilahi lütfuyla yöneten bir Tanrı'nın var olduğu ve sadece fiillerimiz değil, duygu ve düşüncelerimizin de ondan gizli olmadığıdır.⁴⁶

Epiktetos, Tanrı'ya benzeyen kişilerin erdemli ve hayatın gereklerini yerine getirerek arzularının efendisi olabileceklerini düşünür. Yani ona göre iyiliğin de kötülüğün de kaynağı insandır. Ne var ki tanrıyı insanla bir gören her düşünürün düştüğü çelişkiye bu noktada

⁴⁵ Seneca, 2019: 56.

⁴⁶ Epiktetos, 1997: 17, 54, 85.

Epiktetos 'ta düşmüş gibidir. Çünkü içimizdeki her şey tanrının bir parçasıysa eğer içimizdeki kötülükte tanrının bir parçası değil midir? Neden iyilik sadece tanrının bir parçası olarak görülürken kötülüğün tek sorumlusu olarak insan görülür? Şüphesiz bu konu bir başka araştırmanın konusu olacak kadar geniştir. Bu nedenle biz yeniden Epiktetos 'un bu konudaki görüşlerine dönelim.

Epiktetos pek çok konuşmasında Tanrı'yı bir baba olarak görür. Her insanın içinde olan Tanrı, bir babadır ve o iyidir. Kötülük ise ancak tutkularını esiri olmuş insanın eseridir. Nefret, intikam, aşk gibi duygular insanları belli bir yere götürür ancak aklını kullanan insanlar için bunlar onları doğru yoldan ayırmaya yetmez. Tanrı'nın insanlığın babası olduğuna ve tüm insanların Tanrı'nın kardeşleri ve çocukları olduğuna inanan Epiktetos'un fikirlerinden etkilenen bir başka Stoacı filozof olan "Aurelius'ta doğal ve evrensel yola göre hareket ettiği sürece kimsenin kendine zarar veremeyeceğini vurgular."⁴⁷ Ona göre de insanın akli onun bir parçasıdır. Doğaya ve akla uygun yaşamakla ise mutluluk, dolayısıyla erdem elde edilir.

"Aurelius, eşit olmayan sosyal statüye rağmen herkesin akılcılık gibi ortak bir özelliği olduğunu ve insanların aynı tohumdan geldikleri için birbirlerinin kardeşi olduklarını söylemiş"⁴⁸, evrendeki tüm insanların ilahi bir öze sahip olduğu konusunda da ısrar etmiştir. Ona göre evren, tüm yaşamı birbirine bağlayan son derece güçlü bir bütünlüktür. "Gök ve yer yasasının, insanları birbirine muhtaç kılarak insanları birbirini sevmeye zorlayan çok iyi düzenlenmiş bir yasa olduğuna inan Aurelius,"⁴⁹ çelişmeyen doğa kanunlarının insanları birbirine muhtaç kıldığını ve bu yüzden de onları birbirlerini sevmeye zorladığını söyler.

Doğanın yasalarının bilgisine içsel duyular ve kavrayış yoluyla ulaşabileceğini ileri süren Stoacı görüş, bu konuda aklın rolünü ihmal etmediği gibi bu bilgiye ulaşmada deneye de yer vermiştir. Onlara göre bilginin tek kaynağı olan Tanrı'nın bilgisine ulaşmak için, o doğanın dışında değil kendisini doğada gösterdiği için deneye ve akla ihtiyaç vardır. Her şey doğanın içinde ve nesnede gizlenmiştir. Hakikatin ölçütü olan algının kaynağı nesnelerin kendisidir.

Akıl tarafından onay almış algısal bir bilgi ise bilimsel bilgiyi oluşturur. Stoacılar, insanlar arasındaki farkları ortaya koymak için bir değerlendirme aracı gibi gördükleri bilimsel bilginin sıradan insan ile bilgi sahibi insanı birbirinden ayırdığını söyler. Doğru bilgiye sahip olmayan sıradan insan, bilgisizliğinin sonucu olarak her an hata yapma olasılığı yüksek olduğundan iradesiz ve amaçsızdır. Oysa bilgi sahibi olan insan, sahip olduğu bilgi sayesinde hata yapmayacağından üstün bir konumdadır. Doğru bilginin peşindeki bu üstün insan, bıkıp

⁴⁷ Erkıran, 2018: 42.

⁴⁸ Erkıran, 2018: 48.

⁴⁹ Erkıran, 2018: 52.

usanmadan bir bilgi arayışı halindeyken doğayı bir Tanrı sahası olarak görecektir. Böylece bu Tanrı sahası içinde yer alan üstün insan mutlu olmayı da başaracaktır.

Doğa ile Tanrı arasında ayırım yapmayan Stoacılara göre Tanrı, yalnızca evrenin ve fiziksel dünyanın güçlü nedeni değil, aynı zamanda maddenin ve fiziksel dünyanın da asıl nedenidir. Tanrı'yı ateşle bir tutarak Herakleitos'un etkisinde fazlaca kalmış görünen Stoacılar, bu maddesel Tanrı anlayışı ile Hristiyanlara da ilham olmuş gibidirler. Nitekim Hristiyanlar da, kötülük diyarını tamamıyla sona erdirecek olan şeyin büyük bir ateşle kopacağını öne sürmüşlerdir.

Böyle bir varlık monizminin üzerinde yükselmiş olan Stoacılık, Tanrı'yı kozmik süreçlerin bütünü veya bütün varlıkların ortak cevheri veya tamamı olarak görmüştür. Tanrı başta olmak üzere; ruh, akıl, düşünce ve güç dahil her şeyi madde olarak görmelerinden ötürü ise Aristoteles'in, ay altı ve ay üstü gibi bir evren modelinin onlar hiçbir önemi de kalmamıştır. Stoacılar için evren birdir ve bu evren ateşle son bulacak olan büyük bir boşlukla çevrilidir. Evren her aşamada ateşten geçmek için genişlendiğinden ise Tanrı ebedi değildir çünkü evrendeki her şeyin sonsuz olduğunu da savunurlar. Sonsuz ve değişmez bir hareket halinde olduğuna inandıkları evren, zamana göre tekrarlanmakta ya da gerçekleşmektedir. O halde evreni bekleyen her yangın, başka bir evrenin yaratılmasına yol açacaktır. Bu nedenle, bir sonraki evrenin bir öncekinden farklı olacak olması, Tanrı'nın değişmeyen mükemmelliğine, süper gücüne ve olağanüstü bir akılla tasarlanmış kudretine aykırıdır. Çünkü Stoacı görüşe göre mükemmel ve sonsuz kudret sahibi Tanrı, bu evreni kendi mükemmelliği ölçüsünde kendisi ile aynı maddeden yaratmıştır. Bundan başka bir dünya olmadığını iddia eden Stoacılar, ateşin geçirdiği süreçten sonra oluşan evrenin kendinden önceki evrenden hiçbir farkı olmadığına inanırlar.

Sonuç olarak logosu, Tanrıyı ve evreni birbiriyle aynı anlama gelen ve birbirini tamamlayan kavramlar olarak gören Stoacılar için Tanrı bu dünyanın cisimidir ancak bu cisim diğer cisimlerden daha ince bir yapıdadır. Bu ince yapıdaki cisim, her türden harekete ve biçime uygun bir özellikte olmakla birlikte hareketsiz ve biçimden yoksun olan ilk öğelerin hareket ettirici ve biçim verici ilkesidir de. İşte tam bu nedenlerden dolayı metafizik içinde teoloji (Tanrı) konusu da yer alır. "Her şeyin Tanrı tarafından yönetildiği ve Tanrı'nın her şeyin içinde bulunduğu bir dünya düşünün."⁵⁰ İnsanın on dört yaşından itibaren Tanrı fikrine sahip olduğunu söyleyen Stoacılar, bu bilginin doğuştan gelmediği, duyu izlenimleri ve doğal akıl yürütme sonucu oluştuğunu söyler. Her şey olan bütünün de kendisidir. Bu yönüyle de Stoa felsefesi hem bir tekçilik felsefesi hem de bir çokçuluk felsefesidir.

⁵⁰ Seneca, 2019: 65.

1.5.2. Ruh

Stoacı felsefe, insanın varoluşunu anlamak için metafizik, etik ve epistemolojik alanlarda çeşitli kavramlar geliştirmiştir. Stoacılar ayrıca ruhun doğası, işleyişi ve evrenle olan ilişkisi üzerine fikirler ortaya koymuştur. İnsanın manevi ve düşünsel yönlerine vurgu yaptıkları için Stoacılar ruh kavramına özel bir önem verirler. “Soul” kelimesi, gerçekte “ruh” olarak çevrilse de, Stoacı filozoflar bunu yaşamın bir parçası olarak kabul ederler ve duyum, algı, düşünce ve duyguyla ilişkilendirirler. Bu nedenle, Stoacı felsefede ruh kavramı merkezi bir konudur.

Stoacı düşünürler, ruhun hem fiziksel hem de düşünsel yönlerini ele alarak, insanın varoluşunun temel unsuru olarak değerlendirirler. Bu anlamada Zenon, Stoacı felsefenin kurucusu olarak, ruhun temel niteliklerini ve işleyişini tanımlayan ilk düşünürdür. O, ruhun maddi bir yapıya sahip olduğunu ve evrenle sürekli etkileşim halinde olduğunu savunur. “Zenon'a göre ruh, bedenle iç içe geçmiş, maddi dünyanın bir parçasıdır ve insanın duygu, düşünce ve eylemlerini yönlendiren kozmik logosla uyumlu bir şekilde işler.”⁵¹

Zenon, ruhu insan ruhu ve hayvan ruhu olmak üzere ikiye ayırır. Bu ayırımı yaparken ise hayvanlardaki ruhun akıllıca gibi görünse de aslında yalnızca doğal bir kökten geldiğini ancak insan ruhunun bir akla sahip olduğunu söyleyerek yapar. İnsanda akla sahip olan ruh açısından bir esneklik vardır. Bu esneklik sayesinde ruh iyiye veya kötüye evrilebilir. Yanılgı, tutku gibi durumlar başlı başına bir günah sayılmazlar. Çünkü bunlar ruhun birliği içerisinde bulunan değişim durumlarıdır ve etik açıdan da düzelme bunlara bağlıdır.⁵²

Görüldüğü üzere Zenon'da ruh birliği kavramı ile böylece kişiliğin birliği de kurulmuş oluyor. Ayrıca yine Zenon'a göre ruh mutlak olarak ölümsüz de olamaz. Ruh yalnızca tanrısal ruha dönüşene kadar yaşar. Seneca ise aklın, tanrısal ruhun insan bedenine girmiş halinden başka bir şey olmadığını söyler. Bedene, bütün görevlerinde baştan aşağı ruh egemendir. Sıcak bir nefes olan ruh, bedeni de ayakta tutan ilkedir. Ruhun birbiriyle ilişkili sekiz yönü vardır:” Us (ruhun birliği), beş duyu, dil ve üreme kapasitesi. Bütün bunlar, insan canlılığının ve ruhun birliğinin çeşitli tezahürleridir. İlahi ruh ve insan ruhu özünde birdir.”⁵³

Aslında Stoacı felsefe, ruh kavramına ilişkin ilginç ve karmaşık bir açıklama sunduğunu da söyleyebiliriz. Çünkü Stoacılar insanın, evrendeki her şeyle bir bağlantısı olan düşünen bir varlık olduğuna inanırlar. İnsanın düşüncesi, evrenin logosuyla (akıl, mantık ve neden) uyumlu olduğunda, insanın ruhu da bu uyumun bir parçası haline gelir. Stoacılar, ruhun, logosun bireysel bir parçası olduğunu ve ölümsüz olduğunu düşünürler. Bu nedenle, insanın ruhu, beden ölümünden sonra bile var olmaya devam eder.

⁵¹ Stock, 2022: 53.

⁵² Hadot, 2011: 46.

⁵³ Seneca, 2019: 63.

Stoacı felsefede ruh, aynı zamanda insanın zihinsel ve duygusal hayatını yöneten de bir güçtür. Stoacılar, ruhun çeşitli parçalara ayrılabilceğini düşünürler. Bunlar insanın duygusal ve zihinsel hallerinin kaynağı olan dürtüler, arzular ve akıl gibi unsurlardır. Stoacılar insanın ruhunun, akıl ve mantık yoluyla kontrol edilmesi gerektiğine inanırlar. Bu nedenle, insanın ruhunun, bilgelik arayışı ve ahlaki gelişim yoluyla eğitilmesi gerektiği düşüncesi ortaya çıkar. Bu noktada ise ruhun amacının insanın ahlaki gelişimini sağlamak olduğunu görürüz. “Stoacılar, insanların, doğal bir ahlaki yasa olan logosun izinden gitmeleri gerektiğine inanırlar. İnsanlar ancak bu yolla doğruyu ve yanlış, iyiyi ve kötüyü ayırt edebilirler. Stoacılar insanların, doğru davranışları seçmeye ve ahlaki bir hayat yaşamaya yönelik bir sorumlulukları olduğuna inanırlar.”⁵⁴

Stoacı felsefenin ruh açıklaması, insanın varoluşu ve evrenle olan bağlantısı hakkında kesinlikle derin bir anlayış sunar. Çünkü Stoacılar, insanın logosun bir parçası olan ölümsüz bir ruha sahip olduğuna inanırlar. İnsanın ruhu, akıl ve mantık yoluyla kontrol edilmelidir ve doğru davranışları seçmek için kullanılmalıdır. Bu nedenle Stoacı felsefe, insanın ahlaki gelişimini teşvik eder ve doğal bir ahlaki yasa olan logosun izinden gitmenin önemini vurgular.

Stoacılık, insanın düşüncesi ve ruhunun bütünsel bir şekilde ele alınması ile insanın ahlaki gelişimini teşvik eder. Stoacılar, insanın özgür iradesi ve içsel güçlerini kullanarak, doğru davranışları seçmesi gerektiğine inanırlar. Bu nedenle, “Stoacı felsefe, insanların, kendi iç dünyalarını keşfetmeleri, doğruyu ve yanlış ayırt etmeleri ve ahlaki bir yaşam sürdürmeleri için bir rehberlik sunar.”⁵⁵ Stoacılar, ruhun ahlaki gelişiminde insanın içsel güçlerini kullanması gerektiğine inanırlar. İnsanın iradesi ve özgür iradesi, ahlaki gelişim için önemli bir rol oynar. Stoacılar, insanların, ahlaki sorumluluklarını yerine getirmeleri ve doğru davranışları seçmeleri için içsel güçlerini kullanmaları gerektiğine inanırlar.

Buraya kadar anlaşıldığı üzere Stoacı felsefenin ruh kavramı, insanın evrenle olan bağlantısını ele alırken, aynı zamanda insanın iç dünyasına da derin bir bakış açısı sunar ve aynı bu kavram onların insanın dünyaya bakış açısını da etkiler. Şöyle ki Stoacılar, dünyanın bir bütün olduğuna inanırlar ve her şeyin birbirine bağlı olduğunu düşünürler. Bu nedenle Stoacılar, insanların, doğal dünyayla uyumlu bir şekilde yaşamaları gerektiğine inanırlar. İnsanın ruhu, doğanın bir parçasıdır ve doğal dünyayla uyumlu bir şekilde yaşamak, insanın ahlaki gelişimi için önemli bir adımdır.

Stoacı felsefe, insanın ruhunu ve ölümsüzlüğünü inceleyerek, yaşamın anlamı ve amacı konularına derinlemesine bir bakış sunar. Stoacılar, insanın ölüm sonrası varlığını kabul eder

⁵⁴ Molacı, 2020: 203.

⁵⁵ Stock, 2022: 201.

ve ruhun bedenin ölümünden sonra da mevcut olacağına inanırlar. Bu nedenle, Stoacı düşünce, yaşamın anlamını keşfetmeye yönelik çabalarımızda ve ölümsüzlük konusundaki arayışımızda önemli bir rehber niteliği taşır. Stoacılar, yaşamın amacının doğayla uyum içinde yaşamak ve evrenin mantığına göre hareket etmek olduğunu düşünürler. Bu hedefe ulaşmak için, insanların erdemli ve bilgece bir yaşam sürdürmeleri gereklidir. Erdem, yaşamın temel hedefi ve ölümsüzlüğe giden yolun anahtarı olarak görülür. Yani Stoacı felsefe, insanın ruhunun ölümsüzlüğünü de ele alarak, yaşamın anlamı ve amacını araştırır. Bu yaklaşım, ölümsüzlük arayışına ve yaşamın anlamını bulmaya yönelik düşüncelerimize önemli bir katkı sağlar ve insanın erdemli bir yaşam sürdürmesinin önemini vurgular.

Sonuç olarak, Stoacı felsefenin ruh kavramına ilişkin derin bir anlayış sunarak insanın düşüncesi, ruhu ve evrenle olan bağlantısı hakkında bir perspektif getirdiklerini görürüz. Stoacılar insanın, doğal dünyayla uyumlu bir şekilde yaşaması, özgür iradesini kullanması ve doğruyu seçmesi gerektiğine inanırlar. Bu nedenle, Stoacı felsefe, insanın ahlaki gelişimini teşvik eder ve insanın hayatının anlamını arayarak ölümsüzlük arayışına da bir yanıt sunar. Stoacı felsefenin ruh kavramı, günümüzde de hala ilgi çeken bir konudur. Stoacılık, modern psikolojinin temel prensiplerinden biri olarak kabul edilir ve insanın zihinsel sağlığı ve ahlaki gelişimi için bir rehberlik olarak kullanılır.

İKİNCİ BÖLÜM

SPİNOZA’NIN FELSEFESİNE GENEL BAKIŞ

2.1. Spinoza’nın Yaşamı

Batılı filozoflar arasında özgün düşünceleri ile ön sıralarda bulunan Baruch Spinoza, on beşinci yüzyılın sonunda Portekiz’den Amsterdam’a göçen zengin bir ailenin çocuğu olarak 1632 yılında doğar. Babası Micheal Spinoza, Yahudi cemaatinin son derece saygın bir üyesidir. Bu nedenle oğlunun Yahudi okulunda İbranice öğrenerek İncil ve Talmudla yakından ilgilenmesini sağlar. Ancak 1654 yılında babasını kaybeden Spinoza, Yahudi ahlakını temsil eden bu figürün hayatındaki etkilerinin kaybolmasıyla birlikte ilk kez Eski Ahit, Tanrı, madde ve mucizeler üzerindeki belirgin düşüncelerini ortaya koyar. ‘‘Bu konuyla ilgili henüz çok gençken bir mektubunda Kutsal Kitapla bilimin uzlaşamayacağını ya da yetişkin bir mantık tarafından bunun kabul edilebilir hale getirmenin yolu olmadığını yazar.’’⁵⁶

Babasının ölümünün ardından Baruch ticaret şirketini kardeşiyle birlikte bir süre idare etse de kendisini tamamen felsefeye ve teolojiye adayan Spinoza, daha sonra Yahudi cemaatinden de tamamen uzaklaşır. Gençlik yıllarını Yahudi teolojisine şüpheyile bakarak geçiren Spinoza, bir yetişkin olduğunda da Yahudi pratiklerinin pek çoğundan vazgeçer. Bu tutumu nedeniyle 1656 yılında henüz 24 yaşındayken aforoz edilen Spinoza, kendi cemaati tarafından tamamen yalnız bırakılır. Öyleki dindar Yahudilere onunla konuşmak, yazışmak ve hatta onunla aynı çatı altında birlikte bulunmak bile tamamen yasaklanır. Onu aforoz eden metin şöyledir:

Onu gündüz ve gecede, onu uyuduğunda ve uyandığında, onu sokağa çıktığında ve evine döndüğünde lanetliyoruz. Tanrı onu kendisinden esirgemesin, ancak Tanrı’nın öfkesi ve kıskançlığı da onun üstünde olsun; Tanrı laneti onu süründürsün, bu kitapta yazılan tüm lanetler onu üstüne olsun ve onun ismi Tanrı’nın cennetinde yer bulmasın. Kutsal Kitap’ta anlatılan tüm lanetlerle Tanrı onu tüm İsrailoğullarından uzak tutsun...⁵⁷

Bütün eylemi yalnızca yazmaktan ibaret olan biri için acımasızca yapılan bu aforozun ardından Spinoza, İbranice Baruch olan ilk adını Latince Benedict olarak değiştirir ve ardından yalnız bir yaşam sürdürmeye koyulur. Kendini mercekler konusunda eğiterek bazı gözlük optikleri üretmeye başlar. Bu uğraşından keyif alan Spinoza, böylece bilimsel düşünce ve araştırma konusunda da kendine imkân yaratmış olur. Aynı zamanda bu yolla geçinen Spinoza, böylece antik dönemden beri geçimini kendi eliyle sağlayan ilk filozofta olur.

⁵⁶ Hampshire, 1951: 229.

⁵⁷ Scruton, 1986: 8.

Spinoza gibi sıra dışı bir zihnin hangi etkilerle nasıl biçimlendiğini anlamak pek olanaklı olmasa da, erken dönemlerde hahamlardan aldığı eğitimin filozofu yeterince ikna etmediği açıktır. 1661’de Rijnsburg’u ziyaret eden Hollandalı bir gezgin köyde yaşayan birisinden şöyle bahseder:

Orada önce Yahudiliği bırakıp Hristiyan olan ve şimdi ise neredeyse ateist olan birisi var. O, Eski Ahit’i dikkate almaz. Yeni Ahit, Kuran ve Ezop’un kıssaları ona göre aynı değere sahiptir. Fakat öte yandan o, insanlara oldukça samimi davranır ve kimseye zarar vermeden yaşar. Teleskop ve mikroskop yapmakla meşgul olur.⁵⁸

Pek çok alanda son derece bilgili olan Spinoza dil öğrenme konusunda da oldukça yetenekliydi. Portekizce, İspanyolca ve Flemenkçe biliyordu. Ayrıca Hristiyan fizikçi Francis Van den Enden ’den de Latince öğrenmişti.

Descartes’in eserleriyle kendisini tanıştıran daha sonra düşüncelerinin gelişmesinde büyük katkı sağlayanda yine aynı isim, Francis Van den Eden’dır. Fransez, Spinoza’nın tuhaf karşılanmayı ve hatta reddedilmeyi de göze alarak, ders ücretini bile ödemeye olanağı olmadığı halde Van den Eden’e başvurduğunu söyler.⁵⁹

1651 yılında Spinoza için Van den Eden’den olabildiğince yararlanarak Descartes çalıştığı, öğretmeninin sanat birikimi ve estetik algısı gelişmiş kızıyla da mesafeli bir duygusal ilişki kurduğu, önceki yaşamına göre renkli ve değişik bir dönem olarak geçmiştir.⁶⁰

Spinoza yalnız kaldığı zamanlarda ise bir nevi zihinsel dogmalardan uzaklaşarak, tabulara karşı özgürce düşünme egzersizleri yapıyordur aslında. Çünkü bu zamanlar aynı zamanda onun Ortodoks ve Yahudi çevrelerince de yakından takip edildiği bir dönemi de kapsar. Onun çalışmaları bir süre sonra ona olan öfkeyi daha da körükler ve onun Amsterdam’dan ayrılmasına da neden olur. Leiden yakınlarında sessiz bir kasabaya yerleşen Spinoza burada dört kitap üzerine çalışır: *Kavrayış Gücünün Düzeltilmesi üzerine İnceleme*, *Tanrı, İnsan ve İnsanın Huzuru Üzerine Kısa İnceleme*, *Descartes’in İlkeleri-Geometrik Sunum ve Etik (Ethics)*

Ne yazık ki bu çalışmalardan ilk ikisi tamamlanmış olsa da son ikisi filozofun son dokunuşlarını bekliyordu. *Zaten Kısa Politik İnceleme* de dahil tüm eserleri onun ölümünden sonra dostları tarafından yayımlanma şansı bulabilmiştir.

Spinoza’nın yaşamı, kişiliği ve fiziksel görünümü ile ilgili ayrıntılar çok büyük oranda iki eski biyografiye dayanmaktadır. Bunlardan biri Colerus, değeri de Lucas biyografisi olarak bilinir ve her ikisi de 18. Yüzyılın başlarında basılmıştır. Lloyd, Lucas biyografisinin Spinoza öldükten hemen sonra (1677 yılında) yazılmış, ancak yaklaşık olarak kırk yıl sonra basılmış olabileceğini söylüyor.⁶¹

⁵⁸ Kenny, 2006, 74.

⁵⁹ Fransez, 2012: 60.

⁶⁰ Balanuye, 2021: 31.

⁶¹ Balanuye, 2021: 41.

Hayatı boyunca hiçbir akademik konumda bulunmayan Spinoza, hayatını tam anlamıyla özgürce yaşamak istemiştir. Nitekim 1673'te kendisine Heidelberg'de felsefe profesörlüğü teklif edilmesine rağmen, kendi ifadesiyle ‘‘ kendi aklına uygun ‘‘ biçimde felsefe yapabilmek için gelen bu teklifi reddetmiştir. Mütevazı bir kişiliği olduğu söylenen filozof, hiçbir zaman ilgileri üzerine çekmek istememiştir. Ne yazık ki tüm bunlara rağmen hayatının sonlarına doğru, suikast ve komplolarla karşılaşmıştır. Bu olaylar nedeniyle son derece üzülen Spinoza, bir köşeye çekilip sakin bir yaşam sürmüştür.

Spinoza, kendisini tanımayan kişiler tarafından acımasızca eleştirmiş olsa bile yine de sevilmiştir. Örneğin Hollanda hükümeti alışılmış liberalizmi ile onun din konusundaki görüşlerini hoş görmüştür. Buna rağmen tarihte neredeyse her büyük şahsiyetin başına gelen şey onun da başına gelmiş, yaşadığı dönem içinde değeri yeterince anlaşılamamıştır ve henüz 45 yaşındayken 1677 yılında yakalandığı verem hastalığı onun kısa fakat zorluklarla geçen yaşamına son vermiştir.

2.1.1. Eserleri

Spinoza kısa süren ömrüne büyük yapıtlar sığdırmayı başarmıştır. Yahudilikten aforoz edildiği sıralarda anlamının gelişmesi üzerine bir inceleme olan ilk eseri *Tractatus de Intellectus Emendatione*'yi yazmaya başlamıştır fakat bu eser onun ölümünden sonra yayımlanabilmiştir. Entelektüel bir dönüşümü tekrardan ele alan eser, bir araştırma programı ortaya koyması bakımından Descartes'ın *Discourse on Method*'una benzer. Yine onun aynı dönemlerine denk geldiği düşünülen ve’’ Flemenkçe olan eseri *Short Treatise on God, Man, and Happiness* 'in de bu bakış açısıyla yazmıştır. Ancak bu eser ne yazık ki 1851'de bulunabilmiştir.’’⁶²

1663 yılında Descartes'ın *Principles of Philosophy*'sini ‘geometrik formd’a açıkladığı bir risale yayınlar. Bu risalede Descartes'ı tanımlardan ve aksiyomlardan hareket ederek hakikate ulaşmaya çalıştığı için övmüştür. *Meditations*'a yöneltilen ikinci tür, itirazlara cevap olarak on tanım, beş postulat, on aksiyom ortaya koyarak bunlarla Tanrı'nın varlığını ve zihin ile beden arasındaki gerçek ayrımı ispatlamıştır.⁶³

Spinoza daha sonra bu projesini bir arkadaşının ricası üzerine *Principles* 'ın ilk iki kitabına dair notlarını tamamen formalize ederek de geliştirmiştir. Descartes'ın tanım türlerini ve aksiyomlarını ele alarak onları geliştirip elli sekiz önerme ispatlayan Spinoza tam bir zihin şöleni sunmuştur. Bu önermelerden ilki ‘Var olduğumuzu bilmediğimiz müddetçe hiçbir şey

⁶² Kenny, 2017: 74.

⁶³ Kenny, 2017: 74.

hakkında emin olamayız' 'dır. Sonuncusunda ise 'Bir A cismi küçük bir kuvvet tarafından herhangi bir yöne hareket ettirilebilirse, o cismin, hepsi de eşit bir hızla hareket eden cisimlerle ilişkili olması zorunludur' önermesidir. Bu açıklamalar *Principles*'a genellikle fazla sadık görünmektedir ancak A. Wolf tarafından derlenen mektuplardan birinde şöyle söylenir: "Spinoza'nın kendi görüşleriyle Descartes'ın görüşleri tüm açılardan örtüşmez. Örneğin Spinoza Descartes'ın zihin felsefesinden zaten ayrılmıştır. O, akıl ve iradenin birbirinden ayrı olduğunu ve insanların Descartes'ın kendilerine ayırdığı özgürlük alanından menün olmadıklarını düşünür." ⁶⁴

1663 yılında The Hague yakınlarında bulunan Voorburg'a taşınan Spinoza burada astronom olan Christian Huygens tarafından ziyaret edilir ve kendisiyle mikroskopalar üzerine konuşur. Bu ziyaretle Jüpiter üzerine gözlemler yapan Spinoza daha sonra ilerleyen yıllarda Yahudilikten ayrılma nedenlerini açıklayan bir savunma kaleme alır. Bu yazı İncil hakkında çok bir genel eleştiri ve siyaset teorisi haline gelerek 1670'te filozofun ismi kullanılmadan *Tractatus Theologia-Politicus* adı altında yayımlanır.

Latince yazdığı bu eserin ilk baskısında filozofun adı kullanılmadan ve yayım bilgileri yanlış düzenlenerek basılır. Eserde Spinoza, sahip olunan İncil'in M.Ö. beşinci yüzyıldan sonra ortaya çıkan antik materyallerden derlendiğini söyler. Kutsal kitapları yazarların cahil insanlar olduğunu ve kendi çağlarının önyargılarıyla dolu olduklarını iddia eder. Ona göre "Tanrı her zaman aynı üslupla konuşmaz; o, peygamberlerin öğrenmesine ve kapasitesine göre düzeyli, yoğun, sert, basit, sıkıcı ve üstü kapalı konuşur." ⁶⁵ "Peygamberlerin kusurları onların görevlerini yerine getirmelerine engel değildir. Görevleri bize hakikati öğretmek değil, itaate teşvik etmektir. İncil'i bilimsel nedenlerle okumak doğru değildir." ⁶⁶ "Eğer bir kişi bunu yaparsa ... güneşin dünya etrafında döndüğüne veya p'nin 3'e eşit olduğuna inanacaktır. Bilimin ve Vahyin' in işlevi farklıdır ve biri diğerinden üstün değildir; ne teoloji akla ne de akıl teolojiye hizmet etmekle sınırlandırılmıştır." ⁶⁷

"İncil'in herhangi bir bölümünde, kastedilen şeyi anlamanın tek yolu vardır, onun bağlamını incelemekten geçer. Elbette Tanrı İncil'in yazarıdır ne var ki bu yalnızca İncil'in verdiği mesajın doğru din olması bakımından geçerlidir." ⁶⁸ "Yahudiler Tanrı'nın seçilmiş insanlarıydı, fakat yalnızca İsrail'de belirli bir yönetimin altında yaşarken. Şimdi ise Yahudilerin kendilerini diğer insanlardan farklı olarak görmeleri için hiçbir sebep yoktur." ⁶⁹

⁶⁴ Kenny, 2017: 75.

⁶⁵ Cass, 1966: 31.

⁶⁶ Cass, 1966: 32.

⁶⁷ Cass, 1966: 190.

⁶⁸ Cass, 1966: 191.

⁶⁹ Cass, 1966: 192.

Spinoza bu eseriyle o dönem için aslında oldukça keskin bir dil kullanmış ve din ile politikanın karşılıklı amaçlarını belirlemiştir. Teoloji ve politikanın karşılıklı ilişkilerini sert denebilecek bir biçimde ele alan eser, yayımlanır yayımlanmaz şiddetli eleştirilere maruz kalarak kilisenin şikâyeti üzerine 1674'te yasaklanmıştır. Bu yasak onun ölümüne kadar olan süreçte başka eser yayımlamak istememesine neden olmuştur ancak bu eserin Eski Ahit'i liberal bir biçimde yorumlamasından ötürü pek çok çağdaşı kitabı beğenir ve kitabın yaygı hale getirilmesi neticesinde de ona uluslararası bir ün kazandırır. Ulaştığı bu şöhretin sonucunda ise Paletine Prensi kendisine 1673'te Heidelberg Üniversitesi'nde felsefe kürsüsü teklif eder. Hatta prens ona, ortak din anlayışına zarar vermeyecek şekilde yapacağı felsefe çalışmalarında özgür olacağını garanti bile eder. Ne var ki Spinoza bu teklife temkinli yaklaşır ve prene şu cevabı verir:

İlkin, düşünüyorum da genç öğrencilere ders vermem için felsefi çalışmalarımı bırakmam gerekecek. İkinci olarak da, ortak din anlayışına zarar vermekten kaçınacaksam eğer; felsefe öğretmek için bana çizilecek sınırları bilmiyorum.⁷⁰

Hiçbir zaman akademik bir görevde bulunmayan ve evlenmeyen filozof münzevi fakat refahı yüksek hayatında 1676 yılında onu ziyarete gelen G.W. Leibniz gibi kendisine saygılarını sunmaya gelen pek çok bilge ziyaretçiyi de evinde ağırlamıştır. Şüphesiz bu ziyaretler onun ufkunu daha da açmış ve bu süreçte sessizce onun en olgun eseri olan *Geometrik Metoda Göre Düzenlenmiş: Etika* (Demonstrated in Geometrical Order: Ethics)'yı tamamlamıştır. Ancak o dönemde yayımlamak için Hollanda'ya götürdüğü bu eser bir arkadaşının uyarısıyla yayımlanamamıştır. Çünkü onu yayımlarsa eğer bir ateist olarak idam edilmeyi de göze alması gerekiyordu. Bunun üzerine Spinoza arkadaşının uyarısına kulak verir ve kitabı getirip masasının üzerine bırakır, ardından da Politik İnceleme (Political Treatise) üzerinde çalışmaya başlar. Ne var ki pek çok projesi gibi onu tamamlamak için ömrü yetmez ve 1667'de veremden ölür. Pek çok yorumcu onun bu hastalıktan ölmesinin nedeni olarak mercek bileyciliğinin ciğerlerine verdiği zarar olduğunu düşünür ve muhtemelen de en azından bir nedeni de budur.

Kendinden önce Descartes'ın yaptığı gibi Spinoza'da *Ethics*'te kendi sistemini Öklitçi geometri modeli üzerinden inşa eder. Beş kısımdan oluşan kitap; "Tanrı Hakkında", "Ruhun Doğası ve Kökeni Hakkında", "Duygulanımların Doğası ve Kökeni Hakkında", "İnsanın Esareti Hakkında" ve "İnsanın Özgürlüğü Hakkında", başlıklarını taşır.

Farklı bölüm başlıklarından da anlaşıldığı üzere kitap, ahlakın dışında birçok şeyle ilgilenmiştir. Birinci bölüm metafizik ve teoloji üzerinedir. Bu bölümde tözün doğasına dair bir

⁷⁰ Wolfson, 1983: 34.

teori inşa edilir ki bu aynı zamanda Tanrı'nın varlığı üzerine ontolojik bir argümandır. Bu bölüm pek çok araştırmacı tarafından Descartes'in Tanrı'ya dair argümanları ile karşılaştırılrsa da aslında Spinoza'nın bu konuda söylediklerini daha iyi anlamak için Stoacı ontolojik anlayışa göz atmak gerekir. Nitekim dünyanın tek bir maddesel tözden meydana geldiğini söyleyen Stoacılarla, bir tek töz olduğunu ve buna da Tanrı ya da Doğa denebileceğini söyleyen Spinoza arasında son derece yakın bir düşünce akrabalığı vardır. Zaten bu araştırmanın da yazılış amacı olan bu düşünce akrabalığı ilerleyen bölümlerde detaylı olarak ele alınacak ancak burada kısaca şunu söylemek gerekir ki Spinoza'ya göre insan zihni ve insan bedeni iki ayrı dünyaya ait değildir. Zihin ve beden ayrılmazdır. İnsan zihni aslında basitçe insan bedeninin ideasıdır. Spinoza tam bu düzlemde, bilginin üç seviyesini epistemolojik olarak inşa etmiştir.

Kitabın üçüncü bölümüne baktığımızda ise kitabın isminin de bu bölümden geldiğini görürüz. Bu bölümde Spinoza insanların tıpkı diğer varlıklar gibi kendilerini tehdit eden şeylerin varlığını ortadan kaldırma eğilimi içinde olduğunu söyler. Ona göre bu dürtünün bilinci, arzudur. İyiye ve kötüye dair yargılarımız, dolayısıyla da eylemlerimiz arzu ve kaçınmamız tarafından belirlenir. Ancak *Ethics* 'in son iki bölümünden, eğer tutkularımızı akli olarak kavrayabilirsek onların köleliğinden de kurtulabileceğimizi öğreniriz.

Bunun anahtarı ise aktif ve pasif duygular arasındaki ayrımdır. Korku ve öfke gibi pasif duygular dış etkiler tarafından üretilirken, aktif duygular insanın durumuna dair zihnin kendi kavrayışından gelir. Pasif bir duyguya dair açık bir fikre sahip olduğumuz zaman bu aktif bir duyguya dönüşür. Pasif duyguların yerine aktif duyguların alması ise bizi özgürlüğe götürür. “ Özgür bir insan, ölümü diğer şeylerden çok düşünmez; onun sahip olacağı hikmet, yaşam üzerine tefekkür etmedir, ölüm üzerine değil.”⁷¹

Latince olarak yazdığı 1661'li yıllarda tamamladığı düşünülen bir başka eseri de *Anlama Yetisinin Gelişimi/İyileştirilmesi Üzerine İnceleme* adını taşımaktadır. Bilgi ve metot konusundaki görüşlerinin ağırlıklı olarak ele alındığı bu eserde Spinoza, keskin zekasını ve zekasının kıvraklığını da ortaya koymuştur.

2.1.2. Felsefi Sistemi

Spinoza'nın özgün sistemi tarihsel açıdan birkaç farklı yaklaşımla ele alınabilir. Örneğin istersek onun töz hakkında söylediği argümanları Locke'un söyledikleriyle aynı yere koyabiliriz. Çünkü Hem Locke hem de Spinoza, Aristotelesçi töz düşüncesini tasfiye etmiştir. Ancak bu ikisini karşılaştırma noktasında ise Descartes'ı ele alırsak da diyebiliriz ki Spinoza Kartezyen kabuller noktasında Malebranche'ı geride bırakmıştır.

⁷¹ Cass, 1966: 151.

Bu noktada Spinoza'nın ortaya koyduğu felsefi sistemi anlayabilmek için yalnızca kendinden önceki felsefe tarihinin sistematiğine değil, aynı zamanda 17. Yüzyıl felsefesinin de sistematiğine göz atmak gerekir. 17. yüzyılda doğruyu ya da hakikati araştırmak için güvenilir temeller arayan dönemin ileri gelen filozofları, artık gelişigüzel konular hakkında araştırma yapmıyor tam aksine bunları metodolojik olarak da ele alıyorlardı. Nitekim 1620'de F. Bacon bu amaçla "*Novum Organum*"unu yazar. Bacon, bu kitapta metotla ilgili araştırmaların önemine dikkat çekmek için şöyle söyler:

"Bir elin ya da zihnin yardımcısı olmadığı zaman serbest bırakıldıklarında, ancak sınırlı bir güce sahip olabilirler. Çünkü zihin, bir elin ihtiyaç duyduğu aletler ve yardımlar gibi araçlarla birtakım sonuçlar elde edebilir. İşte nasıl alet elin hareketini düzenliyorsa zihne uygulanan alette aynı şeyi zihinde yapar."⁷²

Tıpkı Descartes gibi Bacon'da metotlu bir araştırmanın zorunluluğuna inanıyordu. Zaten o da bu amaçla *Metod Üzerine Konuşma* (1637) başlığındaki ünlü kitabını yazmıştır. 17. Yüzyılda bilim ve felsefenin iç içe geçtiği bir noktada ise Spinoza'nın da metot sorununun önemine ilk çalışmalarından biri olan *Anlama Yetisinin Gelişimi Üzerine* adlı eserinde değinmiş olması sürpriz değildir. Çünkü ona göre de zihni iyileştirerek yanılgısı olmayan ve sapmayan bir yoldan araştırma yapabilmek için bir araca ihtiyaç vardır. Ona göre, doğruluğu araştırmanın yöntemini saptayabilmek için, doğruluğu araştırma metotlarını araştıracak başka bir metota gerek yoktur ancak üçüncü bir metota gerek vardır. Çünkü metot belgisini elde etmenin zorunluluğu metot sorununun kendiliğinden ortaya çıkan konusudur. Bu çok karmaşık gibi görünen sorunu açıklayabilmek için Spinoza şöyle bir örneğe başvurur:

Bir demiri işlemek için bir çekice ve bu çekici kullanabilmek için de öncelikle onun yapılmasına ihtiyacımız vardır. Fakat onu yapabilmek için de başka aletlere ihtiyaç vardır ve onları yapabilmek için de yine başka aletlere... Bu sonsuza kadar bu şekilde sürüp gider. Bu şekilde de boş yere insanların demiri işlemek için hiçbir güçlerinin olmadığını kanıtlama çabası içine girebiliriz.⁷³

Filozof, kendisinden yaptığımız bu alıntıda görülen karşılaştırmayı zihnin işleyişi konusunda da yapar. Bu konuda şöyle söyler:

Doğal gücü sayesinde zihin kendi zihinsel aletlerini yaparak bununla başka zihinsel işlemleri yerine getirmek için, güç kazanır. Böylece bu işlemlerin neticesinde yeni aletler ya da araştırmalarını daha ileri götürme gücünü elde eder. Bu bilgeliğin son noktasına ulaşmaya kadar sürüp gider.⁷⁴

⁷² <https://www.britannica.com/biography/Francis-Bacon-Viscount-Saint-Alban> (erişim tarihi: 20.01.2023).

⁷³ Joachim, 1901: 191.

⁷⁴ Joachim, 1901: 10.

Görüldüğü gibi gerçeği arama yönteminin ne olduğunu konusunda karmaşık araçlar oluşturmak ve araştırmayı ilerletmek için gerekli doğal araçların neler olduğunu anladığımızda, zihnin izlediği yolun bu olduğunu görmek kolaydır. Bu nedenle Spinoza, mükemmel bir hakikat için doğru bir düşünceyi taşımaktan başka hiçbir işaretin gerekli olmadığını açıkça belirtir. Çünkü onun görüşüne göre, bildiklerimizi bilmeye ve bildiklerimizi yeniden bilmeye gerek yoktur. Ayrıca, bir insan bir şeyin doğru fikrine veya sübjektif özüne sahip olmadıkça, en yüksek mükemmelliğin ne olduğunu bilemez. Mükemmellik sübjektif özle bir olduğu için hakikatin sembollere ihtiyacı yoktur. O halde doğru metot, ideaları edindikten sonra sembol aramamaktır. Aksine, doğru metot bize gerçeğin kendisini ve şeylerin öznel doğasını veya arzu edilen bir düzen arayışını öğretir.

Felsefe, böylece Spinoza için kanıtlanabilir ve kanıtlanmış bir bilgidir. Bu ise kendimizi ve evrendeki yerimizi daha iyi anlamamız açısından zorunludur. Felsefe, bize insanın doğasını ve yaşamın bütünlüklü bilgisini sunar. Spinoza'nın burada kendisine koyduğu hedef ideal insanın yaşamıdır. *Ethics*'te “iyi ya da kötü”, “yetkinlik ya da yetkin olmama durumu” olmadığını söyler. Her şeyin bir şekilde “doğanın kanunları” veya “evrenin düzeni” şeklinde zorunlu olarak karşımıza çıktığını vurgulayan filozof, bizlerin yalnızca belli türden bakış açımızla görme olanağına sahip olduğumuza inanır. Bu yüzden de göreceli olarak iyi ve kötü ya da yetkin ve yetkin olmamayı anlayabiliriz.

Spinoza'nın felsefesi genel olarak rasyonalizmin en uç noktası olarak görülebilir. Nitekim o, kendi sistemini Öklitçi terminolojiyle açıklar. Bunun nedeni ise yalnızca sistemindeki çeşitli tezler arasındakini açıklamak değildir. “Onun için mantıksal silsileler, evreni bir arada tutan şeylerdir.”⁷⁵ Filozof mantıksal ve nedensel bağlantılar arasında herhangi bir ayırım yapmadığı için düşüncelerin düzeni ve bağlantıları ile şeylerin düzeni ve bağlantıları da aynıdır. Görüldüğü gibi bu katı rasyonalist anlayışın bir etki yaratmaması mümkün değildir. Nitekim Romantik dönemde onu Tanrıya mest olmuş adam ilan ederek Kierkegaard'a sevdiren, Alman şair Novalist'tir.

Spinoza'nın Öklitçi yöntemi neden takip ettiği ve bu yöntem üzerinden neden bir felsefi sistem kurmaya çalıştığı başlı başına başka bir akademik çalışmanın konusu olabilir. Ancak skolastik düşüncenin defolarından kurtulmanın amaçlandığı bu dönem içinde sağlam bir zeminden hareket ederek mantıksal çıkarımların kesinliğiyle birbirine bağlanan önermelerin kuracağı güvenilir sonuçlara ulaşma isteği hiç şüphesiz onun bu yöntemi seçme nedeniydi.

⁷⁵ Kenny, 2011; 80.

2.2. Tanrı ve Doğa Tasarımı

Spinoza'nın Tanrı ve Doğa Tasarımı, onun metafizik ve ontolojik düşüncelerinin temelini oluşturur. Tanrı ve doğa arasındaki ilişkiyi radikal bir yaklaşımla açıklayan filozof, Tanrı'yı doğanın kendisiyle özdeşleştiren panteist bir perspektif sunar. Buna göre geleneksel teistik yaklaşımdan uzak duran Spinoza, Tanrı'nın evrenle özdeş olduğu, her şeyin Tanrı'nın varlığından doğduğu ve Tanrı'nın evrenin temel gerçekliği olduğunu düşünür. İşte bu nedenledir ki Tanrı ve doğa kavramları Spinoza'nın felsefesinde birbirine sıkı sıkıya bağlıdır.

Spinoza, bu panteist perspektife göre Tanrı'nın doğanın kendisi olduğunu savunur ve bu doğrultuda evrenin temel gerçekliğinin Tanrı olduğunu düşünür. Buna göre, her şey Tanrı'nın varlığından doğmuştur ve Tanrı'nın yaratıcılığı, doğa yasalarının kendine özgü işleyişinde açıklanır. Spinoza'nın felsefesi, Tanrı ve doğa kavramlarını birbirine bağlı bir bütün olarak ele alır ve bu bütünlüğün, insanların doğayı anlama ve kontrol etme çabalarına yararlı olacağına inanır. Spinoza baş yapıtı olan *Ethics*'te şöyle der:

Herkes kabul etmelidir ki, hiçbir şey Tanrısız var olamaz ve tasarlanamaz. Zira herkes kabul eder ki, Tanrı gerek özleri gerek varlığı bakımından her şeyin biricik nedenidir. Tanrı, sadece dendiği gibi, oluşuna göre şeylerin nedeni değil, aynı zamanda varlığına göre de şeylerin nedenidir. Ancak bununla birlikte birçokları derler ki bir şeyin var olmasını ve tasarlanmasını gerektiren nesne o şeyin özüne aittir ve bunun sonucu olarak da zannederler ki ya Tanrı'nın doğası yaratılmış şeylerin özüne aittir ya da yaratılmış şeyler Tanrısız var olabilirler ya da tasarlanabilirler.⁷⁶

Spinoza'nın bu ifadeleri görüldüğü gibi bize, onun metafizik ve ontolojik düşüncelerine dair son derece önemli ipuçları sunar. Bu ifadelerden anlıyoruz ki Spinoza'ya göre, hiçbir şey Tanrı olmaksızın var olamaz ve düşünülemez.

Burada çok kabaca özetlenen Spinoza düşüncesinin ortaya çıkardığı tuhaflık dikkat çekicidir. Her ne kadar tek tanrılı dinlerin Tanrı'sından bambaşka, kendine özgü bir Tanrı olsa da , Spinoza'nın tüm evrenle özdeşleştirdiği bu Tanrı'ya duyduğu inanç ve sevgi bu denli güçlüyken , kendi toplumunca Tanrıtanımazlıklar suçlanıp lanetlenmiştir.⁷⁷

Spinoza, Tanrı'nın sadece şeylerin oluşumuna değil aynı zamanda onların varlığına da etki eden temel neden olduğunu belirtir. Bu düşünce, onun Tanrı'nın doğasının evrenin temel gerçekliği olduğu ve tüm varlıkların bu gerçeklikten kaynaklandığı fikriyle uyumludur. Bu nedenle, Spinoza'nın felsefesinde Tanrı ve doğa arasında temel bir birlik bulunmaktadır.

Bazıları, bir şeyin var olmasını ve düşünülmesini gerektiren nesnenin o şeyin özüne ait olduğunu düşünür ve sonuç olarak Tanrı'nın doğasının yaratılmış şeylerin özüne ait olduğunu ya da yaratılmış şeylerin Tanrı olmaksızın var olabileceğini ya da düşünülebileceğini öne sürer. Ancak Spinoza, bu düşüncenin kendi içinde tutarsız olduğunu ifade eder.

⁷⁶ Spinoza, 1951: 37-38, 86-87, 183.

⁷⁷ Balanuye, 2021: 28.

Spinoza'nın perspektifinden bakıldığında, yaratılmış şeylerin özü ve varlığı, Tanrı'nın doğasından kaynaklanır ve bu nedenle Tanrı olmaksızın var olamazlar veya düşünülemezler. Bu düşünce, onun monist ve panteist felsefesinin temel yapı taşlarından biridir. Dolayısıyla, Spinoza'nın bu ifadeleri, onun Tanrı'nın evrenin temel gerçekliği olduğu ve her şeyin Tanrı'nın varlığından doğduğu düşüncesine dayanan metafizik ve ontolojik görüşlerini açıklar.

Spinoza'nın doğa tasarımı ise her şey Tanrı'nın modusları olarak kabul edilir. Moduslar, *Substantia*'nın sıfatlarının belirli ifadeleridir ve değişken ve geçici durumlar olarak tanımlanır. Bu nedenle Spinoza'nın düşüncesinde, Tanrı ve doğa arasında temel bir birlik bulunmaktadır. Tanrı, doğanın temel gerçekliği ve evrenin kendisi olarak görülürken, doğa ise Tanrı'nın sonsuz niteliklerinin ve moduslarının tezahürüdür.

Sonuç olarak görüldüğü üzere Spinoza'nın Tanrı ve Doğa Tasarımı, onun panteist yaklaşımının temelini oluşturur. Bu düşünce sistemi, Tanrı ve doğa arasında temel bir birlik ve özdeşlik olduğunu öne sürer. Bu fikirler, Spinoza'nın felsefesinin diğer alanlarıyla da yakından bağlantılıdır ve onun metafizik ve ontolojik görüşlerinin ana çerçevesini oluşturur. Ayrıca Spinoza'nın Tanrı anlayışının bu şekilde olması, onun felsefesinde doğa ve insanın bir bütün olduğu fikrini de güçlendirir. Buna göre, insanın doğa ile uyumlu bir şekilde yaşaması ve evrenin doğal düzenine uygun davranması gerekmektedir. Bu fikirler Spinoza'nın etik felsefesinin temelinde de yer alır.

2.2.1. Tanrı

Spinoza'nın Tanrı ile ilgili görüşlerini detaylı incelemeye başlamadan önce, onun akıl yürütmesini mümkün olduğunca kısa ve net tuttuğunu vurgulamak önemlidir. Zira ona göre, Euclid'in geometrik önermeleri gibi, Tanrı'nın varlığı da benzer şekilde ispatlanabilir. Filozof, bu amacını gerçekleştirmek için ontolojik argümanı kullanmasına rağmen, *Ethics*'te Tanrı'nın varlığını kanıtlamayı kendine özgü bir biçimde, yani geometrik bir formatta sunar. Bu bağlamda, Spinoza'nın Tanrı'ya dair düşüncelerini daha derinlemesine ele almadan önce, onun bu özgün yaklaşımını ve kanıtlama yöntemini anlamak önem taşır.

Bu kitabın 11. Önermesi şöyledir: ‘‘Her biri sonsuz özü ifade eden ve sonsuz öz nitelikten meydana gelen töz ya da Tanrı zorunlu olarak vardır.’’⁷⁸ Bu önerme ise şöyle kanıtlanır: ‘‘Eğer bu önermeyi reddediyorsanız, Tanrı’nın olmadığını-eğer yapabilirsiniz-düşünün. Zira onun özü, varlığı içermez. Fakat 7. önermeye dayalı olarak bu saçmadır. Dolayısıyla Tanrı zorunlu olarak vardır.’’⁷⁹

⁷⁸ Cass,1966: 7.

⁷⁹ Cass,1966: 7.

Burada 7. aksiyoma göz attığımızda bir şeyin var olmadığını düşünmenin onun özünün varlığı içermediği anlamına geldiğini görebiliriz Aslında 7. önerme daha çelişkilidir de. Çünkü varlık bir tözün doğasına ait kısımdır. Bunu ispatlamaya çalışan Spinoza, bir şeyin başka bir şeyden meydana getirilemediğini söyleyerek kendi kendisinin sebebi olması gerektiği sonucuna varır. Öyleyse bizde kendisine şöyle soralım; neden bir tözü başka bir şey tarafından meydana getirelim? Spinoza bu sorumuza Ethics'te şöyle cevap verir: ‘‘Kendi kendisiyle kavranan ve bu şekilde kendisini de meydana getirecek hiçbir başka düşüncenin yardımı olmadan hakkında fikir edindiğimiz şey’’⁸⁰

Kenny'e göre ise Spinoza'nın argümanındaki şu iki unsur mantığa aykırıdır:

Yaşamımız tözler ve onları başka tözlerin meydana getirdiği durumlarla dolu değil midir? Daha açık ifade edersek, etrafımız canlı şeylerin başka canlı şeyleri meydana getirdiği durumlarla dolu değil mi? Ayrıca neden B, A'nın nedeni olduğunda, B'nin kavramının A'nın kavramının bir kısmı olması gerektiğini kabul edelim ki? Akciğerin ne olduğunu bilmeden akciğer kanserinin nedenini bilmek mümkün değildir.⁸¹

Hiç şüphesiz Kenny bu konuda haklıdır. Çünkü Spinoza nedensel ilişkilerle mantıksal ilişkileri dayanaktan yoksun bir biçimde tanımlamıştır. Spinoza, nedensel ve mantıksal ilişkileri belki de temelsiz gibi görünen bir biçimde tanımlasa da, bunun farkında olmadığını düşünmek yanlış olur. Çünkü onun metafizik sistemine göre, nedensel ve mantıksal sonuçların eşdeğerliği anlam açısından kritik bir öneme sahiptir. Yine de, bu metafizik, temel olarak tözün özgün tanımına yönelik yapılan bir çalışmadır.

Spinoza'nın Tanrı tanımına yakından baktığımızda ise bu kavramın yenilikçi ve sınırsız özelliklere sahip bir Tanrı tanımı sunduğunu görürüz. Spinoza, sınırsız niteliklere sahip Tanrı'nın bu niteliklerinden sadece düşünce ve uzayı bilebileceğimizi öne sürer ve bu sebeple diğer sonsuz niteliklerin sistem içerisinde önemli bir rol oynamadığını belirtir.

Tanrı'nın varlığından son derece emin olan Spinoza, Tanrı'ya ait geleneksel teizm denebilecek birkaç özelliğe de daha sonra ulaşır. Buna göre ‘‘Tanrı, ezeli ve ebedidir. O, bölünemezdir, eş benzeri yoktur ve her şeyi kuşatmıştır. Bu kuşatılan her şeyinde faili nedenidir’’⁸² Ana akımdan uzak olan bu Tanrı tanımı *Tractatus* 'ta Tanrı'nın antropomorfik kavramsallaştırılmasına karşı olsa da, ‘‘Tanrı'nın yer kapladığını ve bu nedenle de cisimsel bir şey’’⁸³ olduğunu ifade eder.

Görüldüğü üzere, Spinoza'nın Tanrı kavramı Yahudi-Hristiyan geleneğindeki Tanrı'dan oldukça farklıdır. Nitekim, Spinoza'nın Tanrı'sı yaratıcı bir Tanrı değildir. Evrene varlık atfeden Spinoza, her şeyin zorunlu olarak Tanrı'dan kaynaklandığını söyler. Bu bağlamda, Spinoza'nın

⁸⁰ Spinoza, 1951: 183.

⁸¹ Kenny, 2011: 318.

⁸² Spinoza, 1951: 9-18.

⁸³ Spinoza, 1951: 33.

doğa teolojisine getirdiği yenilik, Tanrı ve Doğa'nın eşdeğer olduğunu kabul etmesi olarak görülebilir, ancak gerçekten böyle midir? Bu, Spinoza'nın dönemi için bir yenilik sayılabilir mi?

Oysa birinci bölümde Stoacıların Doğa ve evren anlayışını ele alırken, onların da Tanrı'yı Doğa'ya içkin olarak gördüklerini belirtmiştik. Cicero'nun günümüze ulaşabilen bir yazısında şöyle der:

Dünyada her şey başka şeylerden meydana getirilmiştir: Örneğin, toprağın verdiği mahsul ve meyveler hayvanlar için hayvanlar ise insanlar için meydana getirilmiştir.... İnsanın kendisi dünyayı düşünmek ve taklit etmek için var olmuştur ve hiç de kusursuz değildir ama kusursuz olanın ufacık bir bileşenidir. Fakat dünya, her şeyi kucakladığı ve ona dahil olmayan hiçbir şey var olmadığı için, her yönüyle kusursuzdur.⁸⁴

Bu durumda, Stoacılar doğanın dünyayı yaratırken her şeyi, diğer şeylere hizmet eden bir pozisyonda konumlandığına inanırlar. Unutmamak önemlidir ki Stoacılar, Tanrı'yı doğayla eşdeğer olarak kabul ederler. Bu noktayı birinci bölümde hatırlayarak aklımızda bulunduralım ve şimdilik Stoacılar ile Spinoza arasındaki benzerlikleri daha fazla ele alacağımız üçüncü bölüme geçmeden önce, bu konuyu bir kenara bırakarak Spinoza'nın “Doğa” ile ilgili düşüncelerine odaklanalım.

2.2.2. Doğa

Tarih boyunca düşünce tarihinde doğa konusunu ele alan pek çok filozof, çeşitli ve farklı yaklaşımlar sergilemiştir. Bu yaklaşımlar ise düşünce tarihinin kendine özgü üç evresi olarak sınıflandırılabilir ve incelenebilir. Buna göre birinci aşamada; doğa tasarımı düşüncenin odağına girer, ikinci aşamada doğa kesintisiz olarak düşünmenin konusu olur ve son aşama olan üçüncü aşamada ise doğa, bilimin konusu olur. Ancak elbette biz bu aşamaları burada tek tek ele almak yerine Spinoza'nın içinde bulunduğu dönem olan 17. Yüzyıla gelerek onun “doğa” konusundaki düşüncelerinin izini sürecek ve yine bu araştırmanın konusu olan Stoa felsefesiyle onu felsefesi arasındaki benzerliklere atıfta bulunacağız. Şimdi ise bu girişin ardından Spinoza'nın doğa anlayışına ve onun doğa ile Tanrı arasında nasıl bir bağlantı kurduğu konusuna geçebiliriz.

“Neden” kelimesini Spinoza'nın ontolojisi içinde ele aldığımızda bu kelimenin anlamının onda alışılmışın dışında olduğunu görürüz. Çünkü Spinoza açısından “Tanrı, her şeyin nedenidir” dediğimizde bu aynı zamanda “neden” ve “etki” nin ayrı ayrı düşünülmesi değildir. Şöyle ki etki, nedenin özünü adeta açması ve kendini gerçekleştirmesidir. Bunu bu şekilde düşünerek hareket ettiğimizde ise onun için Tanrının yarattıklarının Tanrının kendisinden ayrı olmadığını görürüz. Yani kısaca Tanrı kendi kendisinin nedeni olduğu gibi

⁸⁴ Cicero- LS 54HI-2

diğer var olanların da nedenidir. Ona göre Tanrı asla doğanın dışında “aşkın” bir yaratıcı bir konumda değildir, bunun aksine Tanrı var olanlarında özü gereği doğa’nın içinde “içkin” bir neden konumundadır.

Var olan her şeyi Tanrı’da gören Spinoza için aynı zamanda Tanrı olmadan hiçbir şey kavranamaz da. Bu şu anlama gelir: ‘‘Bütün var olanlar ne Tanrı olmadan var olabilir ne de tasarlanabilir. Yani bütün var olanlar ne Tanrısız var olabilir ne de tasarlanabilir.’’⁸⁵ İşte tam da bu nedenden ötürü Doğa’yı Tanrı’dan ayrı düşünürsek bu durumda Tanrı’yı sınırlandırmış oluruz. Oysaki Tanrı sonsuz kabul edildiğinde bu kez o, var olan her şeyle bir ve aynı olur. Sonuç olarak Spinoza’da Tanrı’nın sonsuz olması ontolojik açıdan var olan her şeyin Tanrı’dan ayrılmaması gerektiği anlamına gelir. Yine bu bilgiler ışığında bir kez daha onun ontolojik açıdan Doğa’yı ve Tanrı’yı birbirinden ayırmadığını vurgulayabiliriz. Doğanın tüm ürünlerinin Tanrısal olduğunu söyleyen Stoacılarla ne kadar da benzer bir düşünce biçimi öyle değil mi?

Tanrı, tüm evrende ve şeylerin her birinde bulunan, tüm şeylerin eylediği gibi eylemesinin rasyonel düzenine verilen addır. Bu bir anlamda, bir gün olmakta olan her şeyin tam da olduğu gibi olmaktan başka çaresinin olmadığını söylemek anlamına gelir. Soy ağacı yaşam öğretisini ve etik testinin arkasındaki ilginç öneride bu çerçevede ortaya çıkar. Dünyanın nasıl olması gerektiğini düşünerek neden öyle olmadığıyla uğraşma; olanı kavrama ve buna vereceğin tepkiyi, olup bitene anlamlandırma tarzını değiştir, tutumlarını yönet. Spinoza ve felsefesi üzerindeki bu Stoacı etkinin önemi tartışması çok büyüktür.⁸⁶

Spinoza, var olan her şeyin bir toplamı olarak ele aldığı Doğa’yı, aynı zamanda kendi kendisini açıklayan bir durum olarak da ortaya koyar. Çünkü Doğa, var olan her şeyin de bir toplamdır aynı zamanda ve bu haliyle de kendini açıklayan bir yapıdadır. Yani Tanrı unvanını almaya hak kazanmıştır. Öyleyse töz ile aynı anlama gelen Tanrı, Doğa ile de aynı anlama gelir. Burada açıklamaya çalıştığımız görüşlerini Spinoza kendi anlatımıyla şöyle dile getirir:

Tanrının rehberliğinde sabit ve değişmez olan doğanın düzeni veya şeylerin sıralanışı bir aynıdır...Tanrı’nın öncesiz ve sonrasız hakikatini ve zorunluluğunu içeren kanunlarını bir yana bıraktığımızda evrensel doğa kanunları hiçbir anlam ifade etmez.⁸⁷

Onun bu sözlerinden de anlıyoruz ki Spinoza metafiziğinde Tanrı ve Doğa kavramları birbirinden ayrı düşünülemeyecek iki kavramdır. Tanrı biriciktir ve şeylerin doğasında da yalnızca bir tek töz bulunur, mutlak olarak sonsuzdur. Bu halde genişleyen şey ile düşünen şey ya Tanrı’nın sıfatları veya da bu sıfatların *modusları*dır. Bu açıdan da Doğa, sonsuzca özniteliği ile var olan Tanrının sonsuzca öz biçimlerinin her birinden çıkan sonsuz sayıda modus ile kurulmuş olarak karşımıza çıkar.

⁸⁵ Spinoza, Ethics, Part I, Prop, XV, s.55

⁸⁶ Balanuye,2021:49-50.

⁸⁷ Spinoza, 2017: 44-45.

2.3. Spinoza'nın Varlık ve Bilgi Öğretisi

17. yüzyıl felsefesinin önemli isimlerinden olan Baruch Spinoza (1632-1677), düşünceleriyle özellikle varlık ve bilgi alanlarında önemli katkılarda bulunmuştur. Spinoza'nın felsefesinde, varlık ve bilgi teorileri birbirine sıkı sıkıya bağlıdır ve bu ikili yapı, düşüncesinin temelini oluşturur. Fakat Spinoza'nın varlık ve bilgi öğretisini daha iyi anlamak için, öncelikle bu iki ana kavramın nasıl ele alındığını ve nasıl bir düşünce yapısı içerisinde işlendiğini incelemek gerek.

Öncelikle şunu söylemek gerekir ki onun varlık öğretisi, monizm üzerine kuruludur. Monizm (Bircilik), “evrendeki her şeyin, yalnızca tek bir bileşenin faaliyetine indirgenebileceğini, ya da tek bir bileşenin faaliyeti aracılığıyla açıklanabileceğinin savunan” görüşüdür.⁸⁸

Spinoza, evrende sadece tek bir varlık olduğunu ve bu varlığın da Tanrı olduğunu savunur. Bu anlayışı “Deus sive Natura” yani “Tanrı ya da Doğa” şeklinde ifade eder. Spinoza'nın Tanrı anlayışı, geleneksel teistik düşüncelerden farklıdır ve evrendeki maddi ve düşünsel unsurların tek bir varlıkta birleştiğini öne sürer. Bu bağlamda Spinoza'nın Tanrı kavramı, değişmez, zorunlu ve kendi kendine yeten bir varlık olarak görülür.

Spinoza'nın bilgi öğretisi ise bilgiye ulaşma yöntemleri ve bilginin dereceleri üzerine yoğunlaşır. Spinoza, bilgiyi üç dereceye ayırır: hayal, akıl yürütme ve bilgi. Hayal, deneyime dayalı ve duyu organları aracılığıyla elde edilen bilgi türüdür. Bu tür bilgi, bireysel ve geçici niteliktedir ve yanılgı riski taşır. Akıl yürütme, rasyonel düşünme ve mantık yoluyla elde edilen bilgi türüdür. Bu bilgi, genel kavramlar ve prensipler üzerine kuruludur ve daha güvenilir ve kesindir. Bilgi ise, Spinoza'ya göre en yüksek ve en doğru bilgi türüdür. Bu bilgi, sezgisel bir anlayışla elde edilir ve doğrudan nesnelerin özüne ulaşmayı sağlar.

Spinoza'nın bilgi öğretisi, aynı zamanda bilgiye ulaşma yöntemleri üzerinde de durur. Spinoza, geometrik yöntemi benimseyerek bilgiye ulaşmayı hedefler. Geometrik yöntem, düşünceleri mantıksal bir sıra ve kesinlikle sunmayı amaçlar. Bu yöntemle, Spinoza bilginin doğruluğunu ve kesinliğini sağlamayı hedefler. Spinoza'nın “Ethics” (Etika) adlı eseri, geometrik yönteme göre düzenlenmiştir, bu da onun bilgi teorisinin temel bir yansımasıdır.

Özetle Spinoza'nın varlık ve bilgi öğretisi, ahlak ve özgürlük kavramlarıyla da yakından ilişkilidir. Spinoza'ya göre, insanlar özgürlüğe ancak gerçek bilgiye ulaşarak erişebilirler. Gerçek bilgi, insanın kendi özünü ve evrenin özünü doğru bir şekilde kavramasını sağlar. Bu anlayış, insanın tutkularından ve dış etkenlerden bağımsız bir yaşam sürdürmesine olanak tanır.

⁸⁸ Cevizci, 1996: 92.

Monist varlık anlayışı ve bilgi teorisiyle tanınan Spinoza'nın düşünceleri, hem döneminde hem de sonrasında felsefe dünyasında etkili olmuş ve pek çok düşünür üzerinde derin izler bırakmıştır. Şimdi bu denli etkili olan filozofun varlık ve bilgi konusundaki görüşlerine daha yakından bakalım ve onun bu görüşleri ortaya koyarken Stoacılarla olan benzerliklerini anlamaya çalışalım.

2.4. Varlık Öğretisi

Spinoza'nın varlık öğretisi, onun felsefi sistemine temel oluşturan önemli bir unsurdur. Spinoza'nın varlık anlayışı, panteist bir perspektiften hareket eder ve evrenin tümüyle Tanrı olduğunu savunur. Bu bağlamda, Spinoza'nın düşüncelerinde Tanrı ve evren aynı varlık olarak kabul edilir ve bu varlık, sonsuz nitelikleriyle anlaşılabilir. Spinoza'nın metafizik yaklaşımı, evrenin ve içinde bulunan her şeyin Tanrı'nın özü ve varlığıyla doğrudan ilişkili olduğunu öne sürer. Ona göre, bir şeyin özü, var olabilmesi için gereken koşulları içerir ve varlık, bu koşulların gerçekleşmesiyle ortaya çıkar. Spinoza, her şeyin Tanrı'nın özüyle ve varlığıyla bağlantılı olduğunu savunarak, tüm varlıkların Tanrı'nın niteliklerine ve özelliklerine sahip olduğunu öne sürer. Bu anlayış, tüm varlıkların temelde aynı öz ve varlıkla ilişkili olduğu fikrini destekler.

Spinoza'nın varlık öğretisinde, zorunlu ve sonsuz bir varlık olan Tanrı'nın tüm özellikler ve niteliklerle mevcut olduğunu görürüz. Bu çerçevede, Spinoza Tanrı'nın zorunlu varlığını savunur ve bu zorunluluk, Tanrı'nın özünün değişmez ve dış etkenlerden bağımsız olduğu fikrine dayanır. Bu durum, Tanrı'nın kendine yeterli ve kendi içinde sonsuz olduğunu gösterir. Ayrıca Spinoza'ya göre, tüm varlıklar Tanrı'nın modları olarak kabul edilir ve bu nedenle, tüm varlıkların kendi içinde Tanrı'nın özüne bağlı olduğu kabul edilir.

Spinoza'nın varlık öğretisinin aynı zamanda insanın özgürlüğü ve bilgiye ulaşma kapasitesi üzerinde de önemli etkilere sahip olduğunu da görürüz. Spinoza'ya göre, insanlar ancak Tanrı'nın özünü ve evrenin doğasını anlayarak özgürlüğe ve bilgeliğe ulaşabilirler. Bu bağlamda, Spinoza'nın felsefesi, insanın kendi içindeki Tanrı'yla birleşmesini ve bu sayede özgürlüğünü elde etmesini savunur. Bu anlayış, insanın kendi varlığının ve düşüncelerinin temelinde Tanrı'nın özü ve varlığıyla bağlantılı olduğunu kabul eder ve insanın bu bağlantıyı anlayarak özgürleşebileceğini öne sürer.

Spinoza, insanların doğru ve yanlış eylemlerinin, Tanrı'nın özü ve evrenin doğasıyla uyumlu olup olmadığına bağlı olduğunu savunur. Bu düşünce, ahlaki değerlerin ve etik ilkelerin, evrenin doğası ve Tanrı'nın özüne dayandığı fikrini destekler. Bu anlayış ise insanın

etik ve ahlaki değerlere uygun yaşayarak, Tanrı'nın özüyle uyumlu bir yaşam sürdürebileceğini öne sürmesi anlamına gelir.

Sonuç olarak, Spinoza'da varlık öğretisini onun felsefi sisteminin temelini oluşturan önemli bir kavram olarak görürüz. O, evrenin ve içindeki tüm varlıkların Tanrı'nın özü ve varlığıyla doğrudan ilişkili olduğunu savunur ve bu bağlamda, tüm varlıkların temelde aynı olduğu fikrini destekler. Yine Spinoza'nın varlık öğretisi, insanın özgürlük, bilgi erişimi, ahlak ve etik konularındaki önemli etkileriyle dikkat çeker ve insanın kendi varlığını ve düşüncelerini kavrayarak özgürleşebilmesi için bir zemin oluşturur.

2.4.1. Monizm

Spinoza, hiç şüphesiz felsefe tarihi boyunca filozoflar arasında önemli bir yere sahip olarak varlığın tek bir temeli olduğunu savunan monizmin önde gelen temsilcilerinden biri olmuştur. Ancak, Spinoza'nın Tanrı anlayışı, panteist bir yaklaşıma dayanmaktadır. Bu panteist yaklaşımda, Tanrı evrenin içindedir ve evrenin kendisiyle özdeşleşir. Yani, Spinoza'ya göre, Tanrı hem evrenin içinde hem de evrenin kendisidir. Evren, Tanrı'nın ifadesi veya tezahürü olarak kabul edilir.

Spinoza'nın monizmine yakından baktığımızda, onun monizminin Tanrı anlayışına dayalı bir felsefi görüş olarak ortaya çıktığını görürüz. Çünkü Spinoza'ya göre Tanrı sınırsız, sonsuz, ebedi ve zorunlu bir varlık olup, her şeyin nedenidir. Evrenin içindeki her şey, Tanrı'nın bir ifadesi olarak kabul edilir ve bu nedenle her şey Tanrı'nın doğasına uygun hareket eder.

Bu monist yaklaşım, düalizm ile karşılaştırıldığında ise daha tutarlı bir görüşe dönüşür. Düalizm, varlığın iki ayrı kaynağı olduğunu savunurken, Spinoza'nın monizmi varlığın tek bir kaynağı olduğunu ve bu kaynağın Tanrı olduğunu belirtir. Bu perspektif ise evrenin bütünlüğüne ve tutarlılığına önem verir.

Bu şekilde, Spinoza'nın monizmi, evrenin ve varlığın kökenini ve doğasını anlamaya yönelik tutarlı ve bütüncül bir yaklaşım sunar. Tanrı'nın evrenle iç içe olduğu ve her şeyin O'nun doğasına uygun olarak işlediği bu anlayış, düşünce tarihinde önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilir.

Monizmin temel özellikleri arasında madde ve ruh arasındaki ayrımın ortadan kalktığı düşüncesi yer alır. Monizm, madde ve ruhun ayrı varlıklar olarak kabul edilmesine karşıdır. Bu nedenle, Spinoza'nın monizmi, madde ve ruhun tek bir bütünün parçaları olduğunu savunur. Spinoza Ethics birinci bölümün ün XI. Önermesinde şöyle der: “Varlıkların doğasında, mutlak

surette sonsuz olan bir varlık, yani sonsuz niteliklere sahip olan bir öz bulunmalıdır. Her biri sonsuz ve ebedi bir özü ifade eder.’’⁸⁹

Spinoza'nın bu önermesi onun monistik felsefesini özetler ve evrende sadece tek bir öz olduğunu, yani Tanrı'nın sonsuz niteliklere sahip olduğunu vurgular. Bu düşünce aynı zamanda onun Spinoza'nın monizm ve panteizm ile ilgili düşüncelerini temsil eder.

Spinoza'nın monizmi, felsefi düşüncelerinde evrensel bir düzeni ve neden-sonuç ilişkisini savunur. Her varlık, diğer varlıklarla etkileşim halindedir ve bu etkileşimler sonucu evrensel bir düzen ve uyum meydana gelir. Ayrıca Spinoza'nın monizmi, insanın doğasını da ele alır. İnsan da evrenin bir parçasıdır ve Tanrı'nın bir ifadesidir. İnsanın doğası, Tanrı'nın doğası ile aynıdır ve insanın amacı, Tanrı'nın doğasına uygun olarak yaşamaktır. Bu nedenle, Spinoza'nın monizmi, insanın içinde bulunduğu evrensel düzene uygun olarak hareket etmesi gerektiğini savunur.

Spinoza'nın monizmi, özgürlük ve belirlenimcilik konularında da önemli tartışmalara neden olmuştur. Spinoza, özgürlüğü, Tanrı'nın belirlediği bir düzene uygun olarak hareket etmek olarak tanımlar. Bu nedenle, insanların özgür iradesi yoktur ve her şey Tanrı'nın belirlediği bir düzen dahilinde gerçekleşir. Bu düşünce, özgürlük kavramına farklı bir bakış açısı getirmiştir. ‘Önerme XLVIII (Kısım IV): Dünyada hiçbir tesadüf yoktur, ancak her şey, mutlak ve sonsuz varlığın zorunluluğuyla belirli bir var olma ve işleyiş şekline göre belirlenir.’’⁹⁰

Sonuç olarak Spinoza'nın monist anlayışının, varlığı tek bir kaynaktan toplandığını, evrende bir düzen bulunduğunu ve madde ile ruhun ayrı varlıklar olarak kabul edilemeyeceğini ileri sürdüğünü görürüz. Onun bu görüşü, evrenin bütünlüğü ve tutarlılığına vurgu yapar ve birçok filozofun etkisini de bize yansıtır.

Spinoza'nın monizmi aynı zamanda insan doğasını da göz önünde bulundurarak, bireyin evrensel düzene uyumlu bir şekilde yaşaması gerektiğini savunur. Bu anlayış, özgürlük kavramına özgün bir perspektif sunarak ardından gelen felsefi tartışmalara da zenginlik katar.

2.4.2. Töz

Töz kavramı, felsefe eğitimine başlayan bir öğrencinin ilk öğrenmesi gereken felsefi kavramların başında gelir. Ne var ki felsefi terminolojide tek bir karşılığı olmayan bu kavramı anlamak felsefe serüvenine henüz yeni başlamış olan her felsefe öğrencisi için hiç kolay değildir. Bu nedenle her öğrenci için adeta bir kurtarıcı niteliğinde olan felsefe sözlüğü bu

⁸⁹ Spinoza, 1951: 63.

⁹⁰ Mark, 1972: 56.

kavramı kısmen tanımlamak için yardımcı olur. Ahmet Cevizci bu terimi felsefe sözlüğünde şöyle tanımlar: ‘‘Tüm fenomenlerin gerisinde bulunan temel, dayanak. Başka her şeyin, varoluşu bakımından kendisine bağlı olduğu, fakat kendisinin varoluşu açısından başka bir şeye ihtiyaç duymadığı varlık. Gerçek olan’.’⁹¹ Spinoza ise bu kavram için, ‘‘kendi başına var olan ve kendisi ile tasarlanan, yani kendisini teşkil edecek başka hiçbir fikrin yardımı olmaksızın hakkında fikir edinilen şey’’⁹²der.

Ebetteki bu kavramın böyle tanımları olsa da durum bundan biraz daha karışıktır ve felsefe tarihi boyunca farklı filozoflar tarafından farklı biçimlerde ele alınarak ‘‘töz’’ ya da ‘‘bir varlığı varlık yapan şey’’, yani varlığın kendisi felsefi bir problem olarak hep sorgulanmıştır. Spinoza ise töz kavramını ele alırken Descartes’ın bu konudaki düşüncelerinden hareket ediyor gibi görünse de aslında onun oluşturduğu monist metafizik ile Descartes’ın düalist metafiziği açısından farklılıklar vardır.

Her şeyden önce Spinoza, Descartes’ın bu konudaki düşüncelerini ince eleyip sık dokuyarak monist töz metafiziği ile tözün tanımı ve bu özellikleri konusunda farklı bir şekilde düşüncelerini geliştirir. ‘‘Descartes’ın Spinoza üzerindeki etkisi kuşku götürmez ölçüde büyüktür ve bu iki filozof arasında hem benzerlikler hem de farklar üzerine yazılabilecek olanların hacmi bu çalışmanın kapsamını aşacak kadar çoktur.’’⁹³

Spinoza nedensellik ilkesini temel alarak, bir şeyi bilmenin ancak onun nedenini bilmekle mümkün olduğu anlayışından yola çıkarak *Ethics*’te ‘‘etkinin bilgisi, nedenin bilgisine bağlıdır’’⁹⁴ der. Buradan hareketle onun bir şeyi açıklama noktasında nedeni veya nedenleri bilmenin ne denli önemli olduğunu vurguladığı sonucunu çıkarabiliriz. Ona göre töz, ‘‘kendi başına (kendinde) olan ve kendisi yoluyla tasarlanan, başka bir ifade ile, kavramı bir başka şeyin onu oluşturması gereken kavramına ihtiyaç duymayandır’’.⁹⁵ Bu durumda da tözü meydana getirecek başka hiçbir şeyin yardımına ihtiyacı olmaz. Burada tözün kendisinin nedeni olması fikri dışarıdan bir etkiye ihtiyaç duymadan kendisiyle açıklanabilmesi anlamındadır.

Spinoza Hollanda’da metafizik sistemin temeli haline getirdiği töz için yine *Ethics*’te şöyle der:’’ Ben töz ile kendinde olan ve kendisi aracılığıyla kavranan şeyi kastetmekteyim,’’

⁹⁶ Spinoza’da bu tanım Tanrı’ya uygulanabilir. Çünkü bu türden ancak bir tane töz olabilir. Ancak biz farz edelim ki iki töz olsun. Bu durumda nitelik ve kip açısından birbirlerinden ayrılmalrı gerekir. Ancak kip açısından birbirlerinden ayrılamazlar çünkü töz kipten önce gelir

⁹¹ Cevizci, 1996: 507.

⁹² Spinoza, 2011: 33.

⁹³ Balanuye, 2021: 67.

⁹⁴ Spinoza, 1901: 46.

⁹⁵ Spinoza, 1901: 45.

⁹⁶ Spinoza, 1901: 46.

ve dolayısıyla kipler arasındaki herhangi bir ayrım kipler arasındaki ayrımı da izlemek zorundadır ve bu nedenle de tözler arasında bir ayrım yaratamazlar.

Tanrı kelimesinden direk olarak bahsetmemiş olsa bile Spinoza'nın kendisini getirdiği nokta biraz şüphelidir aslında. Çünkü muazzam nitelikteki tözün zorunlu olarak sonsuz olduğunu söyler. Elbette böyle bir tözün var olup olmadığı konusunda kendisine bir eleştiride bulunabiliriz ve şüphesiz o da hayatta olsaydı bizim bu eleştirimize katılırdı. Çünkü *Ethics* 'in ilk önermeleri tözün varlığını kanıtlamaya yönelikken daha sonraki önermeler onun da Tanrı olduğunu göstermek üzere kurulmuştur.

Spinoza'nın Tanrı'yı ve doğayı ele alışı daha sonraki bölümlerde onunla Stoacılar arasındaki ilişkiyi göstermek adına yeniden ele alacağız. Fakat şu anda burada ilgilendiğimiz şey, onun sınırlı varlıkların metafiziğinde elde ettiği çıkarımlardır. Ona göre zihin ve madde töz olamaz. Çünkü eğer durum böyle olsaydı Tanrı'ya bir sınır getirmiş olurlardı ama Tanrı sınırlı olan değildir.'' Zihin ve maddenin tanımlayıcı karakteristikleri olan düşünceyle uzam aslında Tanrı'nın kendi nitelikleridir. Dolayısıyla Tanrı hem düşünce hem de yer kaplayan bir şeydir. O zaman hem zihinsel hem de cisimseldir.'' ⁹⁷

''Spinoza'nın bütün çağdaşları sonlu tözlerin, onların ilk nedeni olan Tanrı'ya bağımlı olduğunda hem fikirdi.'' ⁹⁸ Fakat Spinoza'nın onlardan farklı olarak yaptığı, Tanrı ile sonlu tözler arasındaki ilişkiyi fiziksel neden-sonuç ilişkisi olarak değil mantıksal düzlemde özneyüklem ilişkisi olarak almaktır. Kısaca sonlu bütün tözler hakkında açık ifadeler aslında Tanrı hakkında bir sonuca ulaşmaktır. Bizim gibi yaratılmışlara işaret etmenin en uygun yolu ise bir isim değil, bir sıfat kullanmaktan geçer.

2.4.3. Sıfat

Spinoza, Tanrı ile doğa arasında bir ayrım olmadığı görüşündedir ve Tanrı'nın varlığının evrenin bütününden bağımsız olmadığını savunur. Bu nedenle, Spinoza'nın Tanrı ve doğa arasında bir ayrım yapmaz. Bununla birlikte, yaratılmışlar konusunda isimlerle değil sıfatlarla ifade etme gerekliliği üzerine Spinoza'nın düşünceleri hakkında belirgin bir bilgiye de rastlamayız. Onun bu konu ile ilgili yazdığı *Mektuplar*'a baktığımızda ise sıfatları ele alarak muhteşem eseri *Ethics* 'in temellerini attığını görebiliriz. Çünkü bu mektuplarda Spinoza, töz gibi aynı anlama gelen terimleri sıfat gibi tanımlamaya çalıştığını görürüz. Örneğin bu mektuplardan birinde şöyle der: "Sıfat ile kastettiğim şey, kendi kendisine tasarlanan ve kendi kendisine olan her şeydir. Böyle bir yolla, sıfatın kavranışı başka herhangi bir şeyin kavrayışını

⁹⁷ Spinoza, 1951: 33.

⁹⁸ Kenny, 2017, 201.

içermez. Yayılım... böyle tasarlanır, fakat hareket... böyle tasarlanmaz.”⁹⁹ Yine baş yapıtı olan *Ethics*’te de bu kavram için şunları söyler: “Sıfat, tözde, onun özünü meydana getirmek üzere algılanan şeydir. Tavrı ise, tözün halleri, başka bir deyişle, kendi kendisine değil, başka bir şeyde var olan ve ancak bu başka şey yardımıyla tasarlanan şeydir.”¹⁰⁰

Görüldüğü üzere henüz işin başında Spinoza sıfatı ve tözü aynı terimlerle eş değer olarak ele almıştır. Bu benzerlik ise daha çok onun “*mektuplar*”ında görülür. Çünkü onun sıfatlar konusundaki görüşleri asıl Descartes’in terminolojisinin etkisi altındadır. Spinoza, *Ethics*’te belli açılardan Descartes’in töz ve sıfatlar hakkındaki düşüncelerini ele alarak sıfatlar konusunda zihnin tözün özünü meydana getiren şey olarak bahseder. Yani onun için sıfat tözün özünü oluşturan şey haline gelir. Hegel’ e baktığımızda ise onun bu konudaki görüşleri için *Lectures on The History of Philosophy*, adlı eserinde şöyle söyler:” Sıfatlar töze ait olarak ondan sonra gelen şeylerdir. Sıfatlar tözün yapısını oluşturarak zihnin kavradığı şeyler olarakta ayrıca önemlidir. Hiç şüphesiz sıfatlar bir belirliliktir ne var ki aynı zamanda da onlar bir bütün olarak değişmeden kalırlar.”¹⁰¹

Buraya kadar Spinoza’nın kısaca sıfatları kendileri yoluyla kavrandıklarını kabul ettiğini gördük. Bu konuyla ilgili *Ethics*’te pek çok önermesi bulunan filozof kısaca bir tözün belli bir sıfatı kendisiyle kavranması gerektiği konusunda ısrarcı olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim yine *Ethics*’te şu cümleleri söylemiş olması son derece dikkat çekicidir: “Sıfatlar, tözün yapısını oluşturan şey olarak tanımlanır ve tözü de kendi başına var olan olarak ele aldığımızda bunda da tözün her sıfat için kendisiyle tasarlanarak kavranması gerektiği sonucu çıkar.”¹⁰²

Şimdiye kadar bir tözün farklı özelliklerinin olduğu, yani bir özelliğin başka yardım olmaksızın tasarlanabileceği sonucuna varabiliriz, ancak Spinoza bu sonuca varamayacağımızı çünkü her özelliğin kendisiyle birlikte tasarlanabilmesinin nedeninin kendisinden kaynaklandığını söyler. Bu gerçekten de böyle midir? Spinoza bu görüşünde tutarlı mıdır? Yine onun muhteşem eseri *Ethics*’te baktığımızda bu sorulara olumlu yanıt alıyoruz çünkü Spinoza eserinde tözün kendisinde her daim sahip olduğu bütün sıfatların bulunduğunu söylemesi ve bu sıfatların kesinlikle başkası tarafından yaratılmadığını söylüyor. Böylece o, bu sıfatlardan her birinin tözün varlığını ve gerçekliğini ifade ettiğini söyleyerek öne sürdüğü argümanlar arasında tam bir bütünlük sağlamayı da başarmış olmaktadır.

⁹⁹ Letters t.y.: 316.

¹⁰⁰ Spinoza, 1951: 32-33.

¹⁰¹ London, 1974: 259-260.

¹⁰² Spinoza, 1951: 51.

Aslında bu nokta onun aynı zamanda Descartes'tan da ayrıldığı noktadır. Çünkü ona göre evrende mutlak olarak bulunan tek töz vardır ve bu töz sonsuz sayıda sığata sahip olsa bile biz bunlardan yalnızca *düşünce (cogito)* ve *yayılm (extension)* sıfatlarının bilgisine sahip olabiliriz. Bu iki sıfat ise mutlak gerçekliğin en temel özelliklerindendir aynı zamanda. Bütün hakikatin asıl doğasını anlayabilmek içinde bu sıfatlara ihtiyacımız vardır. Nihayetinde Spinoza, Descartes yaptığı gibi *düşünce* ve *yayılm* olarak iki sıfatın varlığını kabul etse bile bunların tözün gerçelik olarak kavradıklarımız olduğun söyler. Nitekim ona göre söz konusu olan bu iki sıfatın hakikati tözden daha yüksek değildir ve hatta onların hakikati de tözle ilişkilidir. Buraya kadar Spinoza'nın sıfatları belirlerken Descartes'ın bu düşüncelerinden etkilenmiş olduğunu varsaysak bile onun sıfatlar teorisinin temelini rasyonalist felsefenin bu paradigması oluşturduğunu görebiliriz. Uzakta olan şeyler ona göre yalnızca apriori olarak bilinebilir ve onlar kendi doğaları gereği de zihne kapalı durumda değillerdir. Bu yüzden de zihin bazı şeylerin doğası konusundaki bilginin tam olarak kavranabilmesini garanti de etmiş olmaktadır.

Sonuç olarak Spinoza, sıfatların töze ihtiyaç duyduğu gibi tözün de sıfatlara ihtiyaç duyduğunu söyler. Çünkü ancak bu yolla töz kendini gerçekleştirebilir. Başka bir deyişle tözün yapısı ile ilişkili olan sıfatlar aynı zamanda töz ile de birlikte verilmiş olur. Dolayısıyla da tözün kendini ortaya koyabilmesi için sıfatlara ihtiyacı vardır.

2.4.4. Modus

Töz ile sıfat arasında kurulan ilişkiyi tözün sıfatlarıyla ve modus arasında da kurabilir miyiz? Ya da öncelikle aralarında böyle bir ilişkiden söz edebilir miyiz? Eğer böyle bir ilişki söz konusu ise töz ile sonlu varlıklar arasında nasıl bağlantı kurabiliriz? İşte böylece uzatıp gidebileceğimiz bu soruların cevaplarını ararken öncelikle Spinoza'nın modus kavramını nasıl anlamlandırdığına bakmamız gereklidir.

Spinoza için kısaca moduslar, tözün başka bir şey ile var olan ve yalnızca bu başka şey aracılığı ile kavranan şeydir. Yani moduslar bizim töz olarak bilemediklerimizdir. Onların varoluşları kendi kendilerinde değil de başka bir şeyin varoluşuyla mümkündür. Spinoza Ethics'te birinci kısım, önerme 15 de şöyle söyler: ‘‘Her şey, Tanrı'nın doğasında, yani her bir sıfatında zorunlu olarak var olmalı ve bu doğadan (yani sıfatlardan) zorunlu olarak çıkmak zorundadır.’’¹⁰³

Bu önerme ile o, tözün (yani Tanrı'nın) doğasındaki sıfatların her şeyin varoluşunun temeli olduğunu ifade eder. Spinoza, tözün kendisini sıfatlar aracılığıyla ortaya koyduğunu ve

¹⁰³ Spinoza, 1951:36.

modusların da bu sıfatlardan zorunlu olarak çıkan şeyler olduğunu belirtir. Bu durum, tözün doğasının ve modusların varoluşunun birbirine bağlı olduğunu gösterir. Bu şekilde, Spinoza'nın "Ethics" eseri, töz, sıfatlar ve moduslar hakkındaki düşüncelerini açıklar ve bu kavramlar arasındaki ilişkileri gösterir.

Bir başka önemli nokta ise tözün her sıfatı kendinde var ve kendisinde tasarlanabilirken bu durum moduslara gelirken değişmesidir. Yani moduslar sıfat değildir ve tözün başka bir biçimi olan tikel şeylerdir. Onlar bu özellikleriyle de sıfatlardan ayrılmazlar ve hatta öyle ki onlarla doğrudan bağlantı içindedirler. Elbette bu bağlantıda da töz, değişikliklerinden yani moduslardan önce gelir. Zaten tanım gereği ve tözün doğası açısından da bu durumun böyle olması gereklidir.

Neden ve sonuç arasındaki fiziksel bağlantının, öz 'ler ile özelliklerin epistemolojik bağlantısı ve son olarak da moduslarla tözün ontolojik bağlantısı Spinoza için son derece önemlidir. Çünkü her ne kadar moduslar tözden farklı olsalar da onlar tözün özünü oluşturan sıfatlar tarafından meydana gelmişlerdir. Bundan dolayı da modusun meydana geldiği yer olan sıfatlardan başka bir varlığa sahip olmayan varlıklar olarak karşımıza çıkarlar.

Konuyu biraz daha açarak ilerleyecek olursak her sıfat, tözün özünü belli bir şekilde açığa çıkarırken sayısız değişimleri veya modusları da açığa çıkarır. Böylece moduslar, tözün sıfatları çerçevesinde kalan haller olarak karşımıza çıkarlar. Modusların daha önce ortaya koyduğumuz sıfatlar ve töz ile olan ilişkisine baktığımızda ise töz ve modusların hiçbir şekilde aynı olmamasına rağmen, varlığın tek bir anlamlılığı söz konusu olmaktadır. Bu durumda da Spinoza'nın monist bir evren tablosu çizmeye çalıştığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

Spinoza'nın moduslarına bakıldığında onların tikel varlıkları kapsadığını görürüz. Yani tözün modusları ona göre tikel varlıkların "sen" ve "ben" olarak işaret edilebilen halleridir. Sonuç olarak onlar tözün dışsal biçimde olgusallaşarak her durumda başka bir şeyin olgusallığına bağımlı halde kavranan tözün çeşitlilikleri veya halleri olmaktadır.¹⁰⁴

Gördüğümüz gibi Spinoza'da modus kavramı oldukça geniş bir anlam yelpazesine sahip olan bir kavramdır. Çünkü filozofa göre modus özellikleri, bağlantıları, olguları, süreçleri ve bireysellikleri açısından bir ortaklık söz konusudur. Bütün bunlar arasında yapılacak olan bir ayırımında aslında pek bir önemi de yoktur. Çünkü ontolojide mantıksal akıl yürütme, doğrudan doğruya sonsuz varlıktan sonlu biçimlere doğru ilerler. Ancak arada, tartışmalı olarak sonsuz sayıda doğrudan ve dolaylı yol vardır. Bu sonsuz kalıplar mantıksal olarak sonlu kalıplardan önce gelir. Tözden başlayarak ilerleyen mantıksal dedüksiyon sonsuz tözden sonlu töze atlayarak geçmez. Bir takım sonsuz moduslar bu ikisi arasında bulunur.

¹⁰⁴ Scruton, 1986: 39.

Modusların sonsuz olması konusunda Spinoza, tözün herhangi bir sıfatından meydana gelmiş ve meydana gelen bu sıfat yoluyla sonsuz olarak var olan bir modus aracılığı ile değiştirildiği sürece zorunlu, sonsuz olarak var olmaları gerektiğini söyler. Yine ona göre moduslar zorunlu var olan ve sonsuz olan bir modus olarak tasarlandığında, bu sıfatın varlığın sonsuzluğunu ve zorunluluğunu da kuşatması anlamına gelir. Bunun nedeni ise filozofa göre modusların, tözün sıfatından veya tözün mutlak doğasından gelen bir biçimde oluşmasındandır.

Burada aklın gelen soru şudur: Spinoza neden sonsuz moduslar ve sonlu moduslar arasında bir ayrım yapma ihtiyacı duymuştur? Weber merak ettiğimiz bu soruyu şöyle yanıtlamıştır:

Spinoza'nın sonsuz ve sonlu moduslar arasındaki ayrımının amacı, "hareketin öncesiz ve sonsuz olduğunu, buna rağmen onun tarafından oluşturulan maddesel şekillerin bir başının ve sonunun olduğunu dolayısıyla da ezelden itibaren bilgelik ve irade olduğunu, ancak her bireyin bilgeliğinin sınırlı bir süresi olduğunu göstermektir."¹⁰⁵

Yine Weber'e göre Spinoza bu noktada Herakleitos'a benzemektedir. Çünkü tıpkı "değişim" konusunda ün salmış olan bu ilkçağ filozofu gibi Spinoza'da hareketin tıpkı töz gibi öncesiz olduğunu söyler. Aynı zamanda Spinoza çelişme ilkesini de görmezden gelip fakat bir yandan da deneyi de inkâr etmeden yani deneye bağlı olarak varlığın hem değişmez olduğunu hem de sürekli değiştiğini söyler. Son derece karmaşık gibi görünen bu konudan şu sonuca varabiliriz: Spinoza'nın moduslar ile ilgili düşüncelerini anlama, aslında onun töz ile ilgili düşüncelerinin anlaşılmasını da sağlayacaktır. Çünkü modusları anladığımızda onların töze bağımlı varlıklar olduklarını görürüz. Bir modusun ideası aynı zamanda bir tözün ideasını da zorunlu kılar. Yine bir modusun hakikati, bir tözün hakikatini gerekli kılar. Yine de tözün genel özelliklerine baktığımızda onun moduslarından varsayıldığı gibi tikel formlar tarafından değiştirilmez olduğunu görürüz. Çünkü modusların genel doğası baştan başa töz tarafından ortaya konmaktadır.

Spinoza'nın moduslar konusunda açıklamaları elbette bu kadar da değildir. Ancak biz burada onun bu kavramla ilgili düşüncelerinden belli başlı olanları ele alarak onun ontolojisinde tözün ve modusların ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu göstermeye çalıştık. Ayrıca yine bu kavramın onun felsefesinde gerçekliği ikiye bölerek Spinoza için var olan her şeyin iki bakımdan tasarlandığına değinerek onun monist varlık teorisine bir gönderme yapmak istedik.

¹⁰⁵ Weber, 1998: 234.

2.4.5. Ruh ve Beden Problemi

Spinoza'nın "bütüncül" görüşleri içerisinde ruh ve beden problemi son derece önemli bir yere sahiptir. Spinoza, bu konuyu kendi monistik felsefesi çerçevesinde ele alır ve geleneksel ikicilik (düalizm) kavramından farklı bir yaklaşım sunar.

Buna göre Spinoza, evrende sadece tek bir varlık (substance) olduğunu savunur ve bu varlığın Tanrı ya da Doğa olduğunu öne sürer. Ona göre, her şey bu tek varlığın bir modusudur. Bu görüş, madde ve düşünce, yani beden ve ruh arasında keskin bir ayrım yapmayı reddeder. Spinoza, bunun yerine madde ve düşünceyi, aynı varlığın iki farklı sıfatı olarak görür.

Bu çerçevede Spinoza, insanın düşünceleri ile bedensel eylemlerini aynı gerçeklikten kaynaklanan ve birbirine paralel olan süreçler olarak kabul eder yani, ruh ve beden, birbirlerinden bağımsız varlıklar değil, evrenin tek gerçekliğinin iki farklı yönüdür. Bu görüş, Spinoza'nın paralelizm olarak adlandırılan felsefi doktrinine yol açar.

"Fikirlerin düzen ve bağlantısı nedenlerin düzen ve bağlantısının aynıdır: öyle ise başka bir fikir veya Tanrı tekil bir şeyin fikrinin nedenidir. (Başka bir fikirle duygulanmış gibi göz önüne alınmak üzere) ve bundan da bir başkasıyla duygulanmış gibi göz önüne alınmak üzere sonsuzca bu böyle gider.

Önerme sonucu

Herhangi bir fikrin tekil objesinde meydana gelen her şey, sırf bu objenin fikrine sahip olması bakımından Tanrının bilgisine girer.

Kanıtlama

Herhangi bir fikrin objesinde meydana gelen her şeyin fikri yalnız sonsuz olması bakımından değil, fakat (önceki önerme) tekil bir şeyin başka bir fikirle duygulanmış gibi alınması bakımından da Tanrı'da vardır. (önerme 3); fakat (önerme 7) fikirlerin düzen ve bağlantısı şeylerin düzen ve bağlantısının aynıdır: Öyle ise herhangi bir tekil objede olan her şeyin bilgisi, sırf bu objenin fikrine sahip olması bakımından Tanrı'da vardır."¹⁰⁶

Bu önerme ile Spinoza, düşüncelerin (fikirlerin) düzeni ve bağlantısı ile maddi varlıkların (şeylerin) düzeni ve bağlantısı arasında aynı olduğunu belirtir. Başka bir deyişle, düşünceler ve bedensel eylemler paralel süreçlerdir ve evrenin tek gerçekliğinden kaynaklanırlar. Görüldüğü üzere bu düşünce, Spinoza'nın paralelizm doktrinini desteklemektedir.

Spinoza'nın ortaya koyduğu ruh ve beden problemine ilişkin çözüm önerisi, felsefe tarihinde önemli bir yer tutar. Monist varlık anlayışı içerisinde, Spinoza maddi-fiziksel varlıkların, tinsel-zihinsel varlıkların ve bu varlıklar arasındaki ilişkilerin doğasını sorgular. Bu sorunsalı ilkçağ filozofları Platon ve Aristoteles ile yeniçağ filozofu Descartes gibi düşünürlerin öğretilerinde de görürüz ancak Spinoza, bu problemin çözümü için benzersiz bir yaklaşım sergiler.

¹⁰⁶ Spinoza, 2011: 85.

Şöyleki, Spinoza'nın ruh ve beden problemini ele alırken özellikle zihin ve madde meselesine odaklandığını gözlemleyebiliriz. Kendisinden önce gelen düşünürlerin çoğu bu konuda *düalist* bir anlayış benimsemiş olsa da, Spinoza farklı bir yaklaşım sergiler. O, kendi içinde tutarlı bir monist (tekçi) varlık öğretisi sunarak, her şeyin tek bir varlıkla özdeş olduğunu savunur. Bu tek varlık, Tanrı veya Doğa (Deus sive Natura) olarak adlandırılır ve Spinoza'nın düşüncesinde merkezi bir rol oynar. Buna göre o, her şeyin Tanrı veya Doğa olarak adlandırılan tek bir varlıkla özdeş olduğu fikrini savunur. Ruh ve beden problemini ele alırken özellikle zihin ve madde meselesi üzerinde odaklanır. Bu yaklaşımı ise onu kendisinden önce gelen düşünürlerin aksine madde ve ruh arasındaki ayrımı ortadan kaldırdığı için başka bir seviyeye taşır.

Spinoza'nın bu monist yaklaşımında, zihin ve madde aslında aynı gerçekliğin farklı ifadeleridir. Ruh ve beden, Tanrı'nın sonsuz niteliklerinden ikisi olarak kabul edilir ve bu nedenle temelde aynı varlığa aittirler. Bu düşünceye göre ruh ve beden arasındaki ilişki, bu iki niteliğin birbirine paralel bir şekilde işlediği ve birbirini etkilemediği bir ilişki olarak anlaşılmalıdır.

Spinoza'nın bu monist yaklaşımına göre, zihin ve madde aynı gerçekliğin iki farklı yönüdür, yani her ikisi de Tanrı veya Doğa'nın ifadeleridir. Ruh ve beden, Tanrı'nın sadece iki bilinen niteliği olup, aslında sonsuz sayıda nitelikleri olduğu düşünülmektedir. Ruh ve beden, aynı varlığın iki yüzü olarak kabul edildiğinden, birbirlerine paralel olarak işlerler ve aynı zamanda birbirlerini etkilerler.

“ önerme 2, bölüm III) Bedenin duygulanışlarının düzen ve bağlantısı da Ruhta şeylerin düşünce ve fikirlerinin düzen ve bağlantısına göre kurallandır.

Önerme II

Eğer Ruhun bir heyecanını ya da bir duygulanışını bir dış nedenin düşüncesinden ayırıyorsak ve onu başka düşüncelere bağlıyorsak, dış nedene ait Sevgi ve Kin yok olmuştur. Nitekim bu duygulanışlardan doğan Ruhun dalgalanışları da yok olmuştur.”¹⁰⁷

Bu düşünceye göre ise ruh ve beden arasındaki etkileşim, zihin ve madde arasındaki karşılıklı bağımlılıkla açıklanır. Örneğin, bir insanın bedensel bir eylem gerçekleştirmesi zihinsel bir sürecin sonucu olarak değerlendirilirken, aynı şekilde duyuusal deneyimlerin zihinsel süreçleri tetiklediği düşünülür. O halde bu düşünceler ışığında zihin ve beden birbirlerinden bağımsız var olamayacakları anlamına geldiğini söyleyebiliriz. Hatta yaşamın her yönünün, hem zihinsel hem de fiziksel olarak, birbirine bağlı ve sürekli etkileşim içinde olduğunu da kabul edebiliriz.

¹⁰⁷ Spinoza, 2011: 267.

Görüldüğü üzere bu şekilde, Spinoza ruh ve beden problemine monist varlık öğretisiyle özgün bir çözüm sunarak bu problemin klasik çözümlerinden farklı bir yol izlemiştir. Bu yaklaşımı sayesinde ise o, felsefede önemli bir alternatif olarak düşüncelerinin özgünlüğünü ve değerini de bir kez daha ortaya koymuştur.

Yeniden Spinoza'nın ontolojik anlayışının monist olduğunu hatırlatarak devam edecek olursak bu sisteme göre, ruh ve beden ayrı iki varlık değil, tek bir gerçekliğin farklı yönleridir. Bu gerçekliği düşünce sıfatları ve yayılma (ekstensiyon) sıfatları bağlamında ele aldığımızda ise yayılma sıfatı altındaki her mod, düşünce sıfatı altında bulunan ve "idea" olarak adlandırılan başka bir moda karşılık gelir. Bu bağlamda, her fiziksel varlığa karşılık gelen bir düşünsel varlık (idea) olduğunu görüyoruz. "Descartes'ın aksine, Spinoza cisimler düzeni ile idealar düzenini ayrı iki düzen olarak değil, birbirine bağlı ve aynı temel gerçekliği yansıtan iki yön olarak kabul eder. Spinoza'ya göre, "ideaların düzeni ve bağlantısı, şeylerin düzeni ve bağlantısıyla aynıdır"¹⁰⁸

Bu görüş, Spinoza'nın monist ontolojisinin temel bir yönüdür ve felsefesinde ruh ve beden problemine getirdiği özgün yaklaşımı vurgular. Spinoza'nın bu anlayışı, düşünce ve madde arasındaki ilişkiyi daha bütünlüklü ve uyumlu bir şekilde ele alan ve klasik *düalist* anlayıştan farklı bir perspektif sunan bir yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre Tanrı'nın düşünce gücü, yani düşünce sıfatı altındaki idealar, Tanrı'nın etki gücü, yani yayılma sıfatı altındaki maddi varlıklarla eşit seviyededir. Her iki sıfat da Tanrı'nın doğasının ve sonsuzluğunun farklı ifadeleri olarak kabul edilir. Bu perspektifte, Tanrı'nın düşünce düzeyinde var olan her şey, etki düzeyinde de aynı derecede var olur ve bu iki düzey arasında sürekli bir paralellik söz konusudur.

Spinoza için bedende meydana gelen durumlar ve zihinde olanlar arasında da buna benzer sistematik bir bağlantı vardır. O, buna *paralelizm* der. Buna göre ise zihinsel konular bedensel olarak bilinen konular birbiri ile ilişkilidir. Buna örnek vermek gerekirse bir "a" konusunun karşılığı "a'nın ideası" olacaktır. Örneği biraz daha açalım: bir trafik kazasında yaralandığımızı düşünelim. Yaralanma olayı bir acıya neden olacaktır ve acının sonucunda bir ağlama olacaktır. Ancak aslında bu yaralanma bedende acı yaratacak bir duruma neden olurken acıya neden olan "idea" da "ağlama ideası" na neden olmuştur. Yani zincirleme bir durum ortaya çıkmıştır. Biz ise bu iki durumda da bilinç halindeyizdir. Kısacası, yayılmadan düşünceye ve düşünceden yayılmaya doğru bir hareket vardır. "Spinoza işte tam da bu eylem için zihin ve madde/ruh ve beden paralelizmi" der.¹⁰⁹

¹⁰⁸ Copleston, 1996: 86.

¹⁰⁹ Sunar, 1977: 223.

Öyleyse biz zihinsel ve maddi dünya arasındaki bir ve aynı olan gerçekliği ne şekilde izah edeceğiz? Spinoza için bu açıklama yukarıda açıklamaya çalıştığımız “paralelizm” içinde mümkün olacaktır. Yani bir alanda gerçekleşmiş olan bir şeye diğer alanda gerçekleşmiş olan başka bir şey karşılık gelecektir.

Ruh ve bedeni özerk birer kavram olarak ele alan Spinoza, ikisi arasındaki uygunluğa da dikkat çeker. Ona göre bütün sıfatlara sahip tek töz olan Tanrı, aynı düzeyde her sıfatı meydana getirmeden bir şey yaratamaz. Bu açıdan baktığımızda ise Spinoza için yayılımda ve düşüncede aynı düzen olduğunu ve bunun gibi bir aynı düzenin bedenler ve ruhlar için de söz konusu olduğunu görebiliriz.

Şimdi tüm bu açıklamalar doğrultusunda devam ettiğimizde Spinoza açısından insanın iki yanının ortaya çıktığını söyleyebiliriz: İnsan yer kaplayan olarak bedene, düşünme ve anlama gücü etkinliği bakımından da ruha sahiptir. Fakat burada dikkat etmemiz gereken nokta, insanın özü Tanrının sıfatları üzerine kurulmuş olsa bile tözün varlığı insanın özüne ait olmadığıdır. “Çünkü Tanrı özleri ve varlığı yönünden her şeyin biricik nedenidir.”¹¹⁰ “hiçbir şey Tanrısız var olamaz ve tasarlanamaz. Çünkü Tanrı gerek özleri gerek varlığı bakımından her şeyin biricik nedenidir.”¹¹¹ Ancak burada Tanrı'nın nedenselliğinde bir aşkınlık değil, bir içkinlik söz konusudur. Çünkü Spinoza'ya göre insan ruhunun aktif varlığını kuran ilk şey, aktif varoluşun var olduğu tek bir şeyin fikrinden başka bir şey değildir. Öte yandan, insanın özü, Tanrı'nın sıfatlarının belirli biçimlerinden oluşur. Yani düşünme biçimlerinden oluşur. Doğası gereği, idea tüm eylemlerden önce gelir. Öyleyse insan ruhunun varlığını oluşturan idea ilktir.

Sonuç olarak, Spinoza'nın ruh ve beden anlayışı, onun monist ve panteist felsefesinin önemli bir parçasıdır. Bu anlayışa göre, zihin ve beden, Tanrı veya Doğa'nın (Deus sive Natura) ifadeleri olarak aynı varlığın iki yüzüdür ve birbirinden ayrılmaz.

Spinoza, insanın zihninin bedenin bir düşüncesi olduğunu savunur. Yani ruh, maddenin bir parçası olmayıp, var olma biçimi olarak kabul edilir. Bununla birlikte, Spinoza'nın bu yaklaşımı, ruhun ölümsüzlüğü fikrine doğrudan götürmez. İnsanın bilinçli deneyimi ve özgürlüğü, düşünce ve beden arasındaki etkileşim sonucunda ortaya çıkar.

Bu noktada belirtmek gerekir ki Spinoza'nın Tanrı anlayışı geleneksel teist kavramlardan farklıdır. Tanrı, her şeyin içinde ve dışında olan, sonsuz ve değişmez bir varlık olarak görülür. Dolayısıyla, insanın ruhunun nesnesi, var olan bedeninden başka bir şey değildir.

¹¹⁰ Curley, 1969: 89.

¹¹¹ Spinoza, 1951: 89.

Spinoza'nın ruh ve beden anlayışı, onun geniş felsefi bağlamında değerlendirilmelidir. İnsanın zihni ve bedeni, evrenin tek gerçekliğinin iki farklı yönü olarak kabul edilir ve bu anlayış, Spinoza'nın düşünce ve beden arasındaki etkileşimi açıklamada kullandığı paralelizm doktrinine yol açar. Bu nedenle, Spinoza'nın düşüncelerini anlamak için, ruh ve beden kavramları arasındaki ilişki ve onun Tanrı anlayışının temel özellikleri göz önünde bulundurulmalıdır.

2.5. Spinoza'nın Bilgi Öğretisi

Felsefe ve bilim tarihi boyunca, bilgi konusunu inceleyen ve bu konu üzerinde derin düşünen çok sayıda filozof ile bilim insanı bulunmaktadır. Bu filozof ve bilim insanları, bilgi kavramını ele alırken çeşitli görüşler öne sürmüşlerdir. Bununla birlikte, farklı düşüncelere sahip olsalar dahi bilgiyi özelliklere göre ayırt etme, zihinsel bir süreç olarak değerlendirme, bilginin nasıl kazanılacağı ve doğru bilginin kriterleri gibi konularda ortak noktalar da paylaşmışlardır. Biz ise bu başlık altında, Spinoza'nın bilgi konusundaki görüşlerini inceleyerek daha sonraki bölümde onun epistemolojik görüşlerinin Stoacı filozofların sunduğu epistemoloji ile olan benzerliklerine dikkat çekeceğiz.

Konuya başlarken şunu belirtmek gerekir ki, Spinoza'nın bilgi konusundaki yaklaşımı ve ele alış biçimi, çağdaşlarından önemli ölçüde farklıdır. Spinoza, bilgi konusunu ele alırken varlık meselesi ve sorunlarından tamamen kopmamıştır. Bu nedenle, onun bilgi teorisini doğru bir şekilde anlamak için öncelikle varlık teorisine hâkim olmak önemlidir. Aslında filozofun bilgi teorisi, monist varlık anlayışıyla uyumlu bir bütünlük sergilemektedir. Daha önce biz Spinoza'nın varlık konusundaki görüşlerini ortaya koymaya çalışarak bu bağlantıyı zaten vurgulamıştık.

Spinoza'nın bilgi öğretisine baktığımızda, onun rasyonalist bir yaklaşım sergilediğini söylemek kesinlikle yanlış olmaz. "Anlama Yetisinin İyileştirilmesi" adlı tamamlanamamış eseri, bilgi öğretisini bütünsel olarak yansıtmamış olsa da, bu çalışma ile bilgi öğretisini ele aldığını ve bilgi ile bilgi türleri hakkındaki görüşlerini asıl olarak "Ethics" adlı eserinde daha iyi anlaşıldığını görebiliriz. Bu çalışmanın ikinci bölümünde, varlıksal bir temele dayanan bilgi hakkındaki görüşlerini adeta bir dantel gibi işlemiştir.

Spinoza'nın bilgi öğretisinde, bilgiyi üç türde değerlendirmiştir: duyuşsal bilgi, akıl yürütmeyele elde edilen bilgi ve sezgisel bilgi. Duyuşsal bilgi, düşüncelerimizin ve deneyimlerimizin doğrudan duyuşlarımızdan elde edilen bilgilerle oluştuğu düzeydir. Akıl yürütmeyele elde edilen bilgi ise, düşüncelerimizin mantıksal ve rasyonel bir süreçle doğru

sonuçlara ulaştığı düzeydir. Sezgisel bilgi, en yüksek ve en doğru bilgi türü olarak kabul edilir; bu tür bilgi doğrudan doğruya varlıkların ve düşüncelerin gerçek doğasını anlamayı sağlar.

“...İnsanların duyularından doğan fikirler, insanların doğalarına uygun olarak oluşur ve şeylerin doğasına değil.” (İkinci Bölüm, Aksiyom 4)¹¹²

“...Akıl, her şeyi, mutlak olarak sonsuz ve ebedi bir varlık olan Tanrı'nın niteliklerine göre bilir.” (İkinci Bölüm, Önerme 40)¹¹³

“.... En yüksek zihinsel faaliyet, şeylerin doğasını ve gücünü, zorunlu bir sıralamayla ve birbiriyle bağlantılı olarak doğrudan algılamaktır.” (Beşinci Bölüm, Önerme 25)¹¹⁴

Spinoza'nın bilgi öğretisi, Descartes ve Leibniz gibi diğer rasyonalist filozofların düşünceleriyle benzerlikler taşır, ancak Spinoza'nın yaklaşımı daha bütünsel ve varlıksal bir perspektife sahiptir. Spinoza'nın epistemolojik görüşlerinin Stoacı filozoflarla olan benzerliklerine gelince, her iki düşünce okulu da bilginin ve gerçeğin rasyonel düşünme ve mantıksal analizle ulaşılabilir olduğuna inanır. Ancak, Spinoza'nın düşünceleri Stoacılık'la tamamen örtüşmez. Çünkü Spinoza, sezgisel bilgi türünün önemini vurgularken, Stoacılar genellikle bilgiyi deneyimler ve doğa yasaları aracılığıyla öğrenme sürecine odaklanırlar.

Sonuç olarak, Spinoza'nın bilgi öğretisi ve epistemolojik görüşleri, rasyonalist bir yaklaşım sergiler ve Stoacı düşüncelerle bazı ortak noktalara sahiptir. Bununla birlikte, Spinoza'nın bilgi türlerinin sınıflandırılması ve sezgisel bilgiye verdiği önem, onun düşüncelerini diğer rasyonalist filozoflar ve Stoacılardan ayıran önemli özelliklerdir.

2.5.1. Bilginin Aşamaları

“Spinoza'nın sisteminde epistemoloji Locke'un sistemindeki kadar öne çıkmasa da o, üstü kapalı birçok özellik ortaya koyar.”¹¹⁵ . *Improvement of the Understanding* adlı eserinde Spinoza bilginin dört aşamasını ortaya koyar. Buna göre ilk aşamada bilgi kulak dolgunluğu aracılığıyla ortaya çıkar. Spinoza buna örnek olarak doğum bilgimiz, anne ve babamızın kim olduğuna dair bilgiyi örnek verir. İkinci aşamaya ham tecrübeden elde edilmiş olan bilgiyi koyar. Örneğin suyun ateşi söndürmesi tümevarımsal sonuçları açısından böyle bir bilgidir. Üçüncü aşamada “bir şeyin özü başka bir şeyden çıkarılır, fakat tamamen değil”¹¹⁶ türünden bir bilgi vardır. Bu son derece belirsiz olan tanıımı Spinoza, güneşin görüldüğünden daha büyük olduğuna ilişkin bilgimizi örnek vererek açıklamaya çalışır. Son aşamadaki bilgiyi ise “şeylerin

¹¹² Spinoza, 2011: 307.

¹¹³ Spinoza, 2011: 356.

¹¹⁴ Spinoza, 2011: 360.

¹¹⁵ Kenny, 2006: 148.

¹¹⁶ Spinoza, 1951.

özü itibariyle bilgi ‘‘¹¹⁷olarak tanımlar. Yine buna göre dairenin geometri tarafından verilen bilgisi buna örnektir.

Spinoza yukarıda sıraladığı bu bilgi aşamalarına ‘‘algı’’ dese de saf duyu algısının bizzat kendisini bilgi olarak görmez. Bu nokta oldukça önemlidir. Çünkü daha sonra bilginin bu dört aşamasının yerine üç ayırım vererek bilginin üç aşamasından; hayal etme, akıl ve sezgiden bahseder. Ayrıca filozof tıpkı Descartes ve Locke gibi bilgiyi zihnimizdeki idealar açısından da betimler. *Ethics*’in 63. Sayfasında şöyle der: ‘‘ Bir üçgen kavramına sahip olmadan üçgenin üç kenarlı olduğunu doğrulamam, üçgenin üç kenarlı olduğunu doğrulamadan da bir üçgen kavramına sahip olmam mümkün değildir.’’¹¹⁸

‘‘İdea’’ konusunda Spinoza, Descartes’ın ve Locke’un bizi belirsizlik içinde bırakan bazı durumları daha net bir şekilde ortaya koyar. Şöyleki; biz bir şeyi biliyorsak bunu nasıl bildiğimizi de biliriz ve bilginin ne şekilde oluştuğunu sorguladığımızda da bunun için birtakım ölçütlere başvururuz ancak Spinoza için bu sonun başlangıcıdır. Çünkü ona görebildiğimizi bilmemiz için öncelikle bilmemiz gerekir ve kesinlik için ihtiyaç duyduğumuz tek şey de bir ‘‘ idea ’’ya sahip olmaktır. ‘‘Doğru bir ideaya sahip olan bir kişi de zaten onun doğruluğundan şüphe etmez.’’¹¹⁹

Spinoza, bilginin farklı aşamalarının farklı özelliklere sahip idealarla örtüştüğünü söyler. Ona göre bir idea yeterli olmadan da doğru olabilir ve ayrıca o açık ve seçik olmadan da yeterli olabilir. Bu konuyu yine *Ethics*’te şöyle açıklar:

Onlar şu olgudan ileri gelir; mesela çok sayıda insan imgesi hayali ile o kadar çok yüklenir ki o, bireyler ve onların gerçek sayıları arasındaki küçük farkları ayırt edemeyecek noktaya gelir ve bu insan imgeleri bu durumla eş zamanlı olarak oluşur. Hayal bedenleri etkilendikleri sürece bireylerin ortaklık içerisinde olduklarını düşünür ve zihin bunu insan ismiyle ifade eder ve onu sonsuz sayıda bireye yükler¹²⁰

Spinoza genel ideaları böyle tanımladıktan sonra diğer ideaların sembollerden veya duymuş olduğumuz belirli kelimelerden meydana geldiğini söyler. Ona göre bu idealar bulanık ya da düzensizdir ve birinci türden denebilecek fikirlerden oluşur. Ne var ki bazı iddialar vardır ki onlar tüm insanlarda ortaktır ve şeylerin özelliklerini yeterince temsil ederler. Bunlar uzam ve hareket iddialarıdır. Spinoza bu konuda da şöyle der: ‘‘Bir idea diğer nesnelerle ilişkisi göz önüne alınmadan sadece kendi içinde düşünülürse hakiki bir ideanın bütün özelliklerini ya da esas izlerini taşır.’’¹²¹ Aslında onun bu tanımı hakiki bir ideanın kendi hakikatinin belirtilerini taşımasına gerek olmadığı ifadesiyle nasıl uzlaştırılacağı konusunda açık değildir. Belki de o

¹¹⁷ Spinoza, 1951: 11.

¹¹⁸ Spinoza, 1951: 63.

¹¹⁹ Spinoza, 1951: 59.

¹²⁰ Spinoza, 1951: 112.

¹²¹ Spinoza, 1951: 32.

yalnızca şunu söylüyor olabilir: yeterli idealar yalnızca kendinden açık ve diğer hakikatlerden tümevarım yoluyla elde edilmemiş olan hakikatleri ifade eder.

Spinoza üçüncü türden olan bilgiyi “sezgisel bilgi” der ki bu bilgi aslından en değerli olanıdır da. Bu noktada akıl aşama aşama çalışır ve sezgi anlıksal zihinsel görüşe dönüşür. Böylece sezgi şeylerin özünü kavrar. Yani onların evrensel niteliklerini ve evrenin genel nedensel düzenindeki yerlerini anlar. Akıl bize güneşin gördüğümüzden daha büyük olduğunu söyleyebilir fakat sadece sezgi sayesinde bunun neden öyle olduğunu tam olarak kavrayabiliriz. Yine de Spinoza’nın sezgisel bilgiye dair formel tanımı, çözdüğü sorunlar kadar yeni sorunları da beraberinde getirir. Çünkü Ethics’te şöyle der: “Bilginin bu türü, Tanrının belli sıfatlarının formel özüne dair yeterli bir ideadan, şeylerin özüne dair yeterli bilgiye doğru hareket eder.”¹²²

Spinoza’nın bilginin üç aşamasını açıklama girişimlerini Ethics’te birkaç kez görürüz. Bize bu konuyu daha da anlaşılır hale getirmek için şu örneği verir:

Belirli bir belirli bir b sayısına oranı ile belirli bir c sayısına oranı aynıdır. Tüccarlar, der o, tecrübeden ya da alışkanlıktan elde ettikleri üç kuralını buraya kolayca uygularlar. Matematikçiler de Öklid’in yedinci kitabındaki doksan dokuz önermeyi uygularlar. Bu, bir ve ikinci dereceyi birbirinden yeterince açık bir şekilde ayırır fakat problemin çözümündeki sezgisel metot hakkında yeterince aydınlatılmamıştır.¹²³

Spinoza’nın epistemolojisi üzerine kuşkusuz daha konuşulacak çok şey vardır ancak ana hatlarıyla burada anlatmaya çalıştığımız kadarıyla onun bir sorunu eksik bıraktığını söyleyebiliriz. Buna göre o, herhangi bir iddianın içeriğinde hakikatten başka pozitif bir unsur bulunmadığını iddia eder. Fakat ideaların yanlış olarak adlandırılacakları idealarda pozitif bir unsur yoksa, o halde hata nasıl mümkün olur? Spinoza’ya göre irade ve akıl farklı şeyler değildir. Dolayısıyla o, kişinin hatadan kaçınmak için aklın açık ve seçik bir idea sunmada başarısız olursa hüküm vermeyi askıya alması gerektiğini söylemez. Aslında bu mümkündür ama bu özgür iradeye dayalı bir biçim olmaz ama yukarıda da söylediğimiz gibi biz onun bilgi konusundaki görüşlerini burada sınırlı bir biçimde ele almaktayız. Çünkü bu araştırmanın amacı onun Stoacılarla olan benzer yanlarını ortaya koymaktır. Bu nedenle şimdi onun doğru bilginin elde edilmesi konusundaki görüşlerine yer vererek araştırmamıza kaldığımız yerden devam ediyoruz.

2.5.2. Doğru Bilginin Ölçütü

Felsefe tarihinde filozofların başlıca sorunu olan “doğru” kavramına genel anlamda baktığımızda, “hakikat” olarak da kullanılan bu kavramın belli bir gerçekliğin düşünsel veya

¹²² Spinoza, 1951: 57.

¹²³ Kenny, 2006: 151.

zihinsel olarak temsiline uygun olma hali diyebiliriz. Elbette bu tanım yeterli değildir ve bazı sıkıntıları da içerir. Çünkü yine felsefe tarihine baktığımızda bu kavramın felsefe akımları içerisinde belirli bir epistemolojik model kullanılarak farklı niteliklerde ele alınarak değerlendirildiğini görürüz. Aslında bu kavramı epistemolojik ve ontolojik olarak iki ayrı bağlamda ele alarak değerlendirmek mümkündür.

Epistemolojik olarak ele alındığında doğruluk bilginin temel bir etkinliği olur ve bilgiyi bilgi olmayan biçimlerden ayrı tutar. Ontolojik olarak ele alındığında ise bu kavram varlığın özünü özdeş olma hali olarak ele almak anlamına gelir. Bu noktada bilginin doğruluğu özne-nesne ilişkisinden ziyade varlığın özünü ilgili olduğu düşünülür. Ancak biz şimdi *doğruluğun* felsefe tarihindeki uzun yolculuğa çıkmak yerine Spinoza'daki durağında bir süre bekleyelim ve onun "doğruluk" kavramını nasıl ele aldığına bakalım.

"Spinoza, doğruluk kavramı konusundaki görüşlerine daha çok "Etika" ve "Anlama Yetisinin Gelişimi" isimli kitaplarında yer vermiştir. Onun her iki çalışmasında da, "insan için en üstün iyi nedir?" sorusuna yönelerek buradan bilgi konusuna geçiş yaptığını görürüz."

¹²⁴Ancak Spinoza tam bu geçiş sırasında okuyucusuna bir uyarıda bulunmayı da ihmal etmez. Anlamanın Yetisi adlı eserinde okuyucusuna geriye ve sonsuza doğru giden bir araştırma konusunda dikkatli davranmaları gerektiğini söyler. "Doğruyu araştırırken herhangi bir doğruyu araştırma metoduna ihtiyaç yoktur hatta böyle hiçbir zaman doğrunun bilgisine ulaşamayacağımız gibi herhangi bir bilgiye de ulaşamayız."¹²⁵

Filozof, "sonsuz olan geriye gidişten" kurtulmak için bize ispatı olmayan bir başlama noktası verir. "Böylece bizden açıklaması olmayan tanımları ve aksiyomları kabul etmemizi ister. Sonsuz kısırdöngünün içine düşmeden evvel garantiler, zorunluluklar ve yeterli derecede şartlar aranmalıdır. Böyle bakıldığında ise Spinoza için bazı şeylerin doğru ve hatta kesin doğru olarak kabul edildiğini görürüz."¹²⁶ Ne var ki burada şöyle bir sorunla karşı karşıya kalırız: Doğru sonuçlara bize ulaştıracak kuralların bir garantisi var mıdır?

Spinoza'nın bu noktada farklı alternatif yollara girmeden ve hatta kesin bilginin imkanına bir yer bırakmadan dışsal bir kriter aramadığını görürüz. Doğruluğun ölçütü olarak yine doğruluğun kendisinden yola çıkan Spinoza, bir kez bu doğruluğu garantilediğimizde artık başka bir garantiye ihtiyacımız olmadığını söyleyerek bir şeyi bilmenin yolunun da çıkarımları doğru kavramak olduğunu söyler. Bu kavramaya ise ancak doğru bir ideaya sahip olunarak ulaşabileceğini söyleyen Spinoza, açık ve seçik olarak kavranan idealar hiçbir zaman yanlış

¹²⁴ Mark, 1972: 34.

¹²⁵ Spinoza, 1955: 53.

¹²⁶ Mark, 1972: 35.

olamayacağıın da ekler. Çünkü filozofa göre açık ve seçik olarak kavranan şeylerin ideaları ya çok basittir ya da çok basit bu ideaların bir bileşimidirler.

Doğru bir idea ile yanlış bir ideayı birbirinden ayırt ederken kriter olarak dışsal olan değil içsel olan belirtiş öne süren filozof için zaten Tanrı'nın bir parçası olan ideanın yanlış olması zaten olanaklı da değildir. Yani yanlış idealar ona göre objelerini çelişkili ve upuygun olmayan şekilde gösterirler. Çünkü bizde olan doğru idealar aynı zamanda Tanrı'da da bulunur. Kısaca aslında Spinoza bize doğruluğun ölçütünü verirken bize töz konusunda yaptığı açıklamaları yeniden hatırlatır. "... doğru idealarımız bir tözün farklı ifadeleridir. Birden fazla doğru ideaya sahip olma ise, birden fazla tözün olduğunu... ortaya çıkarmaz. (Çünkü töz biridir) Ancak töz sonsuz tarzlarda ifade edilebilir."¹²⁷ Böylece bütün ideaların Tanrı'da bulunduğunu söyleyen Spinoza için onların Tanrı ile olan ilişkileri bakımından da doğru ve uygun olacaktır.

2.5.3. Nedensellik İlkesi

Spinoza'nın nedensellik ilkesi, onun düşünce sisteminin temel taşlarından biridir ve genellikle "her şeyin bir nedeni vardır" şeklinde özetlenebilir. Spinoza'nın bu ilkeyi ele alışı ise onun metafizik, epistemoloji ve etik üzerine düşünceleriyle yakından bağlantılıdır.

Spinoza, nedensellik ilkesini özellikle "Ethics" adlı eserinde detaylı olarak ele alır. Bu eserinde o, varoluşun ve bilginin doğasını inceleyerek, Tanrı'nın dünyadaki yerini ve insanların bu düzen içindeki konumunu sorgular. Nedensellik ilkesi işte onun bu düşüncelerinin temelini oluşturur. Kendi düşünce sistemine derinlik kazandıran nedensellik ilkesiyle Spinoza, evrenin ve varlıkların neden-sonuç ilişkisi içinde sürekli bir etkileşimde olduğunu savunur.

Nedensellik ilkesinin epistemolojik açıdan önemi ise insanların düşüncelerinin ve bilgilerinin doğasını anlamalarına yardımcı olmasıdır. Spinoza'ya göre düşünceler ve bilgi, nesnelerle ve olaylarla ilişkili nedenlerle ortaya çıkar. Bu nedenle, insanlar düşüncelerinin ve bilgilerinin nedenlerini anlayarak, daha doğru ve kesin bilgilere ulaşabilirler. Bu süreç, Spinoza'nın *adequatio* kavramıyla da ilişkilidir; burada doğru bilgi, düşüncenin nesnesiyle uyum içinde olduğunda elde edilir. Spinoza Ethics'te şöyle söyler: "Her şeyin bir nedeni veya temeli vardır."¹²⁸

Nedensellik ilkesi, Spinoza'nın etik düşünceleri açısından da önem taşır. Spinoza, insanların eylemlerinin ve tutkularının nedenlerini anlayarak, daha iyi ve mutlu bir yaşam sürdürebileceklerini savunur. Bu noktada, insanlar rasyonel bilgiye dayalı olarak hareket ederek, düşüncelerinin ve duygularının nedenlerini anlayabilir ve böylece özgürlük ve

¹²⁷ Mark, 1972: 78.

¹²⁸ Spinoza, 1951: 28.

mutluluğa ulaşabilirler. Determinizm ve özgürlük arasındaki bu ilişki, Spinoza'nın etik felsefesinde merkezi bir rol oynar. Bu konuyla ilişkili olarak ise Spinoza'nın "Ethics" adlı eserinin üçüncü bölümü olan "De Affectibus" (Duygular Üzerine) etik düşünceleri açısından önemli bir kısımdır. Bu bölümde Spinoza, insanların duygularını ve tutkularını incelemekte ve bu duyguların insanın bilgiyle ilişkisini nasıl etkilediğini ele almaktadır. Bu bölümden bir alıntı:

"Propositio 6: Omnia quae imaginamur, nobis afficiunt, quatenus sunt in Deo, et quatenus a nobis finiti intellectu concipi possunt; quare ex eo quod sunt in Deo, nec a nobis concipiuntur, ad nos nullam habent relationem." Propositio 6: "All things which we imagine, affect us insofar as they are in God, and insofar as they can be conceived by our finite intellect; therefore, because they are in God, and not conceived by us, they have no relation to us."¹²⁹

Bu önerme dilimize şu şekilde çevrilebilir: "İmajine ettiğimiz her şey, Tanrı'da oldukları ve sınırlı zekamızla kavranabilecekleri ölçüde bize etki eder; bu nedenle, Tanrı'da oldukları ve bizim tarafımızdan kavranamadıkları için, bize hiçbir ilişki sağlamazlar." (Bölüm III, Önerme 6)

Görüldüğü üzere Spinoza bu önermeyle, insanların düşüncelerinin ve duygularının nedenlerini anlamaları için rasyonel bilgiye dayalı olarak hareket etmeleri gerektiğine işaret etmektedir. Aynı zamanda bu önermeyle Spinoza, insanların sadece imgeler ve hisler üzerinden hareket etmelerinin, bilgiyi yanıltıcı ve eksik hale getirdiğini de savunur. Ona göre bunun yerine, insanlar rasyonel bilgiye dayanarak düşüncelerinin ve duygularının nedenlerini anlamalıdır. Böylece insanlar daha doğru ve güvenilir bilgilere ulaşarak, özgürlük ve mutluluğa yönelebilirler.

Kısaca Spinoza'nın bu düşüncesi, etik felsefesinde determinizm ve özgürlük arasındaki ilişkiye ışık tutar. İnsanların düşüncelerinin ve duygularının nedenlerini anlayarak, tutkularının ve eylemlerinin üzerinde daha fazla kontrol sağlayabilir ve özgürlüklerini artırabilirler. Bu süreç, insanların daha iyi ve mutlu bir yaşam sürdürebilmelerine de yardımcı olur.

Nedensellik ilkesi, aynı zamanda Spinoza'nın felsefesinin insanlar arası ilişkiler ve toplumsal düzen üzerine olan etkisini de gösterir. İnsanların eylemleri ve tutkuları, Spinoza'ya göre, birbirleriyle ve toplumla olan etkileşimlerinden kaynaklanır. Bu nedenle, insanlar toplumsal ilişkilerinin ve etkileşimlerinin nedenlerini anlayarak, daha uyumlu ve barışçıl bir toplum oluşturabilirler.

Spinoza, "Ethica" adlı eserinin dördüncü bölümü olan "De Servitute Humana seu de Affectuum Viribus" (İnsan Köleliği veya Duyguların Güçleri Üzerine) bu konuya değinerek toplumsal ilişkiler ve etkileşimlerin öneminden bahseder.

¹²⁹ Bu alıntı Spinoza'nın Pdf formatında indirilmiş eserinden alınmıştır. Bu nedenle sayfa numarası kitabın orijinal baskısıyla farklılık gösterebilir. Spinoza, 1883: 15.

”Propositio 37: Beatus est, qui amat se, ut alios amet; et qui odit se, ut alios oderit.”

”Propositio 37: Blessed is he who loves himself so that he may love others; and wretched is he who hates himself so that he may hate others.”¹³⁰

Bu önerme de şu şekilde çevrilebilir: ”Kendini, başkalarını sevmek için seven kişi mutludur; kendini, başkalarını nefret etmek için nefret eden kişi mutsuzdur.” (Bölüm IV, Önerme 37)

Bu önermeyle Spinoza, felsefesinde insanlar arası ilişkilerin toplumsal düzen üzerine olan etkisini açıklar. O, yine bu önermeyle insanların eylemlerinin ve tutkularının, toplumla olan etkileşimlerinden kaynaklandığını savunur. İnsanlar, kendilerine nasıl davrandıklarını ve hissettiklerini anlayarak, başkalarıyla olan ilişkileri üzerinden, toplumda nasıl etkileşime geçtiklerini anlayabilirler.

Bu önerme, insanların kendi duygularının ve tutkularının nedenlerini anlamalarının önemini vurgular. Kendini seven ve başkalarını sevmek için bu sevgiyi kullanabilen bir insan, daha uyumlu ve barışçıl bir toplum yaratmada önemli bir rol oynar. Öte yandan, kendini nefret etmek için nefret eden ve başkalarını da bu nedenle nefret eden bir kişi, toplumsal huzursuzluğa ve düzensizliğe katkıda bulunur. Görüldüğü üzere Spinoza'nın bu düşüncesi, insanların toplumsal ilişkilerinin ve etkileşimlerinin nedenlerini anlayarak, daha uyumlu ve barışçıl bir toplum oluşturmalarının önemini vurgulamaktadır. Bu süreç, insanların hem kendilerini hem de başkalarını daha iyi anlamalarına ve toplumun daha uyumlu ve mutlu bir yapıya kavuşmasına yardımcı olur.

Ayrıca son olarak nedensellik ilkesinin, Spinoza'nın doğa ve çevre üzerine düşüncelerini de şekillendirdiğini söylememiz gerekir. Evrenin ve doğanın sürekli değişim ve gelişim içinde olduğu düşüncesi, onun felsefesinde önemli bir yer tutar. Bu değişim ve gelişim süreci, neden-sonuç ilişkisine dayanır ve insanların doğayı ve çevreyi anlamalarına ve korumalarına yardımcı olur. Yine ”Ethics” te, filozof evrenin ve doğanın sürekli değişim ve gelişim içinde olduğunu vurgular. Bu süreç, neden-sonuç ilişkisine dayanmaktadır ve her şeyin bir nedeni olduğunu savunur. Bu görüş, Spinoza'nın panteist dünya görüşünün temelini de oluşturur, yani Tanrı'nın doğa ile özdeş olduğunu ve her şeyin Tanrı'nın bir parçası olduğunu düşünür. Bu konu ile ilgili Ethics 'in birinci bölümünde, önerme 15'te şöyle söyler:

”Quicquid est, in Deo est, et nihil sine Deo esse, neque concipi potest.”

”Whatever is, is in God, and nothing can be or be conceived without God.”

¹³⁰ Yukarıda alıntısı yapılan ”Ethics Demonstrated in Geometrice Order AND DIVIDED INTO FIVE PARTS, WHICH TREAT” adlı A-aynı eserin Pdf kopyasının 75. Sayfasından bir alıntıdır.

''Ne varsa, Tanrı'dadır ve hiçbir şey Tanrı olmadan olamaz veya düşünülemez.'' ¹³¹

Yine aynı kitabın ikinci bölümünde, önerme 13'te şunları söyler:

''Substantia singularis actu existens, seu omni suo attributo indifferenter existerens, necessario existit.''

''A singular substance that actually exists, or exists indifferently in all its attributes, necessarily exists.''

''Gerçekten var olan tekil bir öz veya tüm özelliklerinde kayıtsızca var olan, zorunlu olarak vardır.'' ¹³²

Bu önermelerle Spinoza'nın doğa ve çevre ile ilgili düşüncelerinin temelini oluşturan monist ve panteist dünya görüşünü yakından görebiliriz. Spinoza'ya göre, doğa ve çevre, zorunlu olarak var olan ve tüm özelliklerinde kayıtsızca var olan tekil bir özdür. Aynı zamanda bu düşünceler Spinoza'nın doğa ve çevre üzerine olan fikirlerini ve insanların doğayı ve çevreyi anlamalarını ve korumalarını sağlayan çerçeveyi daha iyi anlamamıza yardımcı olur.

Sonuç olarak ise Spinoza'nın nedensellik ilkesi, onun düşünce sistemi ve felsefesindeki temel kavramlardan biri olarak kabul edilir ve onun fikirlerinin zaman içindeki etkisi ve değeri üzerine de önemli bir ışık tutar. Çağdaş düşünürler ve felsefeciler, Spinoza'nın nedensellik ilkesini, özgürlük, insan hakları, demokrasi ve toplumsal adalet gibi çağdaş sorunların çözümünde önemli bir araç olarak değerlendirmişlerdir.

2.5.4. Determinizm

Spinoza'nın nedensellik ilkesi ve determinizm, birbirine benzer konular gibi görünse de aslında birbirinden son derece farklıdır. Ancak şunu belirtmek gerekir ki aralarındaki farklılıklara rağmen onun felsefesinde bu iki konu son derece ilişkilidir. Çünkü Spinoza'nın nedensellik ilkesi, her şeyin bir nedeni olduğunu ve evrenin neden-sonuç ilişkileriyle işlediğini savunurken determinizm ise, her olayın ve eylemin önceden belirlendiğini ve özgür iradenin bir yanılsama olduğunu iddia eder.

Spinoza'nın determinist dünya görüşü, monizm ve panteizmle temellenir. Çünkü Monizm, gerçekte sadece bir tür varlık olduğunu ve bu varlığın Tanrı olduğunu savunur. Panteizm ise Tanrı'nın ve evrenin aynı şey olduğunu ve her şeyin Tanrı'nın bir parçası olduğunu ileri sürer. Spinoza'nın panteist dünya görüşü, her şeyin Tanrı'nın doğasında içerildiğini ve dolayısıyla her şeyin zorunlu olarak var olduğunu ve önceden belirlendiğini öne sürer.

Spinoza, Ethics Birinci Bölüm önerme 14'te şunları söyler:

''Praeter Deum nullam dari, neque concipi potest substantiam.''

¹³¹ Bahsi geçen eserden yapılan alıntılar tarafımca İngilizceden Türkçeye çevrilmiştir.

¹³² Aynı eserden İngilizce çeviri tarafımca yapılmıştır.

''Besides God, no substance can be granted or conceived.''

''Tanrı'dan başka, hiçbir öz kabul edilemez veya düşünülemez.''¹³³

Bu önerme Spinoza'nın monizm ve panteizm düşüncelerini destekler, çünkü gerçekte sadece bir tür varlık olduğunu ve bu varlığın Tanrı olduğunu savunur. Spinoza'nın düşüncelerine göre, Tanrı ve evren aynı şeydir ve her şey Tanrı'nın bir parçasıdır. Bu nedenle, her şeyin zorunlu olarak var olduğu ve önceden belirlendiği sonucuna ulaşırız.

Spinoza'nın felsefesinde, Tanrı'nın varlığı ve doğası, determinizmin temel nedenidir. Tanrı, sınırsız bir varlık olarak düşünülür ve sonsuz sayıda özellik ve yeteneğe sahiptir. Spinoza'ya göre, Tanrı'nın doğası gereği, her şey zorunlu olarak var olmalıdır ve bu nedenle evrenin her yönü, Tanrı'nın doğasından kaynaklanan neden-sonuç ilişkileriyle belirlenir.

Özgür irade konusunda Spinoza, insanların özgür iradeye sahip olmadığını savunur. İnsanlar, doğanın bir parçası olarak kabul edilir ve insan eylemleri, doğanın diğer yönleri gibi neden-sonuç ilişkilerine tabidir. Spinoza'ya göre, insanların özgür iradeye sahip olduğuna inanmaları, gerçekte neyin eylemlerini yönlendirdiğini bilmedikleri için ortaya çıkan bir yanılsamadır. Bu konuyla da ilgili Spinoza Ethics 'in , ikinci bölüm önerme 48'te şöyle der:

''In solo Dei decreto, & in naturae legibus fundatur nostra salus, seu felicitas, & proinde ad eam, ut solide consequamur, nihil utile est, nisi quatenus ex eodem decreto, & ex eisdem legibus necessario effluit.''

''Our salvation, or blessedness, or freedom, consists solely in a steadfast adherence to God's decree and laws, and that no one can attain this blessedness, except through God's decree and the knowledge of his laws.''

''Kurtuluşumuz, mutluluğumuz veya özgürlüğümüz, yalnızca Tanrı'nın kararına ve yasalarına sıkı sıkıya bağlılıkta yatar ve hiç kimse, Tanrı'nın kararı ve yasalarının bilgisi olmadan bu mutluluğa ulaşamaz.''¹³⁴

Görüldüğü üzere bu önerme, Spinoza'nın insanların özgür iradeye sahip olmadığına dair düşüncesini destekler. İnsanların eylemleri, doğanın diğer yönleri gibi neden-sonuç ilişkilerine tabidir ve kurtuluş, mutluluk veya özgürlük, Tanrı'nın kararına ve yasalarına bağlıdır. İnsanların özgür iradeye sahip olduğuna inanmaları, gerçekte neyin eylemlerini yönlendirdiğini bilmedikleri için ortaya çıkan bir yanılsamadır.

Spinoza'nın etik anlayışı da determinizmle yakından ilgilidir. İyi ve kötü, insanların bireysel ve toplu eylemlerinden kaynaklanan sonuçlar olarak değerlendirilir. İnsanların eylemleri, özgür iradeye dayalı değil, neden-sonuç ilişkilerine dayalı olduğundan, etik değerlerin evrensel ve mutlak olduğunu savunur. Spinoza, insanların iyi ve kötü arasındaki ahlaki seçimleri yaparken, gerçekte neyin doğru olduğunu bilmediklerini ve dolayısıyla

¹³³ Aynı eserden İngilizce çeviri tarafımda yapılmıştır.

¹³⁴ Aynı eserden İngilizce çeviri tarafımda yapılmıştır.

seçimlerinin zorunlu olarak belirlendiğini öne sürer. Bununla ilgili olarakta *Ethics* 'in dördüncü bölüm, önerme 68'de şöyle söyler:

''Si homines liberi essent, nullum daretur humanae menti, conceptus de bono & malo, nisi quatenus, quod vult, agit.''

''If men were free, there would be no conception of good and evil, save in so far as they desired and did what they desired.''

''Eğer insanlar özgür olsaydı, iyi ve kötü hakkında bir kavram olmazdı, sadece istediklerini ve arzuladıkları şeyleri yaptıkları ölçüde.''¹³⁵

Spinoza'nın determinizmi, insanların kendi yaşamlarını ve eylemlerini anlamaları ve yönlendirmeleri için kullanabilecekleri bir araç olarak görülebilir. İnsanlar, doğanın ve evrenin zorunlu olarak işleyen neden-sonuç ilişkilerini anlayarak, kendi yaşamlarını ve eylemlerini daha iyi yönlendirebilir ve daha tatmin edici yaşamlar sürdürebilirler. Bu süreç, insanların kendi mutlulukları ve başarıları için Tanrı'nın doğasına uyum sağlamalarını sağlar. Çünkü Spinoza'nın determinizmi, insanların başkalarıyla olan ilişkilerini ve sosyal düzeni anlamalarına da yardımcı olur. İnsanlar, başkalarının eylemlerinin de neden-sonuç ilişkilerine dayandığını anladığında, daha hoşgörülü ve anlayışlı olma eğilimindedirler. Bu, insanların daha uyumlu ve adil bir toplum oluşturmalarına yardımcı olabilir.

Sonuç olarak, Spinoza'nın determinist felsefesi, monizm ve panteizm temelinde evrenin ve doğanın neden-sonuç ilişkileriyle işlediği düşüncesini savunur. Bu düşünce, insanların özgür iradeye sahip olmadığı ve eylemlerinin zorunlu olarak belirlendiği fikrini destekler. Spinoza'nın determinizmi, insanların yaşamlarını ve eylemlerini anlamalarına, Tanrı'nın doğasını anlamalarına ve uyum sağlamalarına, ve daha mutlu, tatmin edici yaşamlar sürdürmelerine yardımcı olan bir felsefe olarak değerlendirilebilir. Bu düşünce, insanların başkalarıyla olan ilişkilerini ve sosyal düzeni de anlamalarına yardımcı olur ve daha uyumlu ve adil bir toplum oluşturmalarına katkıda bulunabilir.

2.5.5. Ahlak ve Özgürlük

Öncelikle, bu araştırmada ahlak ve özgürlük kavramlarını ayrı ayrı ele almamayı tercih etmemizin nedeni, Spinoza'nın felsefesinde bu iki kavramın birbirine sıkı sıkıya bağlı olması ve insanın doğasını anlayarak, ahlaki değerler ve özgürlük açısından doğru bir yaşam sürdürmenin önemine vurgu yapmasıdır.

Araştırmamızın önceki bölümlerinde, Spinoza'nın insanı Doğa'nın temel bir unsuru olarak gördüğüne değinmiştik. *Ethics* adlı eserinde, insan davranışlarını neden ve etki

¹³⁵ Aynı eserden İngilizce çeviri tarafımda yapılmıştır.

bağlamında ele alarak, doğal bir olay gibi açıklamaya çalışan Spinoza'nın görüşlerini irdelediğimizde, istenç özgürlüğü bağlamında ''ahlak'' ve ''özgürlük'' kavramlarının birbirine sıkı bir şekilde bağlı olduğunu görmekteyiz. Bu bölümde ise hayatı boyunca hiçbir topluluğa dahil olmamış ve oldukça mütevazı bir yaşam süren Spinoza'nın titizlikle oluşturduğu ahlak sistemini inceleyerek, onun özgürlük kavramına nasıl yaklaştığını anlamaya çalışacağız.

Mütevazı yaşamıyla da dikkat çeken Spinoza, özenle ve zorlu bir ahlak sistemi geliştirerek, Descartes gibi duyguların detaylı incelemesine önem atfederek, başyapıtı olan *Ethics* 'in üçüncü bölümünü bu konuya ayırır. Duyguların analizi ve insanın duyguları üzerindeki özgürlüğü, üzerine analiz yaptığı ''De Affectibus'' (Duygular Üzerine) bu bölümde, Spinoza duyguların doğasını, insanın duyguları üzerindeki kontrolünü ve duyguların insanın yaşamındaki etkisini ele alır. İnsanın duyguları üzerindeki özgürlüğü ve ahlak ile özgürlük arasındaki ilişki, özellikle bu bölümde daha ayrıntılı olarak incelenir. Spinoza Önerme 9'da (III.P9) şöyle söyler: ''Duyguların etkisi, akıl tarafından zayıflatılabilir veya yok edilebilir.'' ¹³⁶

Spinoza'nın bu önermeyle, insanın kendi duygularının farkında olması ve onları yönlendirebilmesi sayesinde, özgürlüğünü artırabileceğini öne sürmektedir. Çünkü Spinoza'ya göre insanın yaşamında etkilidir ve bu etki insanın özgürlüğü üzerinde de rol oynar. Spinoza, insanın duygularını anlamak ve denetlemek suretiyle, yaşamında daha fazla özgürlük ve ahlaki değere ulaşabileceğini belirtir.

Spinoza, *Ethics* 'in ''İnsanın Köleliği Üzerine'' başlıklı bölümünde yine duygular üzerinden düşüncelerini geliştirmeye devam eder ve bize hangisinin iyi, hangisinin kötü duygu olduğu konusu üzerinde adeta bir düelloya davet eder. Örneğin kendisine çok fazla sahip olamayacağımız *neşe* iyi bir şeyken ona göre *melankoli* daima kötüdür. Yine ona göre birbirine rakip olmayan iyilere duyulan arzu yalnızca bir kişinin sahip olabileceği iyilere tercih edilmelidir. En yüksek iyi, erdemi arayan herkes için ortak olan, yani herkesin eşit ölçüde haz duyacağı iyidir. Zihninin en yüksek iyisi ise tanrının bilgisidir ve zihnin en yüksek erdemi de Tanrı'yı bilmektir.

Yalnız bu noktada şunu atlamamak gerekir, Spinoza için Tanrı doğa ile aynı şeydir ve doğa hakkındaki bilgimizi arttırdıkça hazzımız da artar. Tanrı'nın düşüncesinin nedeni olarak eşlik edeceği bu hazzı da Spinoza Tanrı'nın ''akli sevgisi'' olarak adlandırır. Çünkü Spinoza'ya göre insanlar eylemlerinde özgür istence sahip olduklarını düşündüklerinden özgür olduklarını ve seçim yapabildiklerini de düşünürler. Oyda her olgu gibi her eyleminde zorunlu bir nedeni vardır doğanın zorunlu bağlantısı içinde başka türlü de düşünülmez.

¹³⁶ Spinoza, 2011: 140.

Tanrı'yı ve evreni özdeş bir biçimde ele alan Spinoza için evrenin bir parçası olan insan için özgürlük mümkün değildir. Ona göre insanın özgürlüğü ancak doğaya ayak uydurması ile mümkündür. Çünkü doğa ile Tanrı'nın bir ve aynı şey olduğunu bilen insan tutkularının esiri olmayarak özgürlüğü mümkün hale getirebilir.

Burada Spinoza'nın ortaya koyduğu ideal insan modeli en temel eylemlerin esareti altındaki bir insan kadar belirlenime maruzdur. Yalnız fark şudur; özgür insanı belirleyen nedenler dışsal değil içseldir, ayrıca açık ve seçik olarak algılanabilir durumdadır.

Görüldüğü üzere, Spinoza'nın duyguların analizi ve felsefi temellerinin sonuçları açısından Descartes'ın ahlak sisteminden farklı bir düşünce yapısına sahip olan ahlak sistemi, modern dönem ahlak sistemlerinden de önemli ölçüde farklılık gösterir niteliktedir. Spinoza'nın felsefesinde duygular ve zihnin doğası, ahlak ve özgürlük kavramlarıyla yakından ilişkilidir.

Aynı eserin bir başka bölümünde, Spinoza ruh ve zihin arasındaki ilişkiye de değinir. Bölüm 3, Önerme 2'de şöyle ifade eder:

Önerme II

Hareket veya sükûn halinde, ya da başka herhangi bir halde, ne Beden Ruh'u, ne de Ruh Bedeni düşünme bakımından gerektiremez.

Kanıtlama

Düşüncenin bütün tavırlarının nedeni, düşünen bir şey gibi göz önüne alınan, yoksa başka bir sıfatıyla hiçbir suretle ifade olunmayan Tanrıdır (önerme 6, bölüm II). O halde Ruhun düşünmesini gerektiren Düşüncenin bir tavrıdır, yoksa Uzamın bir tavrı değildir, yani asla bir cisim değildir (tanım I, bölüm II) ki ilk önce kanıtlanması gereken nokta budur.¹³⁷

Bu önerme de ise Spinoza'nın, bedeninin zihni etkilemediğini veya zihnin bedeni etkilemediğini ifade ettiğini görüyoruz. Başka bir deyişle, Spinoza beden ve zihnin birbirinden bağımsız olduğunu ve her birinin kendi doğasına göre işlediğini savunmaktadır.

Spinoza aslında bu düşüncesi ile daha sonra geliştireceği panteist felsefesinin ve beden-zihin ilişkisine dair monist yaklaşımının temelini de atmaktadır. Bu yaklaşıma göre, beden ve zihin, Tanrı'nın (veya Doğa'nın) birer yönüdür ve her ikisi de aynı gerçekliğin farklı ifadeleridir. Bu durum, Spinoza'nın "ikili öznellik" olarak adlandırabileceğimiz kavramına yol açar. Bu kavramı biraz açacak olursak; Spinoza'nın felsefesinde beden ve zihin arasındaki ilişki, onun monist ve panteist yaklaşımının önemli bir parçasıdır. Monist yaklaşım, gerçekliğin temelinde sadece tek bir özgün varlık olduğunu savunur. Spinoza'nın monizmi, beden ve zihin arasındaki ayrımı reddeder ve her ikisini de temelde aynı varlığın, yani Tanrı'nın (veya Doğa'nın) farklı yönlerini ifade eden unsurlar olarak görür.

¹³⁷ Spinoza, 2011: 132.

İşte Spinoza'nın ''ikili öznellik'' kavramı, beden ve zihin arasındaki bu monist ilişkiyi ifade eder. İkili öznellik, beden ve zihnin aynı varlığın iki farklı yönü olarak kabul edilmesi anlamına gelir. Bu yaklaşıma göre, beden ve zihin birbirlerine paralel olarak işler, ancak her ikisi de aynı gerçekliğin farklı ifadeleridir.

Spinoza'nın panteist yaklaşımı ise, Tanrı'nın ve Doğa'nın özdeş olduğunu ve evrenin her şeyinin Tanrı'nın bir parçası olduğunu savunur. Bu düşünce, monist yaklaşımıyla birleşerek, beden ve zihnin de Tanrı'nın (veya Doğa'nın) bir parçası olduğu düşüncesini ortaya çıkarır. Bu nedenle, Spinoza'nın felsefesinde beden ve zihin arasındaki ilişki, onun monist ve panteist düşüncelerinin temelini oluşturur ve ahlak ve özgürlük kavramlarına yaklaşımını da etkiler.

Yeniden Spinoza'nın ahlak felsefesinde insanın özgürleşmesi konusunda duyguların yerine dönecek olursak, ona göre özgür bir insanda bütünüyle ortadan kalkması gereken duygulardan biri de korkudur. Çünkü korku, kesinlikle rasyonel bir duygu değildir. Korkunun konusu gelecekteki kötülüktür ve Spinoza'ya göre hem gelecek hem de kötülük nihai noktada gerçek dışı bir durumdur. Özgür insan yalnızca pozitif dürtülere sahiptir. Böyle bir insan sadece iyi şeylerle beslenir ve spor yapar. Bunları yapmasındaki amaç ölümü ertelemek değildir. Bunları yapar çünkü bunlardan haz alır. Özgür insan için ölüm, her şeyin en küçüğüdür. Onun yaşamı ölüm üzerine değil yaşam üzerine kuruludur.

Ethics'te Spinoza, özgür insanın kavramını ve özgür insanın nasıl yaşaması gerektiğine dair düşüncelerini özellikle "İnsanın Köleliği Üzerine" (Bölüm 4) başlıklı bölümünde ele alır. Bu bölümde, Spinoza duygular, tutkular ve insanın özgürlüğü üzerine yoğunlaşır. İşte bu bölümden bir alıntı:

Önerme 67: ''Bir insanın bu bilgeliğin rehberliğinde yaşamasının, Tanrı'nın sınırsız doğasına ve Tanrı'nın kendi kendine yeterli bir varlık olmasına dayandığı ölçüde, Tanrı'nın kendi kendine yeterli bir varlık olduğunu gösterir.''¹³⁸

Bu önermeyle Spinoza, özgür insanın yaşamının Tanrı'nın doğasını anlamaya ve onunla uyumlu bir şekilde yaşamaya odaklanması gerektiğini söyler. Spinoza'nın felsefesinde Tanrı, doğayla özdeşleştirilir, bu nedenle özgür insanın yaşamı doğanın işleyişine uyum sağlamakla ilgilidir. Bu bağlamda, özgür insanın yaşamının değeri ve amacı, doğayı ve Tanrı'yı anlamak ve onlarla uyumlu bir şekilde yaşamaktır. Bu bağlamda ise özgür insanın yaşamında iyi ve kötü eylemler ve düşünceler üzerinde düşünme önemlidir. Spinoza'ya göre, özgür insan, kendi doğasını ve doğanın işleyişini anladıkça, doğru eylemleri gerçekleştirme ve kötü olanlardan kaçınma konusunda daha başarılı olacaktır.

¹³⁸ Spinoza, 2011: 207.

Görüldüğü üzere Spinoza'nın düşüncelerinde, özgür insanın yaşamının, yaşamın olumlu yönlerine odaklanması ve yaşamın değerini anlaması gerektiği fikri vardır. Ancak, Spinoza'nın özgür insan kavramı, sadece pozitif dürtülere sahip olmak ve sadece iyi şeylerle beslenmek ve spor yapmak gibi somut eylemlerle sınırlı değildir. Spinoza, ölümün insan yaşamının doğal bir parçası olduğunu kabul eder ve özgür insanın ölümle ilgili düşüncelerinin, yaşamın değerine odaklanarak gerçekleşmesi gerektiğini savunur. Ölümün en küçük şey olduğunu söyleyen doğrudan bir ifade olmasa da, Spinoza'nın düşünceleri özgür insanın yaşamının ölüm üzerine değil, yaşam üzerine kurulması gerektiği yönündedir.

Duygular konusunda bir başka şeyde, Spinoza'ya göre iki tür duygunun daha bulunduğu konusudur. Ona göre duygular arasında "ters rüzgarların ileri geri çalkaladığı dalgalar gibi"¹³⁹ olduğumuzu söyleyen Spinoza bu duygular için aktif ve pasif der. Pasif duygularda bedenin modifikasyonları zihinde karşılığı olan ideaların ortaya çıkmasına sebep olur. Aktif duygular ise zihnin açık ve seçik idealara kavrayarak anlamı yetkisini arttırma çabası sonucunda ortaya çıkar. Aktif duygulardan doğan eylemler karakter gücünün ifadeleridir. Karakter gücü, muhafaza eylemleri söz konusu olduğunda *cesaret*, diğerlerinin iyiliğini amaçlayan eylemler söz konusu olduğunda ise *asalet* adını alır.

Asalet kavramı *Ethics* 'in üçüncü kitabının sonlarında karşımıza çıkar ve kitabın diğer kısımlarının geneline hâkim olan egoistik yaklaşımla çelişir görünür. Örneğin şöyle söyler: "Nefret ettiği bir kişinin elem içinde olunan olduğunu düşünen kişi haz alacaktır."¹⁴⁰

"...Eğer yalnızca bir kişinin sahip olabileceği bir nesnenin zevkine çıkaran bir kişi görürsek bu kişinin söz konusu nesneye sahip olmasını engellemeye çalışırız."¹⁴¹ "Örneğin bir kişinin daha önce sevdiği ama düşünelim onu daha önce sevmemiş olsaydı duyduğu nefret bu kadar büyük olmazdı."¹⁴² Ancak, kitabın devamında gelen şu cümle *asalet* kavramını hazırlar: "nefret karşılıklı olduğunda artar ve onu sadece sevgi yok edebilir."¹⁴³

Spinoza'nın ahlak öğretisi aslında genel anlamda onun varlık öğretisinin omuzlarında yükselir. Çünkü ona göre ahlak yasası kaynağını doğadan ve Tanrı'dan alır. Doğanın yasalarına uyan insanın evrensel ahlak yasasına da ulaşabileceğini söyleyen Spinoza'nın bu görüşü tam anlamıyla bir panteizmdir. Ancak yine de insan doğanın yasasına ulaşmak isterken arzu ve tutku aşması gereken engelleri aşmak zorundadır. Filozofa göre ise bu engeller de ancak aklın vermiş olduğu bilgiyle aşılabılır.

¹³⁹ Spinoza, 1951: 103.

¹⁴⁰ Spinoza, 1951: 82.

¹⁴¹ Spinoza, 1951: 87.

¹⁴² Spinoza, 1951: 90.

¹⁴³ Spinoza, 1951: 93.

İnsanlar bilmediği şeylerin tutsağıdır. Oysa bilgiden edindikleri güç sayesinde tutkularının ve arzularının esiri olmaktan kurtulurlar. Spinoza'ya göre tüm bu güçler ise Tanrı'dan gelir ve insanı diğer tüm şeylerden ayıran da sahip olduğu bilme gücüdür. İnsan için en yüksek iyi olan Tanrı'nın bilgisi aynı zamanda insanın anlayabileceği en yüksek şeydir de. Bunun yanı sıra Spinoza, insanın gerçekten kendisi olması için ne yapacağı konusunda bize aklı kullanmayı gösterirken erdeme ulaşmanın yolu olarak da yine bize insanın sahip olduğu güçleri etkin bir biçimde kullanmayı gösterir. Bu noktada erdem ve güç kavramlarını açıklamaya çalışan Spinoza, bunların aslında aynı şey olduklarını da düşünür.

Ahlaki ilerlemenin dışsal belirlenim yerine ancak içsel bir belirlenimle ortaya çıkabileceğini savunan Spinoza, yapmamız gereken şey konusunda bize doğal şeyler kümesine Tanrı'nın gözüyle bakmamız gerektiğini söyler. Böylece kişi büyük bütünün bir parçası olarak yani doğanın bir parçası olarak kendi yerinin bilince sahip olur ve bu şekilde de aydınlanarak asaleti ortaya çıkar. Spinoza, *Ethics*'te bu konuyu şöyle açıklar:

O halde insana insandan daha faydalı olacak başka şey yoktur; anlatmaya çalıştığım, insanlar kendi varlıklarını korumaya çalışırken en olası şey, diğer herkesle birlikte tek bir zihin ve beden olacak şekilde uyuşması ve ellerinden geldikince kendi varlığını beraber korumaya çalışmasıdır...¹⁴⁴

İnsanın yaşamını erdemli kılan yönün akla dayalı ve bilgiye dayalı olduğunu sık sık vurgulayan Spinoza, akla dayalı bilginin ise mutlak ve eksik olmayan aynı zamanda da açık ve seçik olduğunu söyler. Elbette böyle bir bilginin kaynağı da ona göre Tanrı olacaktır. Tüm güçlerine Tanrı nedeniyle sahip olan insan, bu gücü sayesinde kozmik düzeni düşünebilir ve onu bilebilir. İşte insan bu sayede en yüksek iyiyi de elde edebilir.

İnsanlık halinin açık ve seçik algısının sonuçları sorun olmaktan uzaktır. Çünkü biz geçmişini doğal olarak değiştirilemez geleceği de alternatiflere açık olarak düşünürüz. fakat filozofun birliğinin belirlenimci evreninde gelecek geçmiş kadar sabittir. Bu nedenle geçmişle gelecek arasındaki fark bilge bir insanın tepkilerinde hiçbir öneme sahip olmamalıdır. Öyle ki ne gelecek hakkında endişelenmeli ne de geçmiş için pişmanlık duymalıyız.

Spinoza'nın ahlak üzerine yazdıklarının güzelliğine hayran kalmamak mümkün değildir ancak o, öyle görünüyor ki kendi başarısının da kurbanıdır. Çünkü o, ahlak felsefesi ile metafiziği öyle iç içe geçirmiştir ki biri olmadan diğerini anlamak mümkün değildir. Ancak onu felsefe tarihindeki en saygıdeğer insanlardan biri olarak gören Bertrand Russel onun ahlak konusundaki görüşlerinden cesurca bir pay çıkarmak için *History of Western Philosophy* de şöyle demiştir:

¹⁴⁴ Spinoza, 1951: 125.

Spinoza'nın, bütün hakkındaki veya senin kendi kederinden çok daha büyük meselelerdeki düşünme ilkesi kullanışlı bir ilkedir. Öyle zamanlar vardır ki insan yaşamını, bütün kötülük ve sıkıntısıyla evrenin çok çok küçük bir parçası olarak yansıtmak rahatlık verir. Bu yansımalar bir din meydana getirmek için yetersiz kalabilir fakat bunlar acı dolu bir dünyada akıl sağlığını ve dile gelen çaresizliğin kötürümlüğüne panzehir olur¹⁴⁵.

2.5.6. İnsanın İyiliği ve Mutluluğu

Spinoza'nın insanın iyiliği ve mutluluğu konusundaki görüşleri doğru anlayışa ve felsefi bir yaşama sahip olmaya dayanır. Bu nedenle, Spinoza felsefesi doğru bir anlayış ve özgür düşünce ile insanların mutluluğunu ve iyiliğini artırmayı amaçlar. İnsanlar kendilerini doğanın bir parçası olarak görmeli ve doğal yasaları anlamalıdır. Ona göre bu, insanların doğru kararlar almasına ve mutlu bir yaşam sürdürmesine yardımcı olacaktır.

Spinoza'nın görüşüne göre, insanlar kendilerini bireysel arzularına teslim etmemelidirler. İnsanlar doğal yasaların etkisi altında olan bir dünyada yaşadıklarının bilincinde olarak, doğal yasalara uygun bir şekilde hareket ettiklerinde bu, insanların mutluluğu ve iyiliği için en doğru yol olacaktır. Spinoza ayrıca, felsefi bir yaşama sahip olmanın da insanların mutluluğu ve iyiliği için önemli olduğunu düşünür. Felsefi bir yaşam, insanların doğru anlayışa sahip olmalarını ve dünya hakkında daha geniş bir perspektif kazanmalarını sağlar. Spinoza'ya göre, insanlar sadece bireysel arzularına değil, tüm insanlığın iyiliği için de çalışmalıdırlar. Spinoza, bu konudaki görüşlerini ise bize yine Ethics'te sunar. İnsanların var olma ve yaşamını sürdürme çabasını, kendi içlerinde bulunan ve *conatus* olarak adlandırdığı doğal bir eğilimle açıklar. Bu eğilim, insanın yaşamını sürdürmeye ve yaşam kalitesini korumaya yönelik güdülenmeleri içerir. Bölüm III, Önerme 6'da şöyle söyler: "Her şey, kendi doğasının yasalarına göre, kendi gerçekliğini ve mükemmelliğini korumaya ve artırmaya yönelik bir çaba içerisinde." ¹⁴⁶

Bu önerme, Spinoza'nın insan doğası hakkındaki düşüncesinin temelini oluşturur. İnsanlar, kendi doğalarının yasalarına göre hareket eder ve kendi gerçekliğini ve mükemmelliğini korumaya çalışır. Bu süreç, insanın yaşamını sürdürme ve yaşam kalitesini artırma çabasıyla ilişkilidir.

Spinoza, insanların *conatus* ile motive olduğunu ve bu motivasyonun doğal bir süreç olduğunu vurgular. İnsanlar, başkalarıyla etkileşim kurarak ve yaşam kalitesini artırmaya yönelik eylemler gerçekleştirerek, kendi doğalarının gereğini yerine getirirler. Spinoza'nın insan doğasıyla ilgili düşünceleri, aynı zamanda insanın bilgi ve anlayışını da kapsar. İnsanların, doğayı ve kendi doğalarını anlayarak, yaşamlarını daha iyi yönlendirebileceğine inanır. Bu, insanın yaşam kalitesini artırma ve varlığını sürdürme amacıyla uyumludur.

¹⁴⁵ Russel, 1937: 562.

¹⁴⁶ Spinoza, 2011: 132.

Duygular ise Spinoza'ya göre, insanın düşüncelerini ve davranışlarını etkileyen güçtür. Bu nedenle, duyguların ve aklın uyumlu bir şekilde kullanılması, insanın mutluluğu ve iyiliği için önemlidir. İnsanın kararlarında duyguların ve aklın dengeli bir şekilde kullanılması, daha iyi ve doğru sonuçlar elde etmeye yardımcı olur. Örnek olarak, bir kişi, işinde terfi etme fırsatıyla karşı karşıya kaldığında, hem duygularını hem de aklını kullanarak karar vermelidir. Duygular, kişinin terfiyle ilgili heyecanını ve motivasyonunu ifade ederken, akıl, terfiyle ilgili riskleri ve faydaları değerlendirmeye yardımcı olur. Bu durumda, kişi duygularını ve aklını dikkate alarak daha sağlıklı bir karar verebilir. Spinoza ayrıca, insanların duygularını anlayarak ve yöneterek daha mutlu ve iyi bir yaşam sürdürebileceğine de inanır. Örneğin, bir kişi, kaygı duygusunu daha iyi anlayarak ve yöneterek, yaşam kalitesini artırabilir. Bu süreçte, kişi kaygı duygusunun nedenlerini ve etkilerini analiz ederek, akıl yoluyla bu duyguyu yönlendirebilir ve kontrol altına alabilir.

Spinoza'nın duygular ve akıl üzerine düşüncelerinde, insanın yaşamında denge ve uyumun önemi vurgulanır. İnsanın duygularını ve aklını dengeli bir şekilde kullanarak, yaşamını yönlendirebileceği ve daha mutlu ve iyi bir yaşam sürdürebileceği belirtilir. Bu süreç, insanın doğasına uygun hareket etmesine ve yaşam kalitesini korumaya ve artırmaya yönelik çabalarına katkı sağlar. Duygular ve akıl ilgili düşüncelerini Spinoza Ethics 'in özellikle Üçüncü ve Dördüncü bölümlerinde işler. Üçüncü bölüm, duyguların doğası ve işleyişi hakkındadır, Dördüncü bölüm ise insanın duygularını aklı ile nasıl yönetebileceğine odaklanır.

Duyguların insanın düşüncelerini ve eylemlerini nasıl etkilediğine dair bir önerme şu şekildedir: "İnsanın bir şeyi arzulaması, o şeyin iyi olduğunu düşünmesinden başka bir şey değildir; ve bir şeyden nefret etmesi, o şeyin kötü olduğunu düşünmesinden başka bir şey değildir."¹⁴⁷ (Ethics, Bölüm III, Önerme 9)

Bu önerme, duyguların (arzu ve nefret gibi) insanın düşüncelerini ve değerlendirmelerini nasıl etkilediğini gösterir. İnsanlar, bir şeyi iyi veya kötü olarak değerlendirirken, bu değerlendirmelerin temelinde duygular yer alır. Aklın insanın duygularını ve eylemlerini yönlendirebileceğine dair bir başka önerme ise şu şekildedir:

"İnsanın eylemleri ve arzuları, özellikle o insanın doğasının bilgisine dayanan net ve belirgin fikirlerle yönlendirilebilir."¹⁴⁸ (Ethics, Bölüm IV, Önerme 26)

Bu önerme de insanın aklının ve bilgisinin duygularını ve eylemlerini yönlendirmede etkili olabileceğini ifade eder. İnsan, doğasının ve düşüncelerinin bilgisine dayalı olarak duygularını ve eylemlerini yönlendirebilir ve kontrol altına alabilir.

¹⁴⁷ Spinoza, 2011: 161.

¹⁴⁸ Spinoza, 2011: 208.

Spinoza, insanın iyiliği ve mutluluğu üzerindeki görüşlerine devam ederken aşk gibi neşe gibi duygulara da yer verir. Spinoza'ya göre aşk, insanın bir şeye karşı duyduğu sevgi ve bağlılığı temsil eder. Spinoza, 'Ethics 'in Üçüncü Bölümü'nde, duyguları ve insanın yaşam enerjisi üzerindeki etkilerini ele alır. Özellikle, aşkın insanın yaşam enerjisini artırabileceğini ve yaşam kalitesini yükseltebileceğini savunur.

Spinoza'ya göre aşk, insanın bir şeye karşı duyduğu sevgi ve bağlılığı temsil eder. Aşk, neşe ile birleştiğinde, insanın yaşam enerjisi üzerinde olumlu etkiler yapar ve bu enerji, Spinoza'nın "conatus" olarak adlandırdığı yaşam güdüsüne katkıda bulunur. Conatus, insanın varoluşunu koruma ve yaşamını sürdürme eğilimidir. Aşk ve neşe, insanın yaşam enerjisinin artmasına ve dolayısıyla yaşam kalitesinin yükselmesine yardımcı olur. Örneğin, bir kişi sevdiği bir işte çalıştığında, bu aşk sayesinde daha motive olur, daha verimli çalışır ve daha mutlu hisseder. Neşe ise, insanın yaşamında olumlu duygular ve enerji yaratır. Neşeli bir insan, yaşamına daha pozitif bir bakış açısıyla yaklaşır ve yaşam kalitesini yükseltir. Örnek olarak, bir kişi arkadaşlarıyla keyifli vakit geçirdiğinde neşelenir ve bu neşe, yaşam enerjisinin artmasına katkıda bulunur. Öte yandan, üzüntü, insanın yaşam enerjisini azaltan ve yaşam kalitesini düşüren bir duygu olarak görülür. Üzüntü, insanın motivasyonunu ve yaşama karşı isteğini olumsuz yönde etkiler. Örneğin, bir kişi sevdiği birinin kaybını yaşadığında, üzüntü duyar ve bu durum yaşam enerjisinin azalmasına neden olur.

Spinoza, insanların mutluluğu için aşk ve neşe dolu bir yaşam sürmeleri gerektiğini savunur. Aynı zamanda, Spinoza insanların üzüntüyü azaltıcı yöntemler bulmaları gerektiğine de inanır. Bu yöntemler, üzüntü duygusunun anlaşılması, üzüntü verici durumlarla başa çıkma becerilerinin geliştirilmesi ve yaşamda olumlu duyguların artırılmasına yönelik stratejiler olabilir.

Duygular konusuna özellikle Üçüncü bölümde (Duygular Üzerine) inceleyen Spinoza, bu konuyla ilgili doğrudan şu önermeyi bize verir: "Neşe, bir şeyin varlığını artıran ve güçlendiren duygudur; üzüntü ise, bir şeyin varlığını azaltan ve zayıflatan duygudur."¹⁴⁹ (Ethics, Bölüm III, Önerme 11)

Bu önerme, neşe ve üzüntünün insanın yaşam enerjisi ve varlığı üzerindeki etkilerini açıklar. Neşe, insanın varlığını güçlendirirken, üzüntü ise zayıflatır.

Aşk ile ilgili önermesi ise şu şekildedir: "Aşk, neşeli duyguyla birleşen bir şeye karşı duyulan sevgidir."¹⁵⁰ (Ethics, Bölüm III, Önerme 13)

¹⁴⁹ Spinoza, 2011: 176.

¹⁵⁰ Spinoza, 2011: 177.

Bu önerme, aşkın neşeli duygularla bağlantılı olduğunu ve insanın sevdiği bir şeye karşı duyduğu bağlılığı ifade ettiğini belirtir. Üzüntü ile ilgili önermesinde de şöyle söyler: "Üzüntü, bir şeyin varlığını azaltan veya zayıflatan duygudur."¹⁵¹ (Ethics, Bölüm III, Önerme 11)

Bu önerme, üzüntünün insanın yaşam enerjisi ve varlığı üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğunu açıklar. Ayrıca, Spinoza'nın *Ethics* adlı eserinde duyguların insanın düşüncelerini, eylemlerini ve yaşamını nasıl etkilediğine dair daha pek çok başka önerme ve açıklama da bulunmaktadır. Bu önermeler ve açıklamalar, aşk, neşe ve üzüntünün insanın yaşamında önemli roller oynadığını ve insanın mutluluğu için bu duyguların dikkate alınması gerektiğini gösterir. Ayrıca yine Spinoza, özgürlüğün insanın kendi doğasına uygun hareket etmesine ve düşüncelerini ifade etmesine imkân tanıyan önemli bir kavram olduğunu düşünür ve insanın iyiliği için bu konu üzerinde de durur. Onun bu konuyla ilgili düşünceleri de özellikle eserin Beşinci bölümünde (İnsanın Özgürlüğü Üzerine) yer alır. İşte bu konuyla ilgili bazı önermeler:

"İnsan özgür olduğu sürece, kendisine yararlı olan şeylere yönelir ve bu şeylerin bilgisini ve anlayışını elde etmeye çalışır."¹⁵² (Ethics, Bölüm IV, Önerme 66)

Bu önerme, özgürlüğün insanın iyiliği ve mutluluğu için önemli olduğunu vurgular. Özgür bir insan, kendi doğasına uygun hareket eder ve yaşamındaki yararlı şeyleri keşfeder.

"Aklın gücü ve insanın özgürlüğü, doğru düşüncelerin ve doğru eylemlerin sayısı ile ölçülür."¹⁵³ (Ethics, Bölüm V, Önerme 42)

Bu önerme, özgürlüğün insanın doğru düşünce ve eylemlerle gerçekleştirebileceğini ifade eder. İnsanın özgürlüğü, aklın gücü ve doğru düşüncelerle bağlantılıdır.

"İnsanın özgürlüğü, insanın doğasına uygun olarak yaşaması ve düşüncelerini ve arzularını aklı ile yönlendirmesi ile gerçekleşir."¹⁵⁴ (Ethics, Bölüm V, Önerme 32)

Bu önerme, insanın özgürlüğünün, kendi doğasına uygun hareket etmesi ve düşüncelerini ve arzularını aklı ile yönlendirmesiyle sağlanabileceğini belirtir. İnsanın özgürlüğü, düşünce ve eylemlerinde aklın etkisiyle ilgilidir.

Görüldüğü üzere Spinoza'nın *Ethics*'te, insan özgürlüğünü insanın kendi doğasına uygun hareket etmesine ve düşüncelerini ifade etmesine imkân tanıyan önemli bir kavram olarak görür. İnsan özgürlüğü, insanın mutluluğu ve iyiliği için önemli olduğu ve bu özgürlüğün, aklın gücü ve doğru düşüncelerle gerçekleştirebileceğini düşünür.

¹⁵¹ Spinoza, 2011: 192.

¹⁵² Spinoza, 2011: 275.

¹⁵³ Spinoza, 2011: 281.

¹⁵⁴ Spinoza, 2011: 279.

Son olarak yine insanın iyiliği ve mutluluğuna dair düşüncelerine Ethics üzerinden bakmaya devam ettiğimizde insanın iyiliği ve mutluluğu için akılcı yaşamın önemine vurgu yaptığını görürüz. İnsanın duygularını, düşüncelerini ve davranışlarını aklın yönlendirdiği bir yaşam biçimi olarak akılcı yaşam, Ethics'te sıkça ele alınan bir kavramdır. İşte bu konuyla ilgili bazı önermeler:

''Akıl, insanın mutluluğu için doğru ve gerçek olan şeyleri keşfetmeye çalışır ve insanı, kendi doğasına uygun olan eylemlere yönlendirir.''¹⁵⁵ (Ethics, Bölüm IV, Önerme 26)

''İnsanın iyiliği ve mutluluğu, insanın aklını kullanarak doğru düşünceler geliştirmesi ve kendi doğasına uygun eylemlerde bulunmasıyla gerçekleşir.''¹⁵⁶ (Ethics, Bölüm IV, Önerme 28)

''Akılcı yaşam, insanın duygularını ve düşüncelerini aklı ile yönlendirmesi ve insanın doğasına uygun olarak yaşamasıdır.''¹⁵⁷ (Ethics, Bölüm V, Önerme 10)

Özetle, Spinoza'nın ''Ethics'' adlı eserinde akılcı yaşam, insanın iyiliği ve mutluluğu için önemli bir kavram olarak ele alınır. Akılcı yaşam, insanın duygularını, düşüncelerini ve davranışlarını aklın yönlendirdiği bir yaşam biçimidir. İnsanın mutluluğu ve iyiliği için akılcı bir yaşam sürmeye teşvik eder. Ona göre insanların daha iyi ve mutlu bir yaşam sürdürebilmeleri için, bu kavramları dikkate alarak yaşamlarını düzenlemeleri gerekir.

¹⁵⁵ Spinoza, 2011: 168.

¹⁵⁶ Spinoza, 2011: 170.

¹⁵⁷ Spinoza, 2011: 159.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

STOA FELSEFESİ VE SPİNOZA ARASINDAKİ BENZERLİKLER

3.1. Stoacılar ve Spinoza Arasındaki İlişki

Araştırmamızın asıl konusunu oluşturan bu son bölümde Stoa felsefesi ve Spinoza arasındaki benzerlikler ele alınarak felsefe tarihinin bu iki önemli düşünce sistemi arasındaki ilişki göz önüne serilmeye çalışılacaktır.

Spinoza ve onun ortaya koyduğu felsefe hakkında araştırma yapılmak istendiğinde çoğu kaynak onun felsefesinin Stoacı felsefeyle büyük benzerlikler gösterdiğini belirtir. Hatta bazı kaynaklar, Spinoza'yı daha iyi anlayabilmek için Stoa felsefesini bilmek gerektiğini vurgular ancak bu benzerliklerin detayları üzerinde genellikle fazla durulmaz. Bu durumun nedeni, muhtemelen bu benzerliklerin kanıt ve araştırmaya dayandırılması gerekliliğidir. Bu bağlamda bizim araştırmamızın asıl amacı bu kanıtların ortaya konması ve Spinoza ile Stoacılar arasındaki benzerliklerin detaylı bir şekilde ele alınmasıdır.

Yukarıda belirtildiği gibi Stoacılar ve Spinoza arasında pek çok konuda benzerlik bulunmaktadır ancak bu benzerlikler arasında en dikkat çekici olanı, her iki düşünce sisteminin de “Tanrı” ve “doğa” arasındaki ilişkiyi ele alma biçimleridir. Öncelikle hem Spinoza hem de Stoacılar, Tanrı'yı doğanın kendisiyle özdeşleştirerek Tanrı'nın evrenin her şeyinin zorunlu bir sonucu olduğunu savunmuşlardır. Her iki felsefe geleneğinde de evrenin rasyonel bir düzeni olduğuna ve bu düzenin “Tanrı” ile “doğa”nın birliğinden kaynaklandığına inanılır. Onlara göre Tanrı, evrenin yaşam kaynağıdır ve evrenin düzeni Tanrı'nın iradesinden kaynaklanır. Tanrı'yı doğanın içinde var olan ve doğal yasalarla birlikte çalışan bir ilke olarak ele alan iki felsefi sistem arasındaki benzerlik, bu şekilde insanın Tanrı ve doğa ile bir bütün olduğuna inanmasıyla devam eder.

Stoacılar, insanların evrendeki her şeyle etkileşim hâlinde olduğunu ve her şeyin birbirine bağlı olduğunu savunurlar. Spinoza da benzer şekilde insanların doğanın bir parçası olduğunu ve doğanın tüm varlıkları gibi belirli bir amaç için var olduğunu düşünür. Bu bağlamda Stoacılar ve Spinoza, insanların özgür iradeye sahip olduğuna da inanmazlar. Çünkü onlara göre kader, evrenin düzenine uygun olarak gerçekleşir. İnsanların eylemlerinin neden-sonuç ilişkisi içinde olduğu ve Tanrı'nın her şeyi önceden bilmesi nedeniyle insanların özgür iradeye sahip olamayacaklarını savunan bu iki felsefi akım insanların doğayı anlaması için akıl ve mantığa dayalı bir yaklaşım benimsemeleri gerektiğini de vurgular. Stoacılar, insanların doğru ve yanlış davranışları belirleyen doğal yasaları anlamaları gerektiğini söylerken Spinoza

da benzer şekilde insanların dünya hakkında doğru bilgi edinmek için doğal yasaları anlamaları gerektiğini düşünür.

Spinoza ve Stoacılar arasındaki bir başka dikkat çeken benzerlik, neden-sonuç ilişkilerinin zorunlu olduğunu ve tüm varlıkların bu ilişkinin bir parçası olduğunu düşünmelerinden kaynaklanır. Hem Spinoza hem de Stoacılar, doğada hiçbir şeyin nedensiz olarak var olamayacağına ve her şeyin bir nedensellik zinciri içinde yer aldığına inanmışlardır. Bu nedenle herhangi bir hareketin veya olayın meydana gelmesi için önceden belirlenmiş nedenleri olması gerektiği düşüncesini benimsemişlerdir. Bu nedensellik zincirinin Tanrı ve doğa üzerine temellendirildiğini düşünen iki felsefi düşünce, her şeyin Tanrı ile doğanın bir parçası olduğuna ve onların yaratılış planına uygun olarak hareket ettiğine inanmışlardır. Bu nedenle doğada olası herhangi bir şeyin olmadığı, her şeyin belirlenmiş bir şekilde var olduğu fikrini benimsemişlerdir. Onlara göre insanların doğa ve Tanrı ile ilişkileri bir nedensellik zinciri içinde yer alır. İnsanlar da diğer varlıklar gibi doğanın bir parçasıdır ve doğanın yaratılış planına uygun olarak hareket ederler. Stoacılar, doğalarımızın evrenin bir parçası olduğunu ve insanların da evrenin bir parçası olduğunu söylerler. Spinoza da bizim dünya sisteminin bir parçası olduğumuzu ve bu sistem tarafından yönetildiğimizi söylemiştir.

Bu nedensellik içinde Spinoza'nın felsefesinde özgür irade kavramının reddedildiği ve insanların seçimlerinin bir nedensellik zinciri içinde yer aldığı görülür. Ona göre insanlar doğanın belirlenmeleriyle karşı karşıya kalarak bu belirlenmelerin gerektirdiği şekilde hareket ederler. İdeal insan haline ise, doğanın belirlenmeleriyle uyum içinde olan bir insan olarak ulaşılır. Bu açıklamaların benzerlerine Stoacı felsefenin pek çok yerinde rastlanır ancak bu noktadaki ayrıntılara ilerleyen bölümlerde yer verileceği için burada şimdilik bu kadar ifade edilmiştir.

Baruch Spinoza ve Stoacı filozoflar, insanın mutluluğu konusunda da ortak düşüncelere sahiptirler. Her iki felsefi düşünce de insanın içsel durumuna odaklanır ve mutluluğun insanın içsel durumuna bağlı olduğunu söyler. Spinoza'nın felsefesi, insanların doğru bilgiye sahip olmaları ve doğru kararlar almaları hâlinde mutlu olacaklarını belirtir. Ona göre insanların doğru bilgiye ulaşması ve kendi doğalarına uygun yaşaması gerekir. Buna ek olarak insanların doğal dünyanın bir parçası olduğunu ve doğanın yasalarına uyması gerektiğini savunur. Stoacılar da benzer şekilde insanların doğru bilgiye sahip olması, kendi doğalarına uygun hareket etmesi ve doğanın yasalarına uyması hâlinde mutlu olacaklarını savunurlar. Onlara göre insanların hayatlarındaki her şeyin kaderleri tarafından belirlendiğini kabul etmesi gerekir. İyimser bir bakış açısı ile insanların istenmeyen durumlarla karşılaştıklarında bile bunları kabul etmesi ve kaderlerine boyun eğmesi hâlinde mutlu olacaklarını söylerler.

Sonuç olarak hem Spinoza'nın hem de Stoacıların insanların içsel durumlarına, doğru bilgiye sahip olmalarına, kendi doğalarına uygun yaşamalarına ve doğanın yasalarına uyum sağlamalarına bağlı olarak mutlu olabileceklerini savundukları görülür.

Spinoza ve Stoacıların felsefeleri arasında aynı konu hakkında benzerlikler olduğu gibi farklılıklar da vardır. Bu farklılıklar genellikle daha yüksek bir düzeyde kavramsal farklılıklardan kaynaklanırken teoriler temelinde benzerlikler çok daha dikkat çekicidir. Örneğin, duygular konusu ele alındığında iki insanın duyguları ve tutkuları analizine odaklanırken temel felsefi ilkeler ile önerdikleri çözümler bakımından farklılıklar gösterebilir de aralarında önemli benzerlikler bulunur. Şöyle ki hem Spinoza hem de Stoacılar, insan duygularını rasyonel bir şekilde analiz etmeye çalışır ve duyguların insan mutluluğu ve huzuru üzerindeki etkisini önemserler. Her iki düşünce sistemi de duyguların insanın düşünceleri ve inançlarıyla yakından bağlantılı olduğunu kabul ederler. Duygular, insanın gerçekliği yorumlaması ve değerlendirmesi sonucu ortaya çıkan zihinsel durumlar olarak görülür. Ayrıca hem Spinoza hem de Stoacılar, insanın duygusal sıkıntıdan kurtulmasının önemini vurgulayarak insanın rasyonel düşünce ve bilgi kullanarak duygusal istikrara kavuşabileceğini öne sürer. Ancak duyguların değerini ele alırken her iki düşünce sistemi arasında ciddi farklılıklar bulunmaktadır.

Stoacılar, insanın mutluluğu için duygusal denge ve tutkuların bastırılmasını savunur. Onlar için tutkular, akılcı ve erdemli bir yaşamı engelleyen zararlı güçlerdir. Spinoza ise duyguların insan deneyiminde önemli bir yer tuttuğunu kabul eder. Onun görüşüne göre insanın amacı duyguları bastırmak değil, daha iyi anlamak ve yönetmektir. Duyguların dönüşümü konusunda Spinoza, insanın duygularını daha yüksek düzeydeki anlayış ve bilgi ile dönüştürebileceğini öne sürer. Bu dönüşüm sayesinde insan, duygularının kölesi olmaktan kurtulabilir ve daha özgür bir yaşam sürebilir. Stoacılar ise duyguların kontrolü için daha çok ahlaki erdem ve rasyonel düşünceye vurgu yaparlar.

Buraya kadar Spinoza ve Stoacılar arasındaki benzerlikler üzerinde kısaca durulmaya çalışılmıştır. Buradan sonra ise bu benzerliklerin tarihsel arka planın neler olabileceği konusuna geçilerek iki felsefi düşünce sistemi arasındaki ilişki daha belirgin biçimde ele alınmaya çalışılacaktır.

3.1.1. Tarihsel Arka Plan

Erken modern dönemde Stoacılık, özellikle etik alanında önemli bir rol oynayarak birçok düşünürü etkilediğinden onların erken modern dönemdeki yerleri hakkında konuşmak önemlidir.

Birçok Stoacı eser zaman içinde kaybolmuş olsa da 1600'lü yıllarda kısmen korunmuş bazı eserlere ulaşılabilirdi. Bu eserler, Orta Çağ boyunca Latinceye ve İslam felsefesi aracılığıyla Arapçaya çevrilmişti. Bu nedenle Stoacı düşünceye erişebilmek için Arapça veya Latince bilmek gerekiyordu. Ancak bu eserlere ulaşmada yaşanan tüm zorluklara rağmen Stoacılık üzerine birçok yorum ve çalışma gerçekleştirilmiştir. Özellikle Floransa Okulundan ve İspanyol skolastiklerinden etkilenen Hımanistler, Stoacılık hakkında değerli yorumlar yapmışlardı. Örneğin, Seneca'nın "Mektuplar", Epiktetos'un "El Kitabı" ve Marcus Aurelius'un "İçinize Dönüş" adlı eserleri bu dönemde Latince ve Arapçaya çevrilmiştir. Bu eserlerin çevirileri sayesinde Stoacı düşünceler Avrupa ve İslam dünyasında yayılmıştır.

Orta Çağ'da İslam dünyasında Stoacı düşünceye duyulan ilgi, özellikle filozoflar Al-Kindi, Al-Farabi ve Avicenna (İbn Sina) gibi düşünürler tarafından Aristoteles ve Platon'la birlikte ele alınmıştır. Bu filozoflar, Stoacı düşünceleri İslam felsefesi ve teolojisiyle harmanlamış ve bu sayede Stoacı düşünce eserleri İslam dünyasında korunmuş ve devam ettirilmiştir.

Rönesans döneminde ise özellikle Floransa Okulundan ve İspanyol skolastiklerinden etkilenen Hımanistler, Stoacılığa olan ilgiyi canlandırmıştır. Bu dönemde özellikle Marsilio Ficino ve Pico della Mirandola gibi düşünürler, Stoacılığı hımanist düşünceyle entegre etmeye çalışmıştır.

Bu tarihsel süreçte Stoacılık üzerine yapılan yorumlar ve çalışmalar, eldeki kaynaklara ve dönemin düşünce ortamına bağlı olarak değişiklik göstermiştir. Bu nedenle Orta Çağ ve Rönesans dönemlerinde Stoacılığa duyulan ilginin ve yapılan çalışmaların kanıtı hem dönemin düşünürlerinin eserlerinde hem de Stoacı düşünceyi inceleyen modern akademisyenlerin çalışmalarında bulunabilir. Ne var ki erken modern dönemde Stoacılık üzerine yapılan bu çalışmalar Stoacı metinlerin soy ağacı konusunda belirli bir karmaşa yaratmıştır. Çünkü antik Stoacıların eserleri, genellikle sadece fragmanlar ve alıntılar şeklinde mevcuttu. Bu nedenle bazı eserlerin Stoacı bir kökene sahip olduğu varsayımı yapılmıştır ancak bu varsayım her zaman doğru değildi.

Stoacı metinlere erişimde yaşanan bu zorluklar nedeniyle Stoacılık üzerine çalışan düşünürler, eski eserlerin tamamını değil, yalnızca kısmen korunmuş olanları ele almak zorunda kalmıştır. Bu durum, Stoacılık üzerine yapılan çalışmaların doğruluğunu ve güvenilirliğini etkilemiştir ancak yine de erken modern dönemde Stoacılık önemli bir etkiye sahip olmuş ve birçok düşünürü etkilemiştir.

Spinoza'nın hangi Stoacı metinlerle karşılaşmış olabileceği konusunda belirli bir tartışma vardır. Bazıları, Epiktetos'un popüler Stoacı eserlerden olan "El Kitabı" gibi eserlerin

Spinoza tarafından okunmuş olabileceğini öne sürerken diğerleri ise Seneca'nın "Mektuplar"ının Spinoza'yı Stoacı etki altında bıraktığını kabul eder. Ancak yine de Spinoza'nın doğrudan Stoacı metinlerle karşılaştığına dair kesin bir kanıt mevcut değildir. Bununla birlikte Stoacılık felsefesi ve etiği geniş bir şekilde ele alındığı için Stoacılık üzerine yapılan birçok yorum ve açıklama Spinoza'nın Stoacılık hakkında bilgi edinmesine yardımcı olmuş olabilir. Nitekim özellikle Stoacılık etiği Spinoza'nın düşünceleri üzerinde belirli bir etkiye sahip olmuş ve Spinoza'nın etik düşüncesinde Stoacı prensiplere açıkça rastlanmıştır.

Spinoza, Stoacı felsefeye kendi yorumunu katmakla birlikte Tanrı'nın insanın özü yerine doğanın bir unsuru olarak ele alınmasını savunmuştur. Hem Spinoza hem de Stoacılar, doğayla uyumlu yaşamayı ve duyguları denetlemeyi önemsemiştir. Ancak Spinoza'nın Stoacılık'tan ayrılan görüşü, insanın doğasında bulunan akıl ve ahlaki değerlerin de Tanrı'nın bir yansıması olduğu yönündedir. Tüm bu farklılıklara karşın Stoacılık üzerine yapılan incelemeler, Stoacı düşüncenin modern felsefe ve etik anlayışı üzerindeki etkisinin belirgin olduğunu ve Spinoza'nın da bundan etkilendiğini ortaya koymaktadır.

Bu noktada önemli olan bir başka unsur günümüzde felsefe tarihinin amacını, geçmişteki filozofların düşüncelerini ve felsefi gelişimlerini anlamak için metinlerin dikkatli okunmayı gerektirmesidir. Ancak erken modern dönem filozofları, bugün felsefe tarihçilerinin kullandığı yaklaşımı kullanmamışlardır. Örneğin, Spinoza, Descartes ve diğerleri; Aristoteles, Augustine ve Aquinas gibi tarihsel filozofların çalışmalarına aşina olsalar da bu metinleri kendi felsefi argümanlarını desteklemek için kullanmışlardır. Bu durumda erken modern dönem filozoflarının felsefe tarihçileri olduğu ileri sürülemez ancak onların kendi felsefi argümanlarını savunurken kullandıkları bu eski metinlerin felsefe tarihi ve felsefi gelişim açısından son derece önemli olduğunu unutmamak gerekir.

Spinoza'ya tekrar döndüğünde onun Stoacı eserlerle ilgilendiği ve bu düşünce sistemine dair kendi görüşlerini oluşturduğu tartışmasız bir gerçektir. Spinoza'nın sahip olduğu Stoacı metinlerin tamamının bilinmediği doğru olsa da filozoflardan Epiktetos, Seneca ve Marcus Aurelius gibi önemli Stoacıların eserlerinin Spinoza'nın kütüphanesinde yer aldığına dair bilgiler mevcuttur. Spinoza ve Stoacılar arasındaki benzerliğe dikkat çeken Jon Miller bu konuda şunları ifade etmiştir:

Spinoza'nın karşılaştığı Stoacı metinlerin hangileri olduğuna geçecek olursak öyle ya da böyle Spinoza'nın kitaplığının kataloğunda Stoacı eserler kayıtlı olduğunu görürüz. Bunlardan Epiktetos ve Seneca tarafından yazılan eserler dikkat çekicidir. Spinoza'nın kitaplığından onun kendi eserlerine dönecek olursak Stoacılığa doğrudan doğruya yapılmış iki atıfla karşılaşırız. Bu atıf şöyledir: Örneğin Stoacıların bazıları muhtemelen ruh sözcüğünü ve ayrıca ruhun ölümsüz olduğunu işitmişlerdi ki bunlar ancak karmakarışık bir şekilde hayal ettikleri şeylerdi; ayrıca bir gün en latif cisimler diğer tüm cisimlere nüfus ettikleri halde hiçbir cismin onlara nüfus etmediğini de hayal etmiş ve hatta böyle anlamışlardı. Tüm bu şeyleri beraber hayal ettikleri için -bir yandan da bu aksiyondan emin olmayı sürdürerek- hemen

zihnin bu en latif cisimlerden ibaret olduğundan ve bu en latif cisimlerin bölünmez olduklarından vs. emin oldular.¹⁵⁸

Spinoza'nın Stoacılık hakkındaki bilgisinin Stoacılığın etik düşüncesiyle ilgili olan felsefi öğretilerini kapsadığını da ileri sürmekte sakınca yoktur. Çünkü Spinoza, Stoacılığın tutkuların karışımı ve kontrolü üzerindeki öğretileri gibi bazı felsefi öğretilerini benimsemiş ve onları takdirle karşılamıştı. Ancak Spinoza'nın Stoacılık öğrenimi düzeyi ve Stoacılığa ne kadar değer verdiği konusunda kesin bir yargıya varmak zor olabilir. Bu durumun nedeni, Spinoza'nın eserlerinde yalnızca belirli Stoacı öğretileri değil, aynı zamanda diğer felsefi öğretileri de tartışmış olmasıdır. Bununla birlikte Stoacılık öğretilerinin Spinoza'nın etik düşüncesinin oluşmasına katkıda bulunduğu ileri sürülebilir.

Spinoza'nın Stoacılık hakkındaki bilgi seviyesi ve Stoacılık öğretilerine olan tutumu tam olarak belirlenemeyeceğinden Spinoza ile Stoacılar arasındaki karşılaştırmaların neden ve sonuç ilişkilerinin tarihsel açıdan değil, kavramsal açıdan yapılması daha uygun olabilir. Örneğin, Spinoza ve Stoacılık felsefesi arasındaki benzerlikler ve farklılıklar, epistemoloji, etik ve metafizik gibi belirli felsefi konuların ele alınması yoluyla incelenebilir. Bu karşılaştırmalar, Spinoza'nın Stoacılıktan etkilendiği yönlerin belirlenmesine ve Spinoza'nın kendi felsefi sisteminin Stoacılıktan ne kadar farklı olduğunun anlaşılmasına yardımcı olabilir. Bu karşılaştırmaların yapılması, Stoacılık öğretilerinin yalnızca Spinoza ile sınırlı kalmayacak şekilde diğer felsefi düşüncelerle de karşılaştırılmasını gerektirecektir. Böylece felsefi düşüncelerin etkileşimleri ve gelişimleri daha iyi anlaşılabilir ve belirli felsefi kavramlar ve teorilerin evrimi daha belirgin şekilde izlenebilir.

3.2. Varlık Öğretisi Açısından Spinoza ve Stoacılar

Varlık öğretisi, felsefenin temel alanlarından biri olup gerçekliğin doğasını ve varlığın temel unsurlarını incelemeye odaklanır. Bu bağlamda tarih boyunca farklı düşünürler ve felsefi akımlar, ontolojik sorunlara çeşitli yanıtlar sunmuşlardır. Spinoza ve Stoacı filozoflar da bu bağlamda ontolojik sorunlara kendi felsefi pencerelerinden bakarak yanıtlar aramaya çalışmışlardır. Ancak öncelikle şunu söylemek gerekir ki Spinoza, varlık öğretisinde panteist ve monist bir varlık anlayışı ortaya koymuştur. Stoacılar ise daha çok doğa yasaları ve ahlaki değerler üzerine odaklanarak varlık öğretilerini geliştirmeye çalışmışlardır. Ancak bu iki düşünce sistemi her ne kadar farklı dönemlerde ve bağlamlarda ortaya çıkmış olsalar da aralarında önemli ontolojik benzerlikler bulunmaktadır.

¹⁵⁸ Miller, 2015: 49.

Örneğin, Stoacı düşünürler, evrenin ve varlıkların rasyonel bir düzenlilik içinde olduğuna inanmaktadırlar. Bu düzenlilik, evrenin temel maddesinin ve bu maddenin etkin ilkesi olan *logosun* varlığıyla açıklanmaktadır. Stoacılar için varlık, bu temel madde ve *logos* arasındaki ilişkiyle şekillenir ve varlıkların özü, *logosun* etkisiyle belirlenir.

Spinoza ise varlığı ve evreni, tek ve sonsuz bir varlık olan Tanrı'nın bir tezahürü olarak görmektedir. Spinoza'nın panteist felsefesinde Tanrı ve evren birbirine bağlıdır ve varlıklar, Tanrı'nın nitelikleri olarak kabul edilir. Spinoza, varlık ve evrenin temelinde sadece tek bir madde olduğunu öne sürerek bu maddenin Tanrı olduğunu savunur. Böylece varlıkların özü ve nitelikleri, Tanrı'nın özünden ve niteliklerinden kaynaklanmaktadır.

Spinoza ve Stoacılar arasında varlık öğretisi açısından birçok benzerlik ve farklılık bulunmaktadır. Her iki düşünce sistemi de evrenin rasyonel ve düzenli bir yapıya sahip olduğunu kabul etmektedir. Ayrıca her iki düşünce sistemi de varlıkların özü ve niteliklerinin evrenin temel ilkesinden kaynaklandığını savunmaktadır. Bununla birlikte Stoacılar ve Spinoza arasında temel farklılıklar da mevcuttur. Stoacılar, evrenin temel ilkesini *logos* olarak tanımlarken Spinoza bu ilkeyi *Tanrı* olarak tanımlar. Ayrıca Stoacılar evrenin temel maddesini ve *logosunu* ayırt ederken Spinoza, yalnızca tek bir maddeyi kabul eder. Çalışmamızda bu iki felsefi düşünce sisteminin daha çok benzerliklerine vurgular yapılacağı için daha çok kavramsal görünen farklılıklar üzerinde durulmadan konu ayrıntılarıyla açıklanmaya çalışılacaktır.

3.2.1. Spinoza'nın “Tanrı veya Doğa” Kavramı ve Stoacıların “Logos”u

Spinoza ve Stoacı düşünürlerin farklı dönemlerde ve bağlamlarda yaşamlarına rağmen ontolojik açıdan önemli benzerlikler sergilediklerinden yukarıda bahsedilmiştir. Bu benzerliklerin temelinde ise Spinoza'nın “Tanrı veya doğa” kavramı ile Stoacıların “logos” anlayışı bulunmaktadır. Bu kavramlar her iki felsefi düşünce sistemi içinde evrenin doğası, düzeni ve işleyişi hakkında ortak bir anlayışa işaret ederler.

Spinoza'nın felsefesinde “Tanrı veya doğa” kavramı, evrenin temel ve tek gerçekliğini temsil eder. Bu kavram, aynı zamanda Spinoza'nın monist düşüncelerinin temelini de oluşturur. Spinoza'ya göre Tanrı ve doğa aynı gerçekliğin iki farklı ifadesidir ve her şey bu tek gerçeklikten kaynaklanır.

Spinoza, Tanrı'yı klasik teistik anlayıştan farklı bir şekilde ele alır. Ona göre Tanrı evrenin yaratıcısı veya dışında bir varlık değildir aksine Tanrı ve evren aynı varlıktır ve bu varlık zorunlu ve değişmez doğası gereği mevcuttur. Spinoza'nın panteist ve monist anlayışı, evrenin her yönünün Tanrı'nın bir parçası olduğunu ve dolayısıyla evrenin deterministik bir düzene sahip olduğunu öne sürer.

Stoacılar ise evrenin düzenini ve işleyişini anlamaya yönelik olarak “logos” kavramını benimserler. Logos, evrensel bir ilke olarak akıl, düşünce ve sözü kapsar. Stoacılar, evrenin rasyonel bir düzeni olduğunu ve bu düzenin logos tarafından belirlendiğini düşünürler. Logos, evrenin her yönüne nüfuz eden ve ona anlam kazandıran bir güçtür.

Stoacılar, logosun evrende sürekli bir süreç içinde bulunduğunu ve bu süreçte maddeden akla geçişin gerçekleştiğini savunurlar. Bu nedenle Stoacı felsefe, madde ve akıl arasında bir bütünlük kurarak monist bir yapıya sahiptir. Stoacılık, evrenin doğasını ve düzenini anlamaya çalışırken doğayı logosun bir yansıması olarak görür ve insanın da bu düzenin bir parçası olduğunu kabul eder.

Görüldüğü üzere Spinoza ve Stoacılar, monist bir dünya görüşü benimseyerek evrenin temelde tek bir gerçeklikten oluştuğunu savunurlar. Spinoza’nın “Tanrı veya doğa” kavramı ve Stoacıların “logos” anlayışı, her iki düşünce sisteminin evrenin doğasına ve düzenine ilişkin temel varsayımlarını ortaya koyar. Bu bağlamda Spinoza ve Stoacılar, evrenin deterministik bir düzene sahip olduğunu ve bu düzenin zorunlu ve değişmez olduğunu düşünürler. Bu anlayış, insanın evrendeki yerini ve özgür iradesini sorgulayan ortak bir felsefi sorunun temelini de oluşturur. Her iki düşünce sistemi, insanın evrenin parçası olduğunu ve doğanın yasalarına tabi olduğunu kabul eder.

Sonuç itibarıyla Spinoza’nın “Tanrı veya doğa” kavramı ve Stoacıların “logos” düşüncesi, bu iki felsefenin ontolojik açıdan önemli ortak yönlerini gözler önüne sermektedir. Her iki felsefi sistem de monist ve deterministik bir evren anlayışını benimseyerek insanın evrenle ve doğayla olan ilişkisini anlamlandırmayı amaçlar. Bu benzerlikler, Spinoza ve Stoacı düşüncelerinin varlık öğretisi açısından birbirleriyle yakından bağlantılı olduğunu ortaya koyar.

3.2.2. İdealar

17. yüzyıl felsefesinde gerçekleşen ufuk açıcı bir değişim, eski felsefi “idea” kavramının yeni amaçlar için kullanılmasını kapsıyordu. Bu değişim ile birlikte birey ile dünya arasındaki bağlantıya ilişkin yeni bir düşünme tarzı da ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda erken modern dönem dersleri “ideaları” merkezî bir yerde konumlandırırken “idealar” erken modern dönem sahnelerindeki tablo şemalarının erken modellerinden kalan en önemli miraslarından birini de teşkil etmiştir. Bu dönem içinde özellikle Descartes, Spinoza, Leibniz, Locke, Berkeley ve Hume gibi düşünürler, ideaların doğasını ve ideaları anlamaya yönelik farklı yaklaşımlar geliştirmişlerdir.

Bu düşünürlerin çalışmaları, erken modern felsefede ideaların ve temsil teorilerinin nasıl ele alındığına dair önemli ipuçları verir. Buna göre 17. yüzyılda yaşanan bu değişimle birlikte

düşünce tarzı ve dünyayla olan ilişkisini anlamaya yönelik yeni bir bakış açısının temeli atılmıştır. Ancak ideaların bu temsilci teorilerdeki önemi ve yerinin izin verdiği yorumsal araçlar erken modern felsefenin karşılaştığı sürekli bir sorun hâline gelmiştir ve felsefede günümüzde de bir sorun olarak devam etmektedir.

Felsefe bağlamında bu kelime genellikle düşüncelerin, kavramların veya anlamların temel yapı taşı olarak kullanılır. Platon'un felsefesinde *idea*, gerçeklik dünyasındaki nesnelerin zihindeki ideal, saf ve mükemmel örnekleridir. Bu anlamda *idea*, gerçeklik dünyasındaki nesnelerin arketipleri veya özleri olarak da anlaşılabilir. Descartes, *idea* kavramını insan zihninde var olan fikirler ve düşünceler olarak kullanır. Ona göre *idea*, doğuştan gelen veya dış dünyadan kazanılan düşünceler olabilir. Bu anlamda *idea*, zihindeki temel fikir ve düşüncelerin temelini oluşturur. Kant ise *idea* kavramını insan zihninin kavrayamayacağı ancak düşüncelerinde var olan fikirler olarak kullanır. Kant için *idea*, düşüncelerde var olan ancak gerçekliğe dair olmayan kavramlardır. Bu kavramlar, insan zihnindeki düşüncelerin sınırlarını aşmak için kullanılırlar. Stoacılar ve Spinoza'ya göre de bu kavramın işaret ettiği anlam bu doğrultudadır.

Stoacılar göre evrende bir logos (akıl) olduğu ve bu logosun her şeyi yönettiği daha önce belirtilmişti. Ancak Stoacılar için *idea* anlayışı, Platon'un ideal biçimleri (formlar) anlayışından farklıdır. Onlar için *logos*, evrende bulunan tüm nesnelerin doğasına nüfuz eden ve onları yönlendiren rasyonel bir ilkedir. Bu nedenle Stoacılar için *idea*, gerçeklik dünyasındaki nesnelerin zihindeki ideal örnekleri olarak anlaşılmaz, daha ziyade nesnelerin doğasını ve işleyişini anlamaya yönelik mantıksal ve rasyonel bir düşünce sistemidir.

Stoacılar, dünya üzerindeki her şeyin gerçek bir örneğinin olduğuna ve bu örneklerin evrenin rasyonel düzenine uygun şekilde işlediğine inanırlar. Bu düşünce, evrenin *logos* tarafından yönlendirildiği ve doğanın yasalarına göre hareket ettiği temel Stoacı anlayışından kaynaklanır. Bu bağlamda Stoacıların *idea* anlayışı, nesnelerin ve olayların evrenin rasyonel düzenine uygun olarak anlaşılmasını ve değerlendirilmesini amaçlar.

Stoacı felsefede *ideaların* erdemli yaşamın temelini oluşturduğu da düşünülür. İnsanlar, akla uygun olarak davranıp akılcı kararlar alarak ve dürtüsel davranışlardan kaçınarak erdemli bir yaşam sürebilirler. Stoacılar için erdem, insanın iç huzurunu sağlayan bir kavramdır ve *ideaların* temelini oluşturur. *İdeaların* belirlenmesinde ise Stoacılar için aklın rolü büyüktür. *İdealar*, doğal yasalara uygun olarak yaşamakla ilgili olduğu için akılcı düşünce ve karar alma süreci *ideaların* belirlenmesinde etkilidir.

Spinoza'da *idea* kavramı insan zihninde var olan fikirler ve düşünceler olarak görülür. İnsan zihni, doğal dünyadan gelen etkilerle şekillenir ve bu etkiler zihindeki fikirlerin ve

düşüncelerin kaynağını oluşturur. Spinoza'ya göre insan zihnindeki her fikir, bir neden-sonuç zinciriyle doğal dünyadan kaynaklanır. Bu zincir, zihnin farklı düzeylerinde meydana gelen farklı düşünce türleriyle temsil edilir. Spinoza, bu düşünce türlerini üç grupta toplar: doğal, doğa üstü ve rasyonel düşünceler. Doğal düşünceler; insanın doğal arzuları, hisleri ve duyguları ile ilgilidir. Doğaüstü düşünceler, insan zihnindeki hayal ürünleri ve varsayımlar gibi doğal dünya ile doğrudan ilgisi olmayan düşüncelerdir. Rasyonel düşünceler ise akıl yürütme ve mantık süreçleriyle oluşturulan fikirlerdir.

Spinoza rasyonel düşüncelerin diğer düşünce türlerinin aksine doğal dünyayla uyumlu ve evrensel gerçekliği yansıtan fikirler olduğunu düşünür. Ona göre doğal dünyadaki her şey bir tek varlık olan Tanrı'nın farklı ifadeleridir ve doğal dünya ile uyumlu olan fikirler de bu gerçekliği doğru bir şekilde yansıtır. Spinoza'ya göre insan zihnindeki doğru ve rasyonel fikirler, insanların doğal arzuları ve güdülerinin ötesine geçerek gerçekliği doğru bir şekilde yansıtan fikirlerdir. Bu nedenle doğru fikirler elde etmek ve doğru kararlar almak için akıl ve mantık süreçlerine başvurmak gereklidir. Spinoza, "Ethica Ordine Geometrico Demonstrata" (Geometrik Düzen İçinde Gösterilen Etik) adlı eserinde bu düşüncelerini ve rasyonel düşüncelerin önemini açıklar. "Zihin, nesneleri açık ve kesin bir biçimde kavrayabilmesi ölçüsünde, kendisine uygun düşünceler üretir ve bu düşünceler doğrultusunda doğru ve kesin davranışlar sergiler."¹⁵⁹ Spinoza'nın bu sözlerinden anlaşıldığı üzere doğru fikirler elde etmek ve doğru kararlar almak için insan zihninin nesneleri açık bir biçimde kavrayabilmesi gereklidir.

Her iki düşünce sisteminin *idealar* konusundaki görüşlerine kısaca bakıldığında onların arasındaki birkaç benzer nokta dikkati çekmektedir. Öncelikle ikisi de evrende bir tür akıl ya da *logos* olduğuna inanır ve doğal yasalara uygun olarak yaşamının önemini vurgularlar. İkisi de *ideaların* önemli olduğuna inanırlar ve akılcı düşünce sürecinin ideaların belirlenmesinde etkili olduğunu düşünürler.

Stoacı felsefede *idea* kavramı, gerçeklik dünyasındaki nesnelerin zihindeki ideal örnekleri olarak anlaşılırken Spinoza'nın *idea* kavramı insan zihnindeki fikirler ve düşünceler olarak ifade edilir. Ancak her iki felsefede de *idea* kavramı, doğal yasalara uygun olarak yaşamakla ilgili olduğu için akılcı düşünce ve karar alma süreci *ideaların* belirlenmesinde büyük öneme sahiptir. Hem Stoacılar hem de Spinoza, doğal dünya ile uyumlu olan fikirlerin doğru ve erdemli yaşamın temelini oluşturduğuna inanırlar. Stoacılar için erdem, insanın iç huzurunu sağlayan bir kavramdır ve *ideaların* temelini oluşturur. Spinoza ise doğru fikirlerin insanın mutluluğunu sağladığını düşünür. İkisi de doğal yasalara uygun olarak yaşamının

¹⁵⁹ Spinoza, 2011: 46.

önemini vurgular ve doğru yaşamın belirlenmesinde akılcı düşünce sürecinin önemini kabul ederler.

3.2.3. Monizm Açısından Stoacılar ve Spinoza

Geçtiğimiz bölümlerde pek çok kez “monizm” kelimesi kullanılarak Stoacı ve Spinozacı düşünce sistemi içinde bu kavram açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak kavram yeniden ele alınacak olursak bu kavramın felsefe sözlüğündeki tanımının “yalnızca tek bir varlık ya da gerçeklik türünün bulunduğu öne süren öğretisi”¹⁶⁰ olduğu görülür. Bu kavramı varoluşu tek bir temel ilkeye dayandırdıkları için Stoacı ve Spinozacı felsefeyi karşılaştırırken ayrıntılarıyla ele almak önemlidir çünkü iki felsefi sistem monizm açısından ele alındığında aralarındaki benzerlikler ve farklılıklar daha belirgin görülebilecektir.

Stoacılık felsefesinin varlığı tek bir temel ilkeye yani logos veya Tanrı’ya dayandığı daha önce belirtilmişti. Stoacı felsefede evren iki temel ilkeye dayanır: pasif ilke olarak madde ve aktif ilke olarak akıl (logos). Madde, biçimsiz ve potansiyel olarak var olan unsurdur. Akıl ise maddeye biçim veren ve düzenleyen aktif ilkedir. Bu düşünce, madde ve akıl olarak ikiye ayrılan tek bir temel ilkeye dayanır ve bu anlamda monist bir ontoloji benimser. Buna göre pasif ilke olarak maddeyi ele alan Stoacılar, maddeyi evrenin maddi temeli olarak görürler. Madde, her şeyin fiziksel bileşenini oluşturan temel yapı taşıdır ve kendi başına biçimsiz ve potansiyeldir. Madde, evrende bulunan tüm nesnelerin ve oluşumların temelinde yatar. Ancak maddenin potansiyel olarak var olan unsurlarına biçim ve düzen verilmesi gerekmektedir.

Stoacılar, aktif ilke olarak akıl (logos)’ı ise evrenin düzenleyicisi ve biçimlendirici gücü olarak kabul ederler. Akıl, evrendeki her şeyin mantıksal ve uyumlu bir düzende olmasını sağlar. Maddeye biçim veren ve onu düzenleyen bu aktif ilkedir. Akıl, evrenin işleyişindeki yasaları ve düzeni belirleyen bir güçtür ve aynı zamanda evren yaşayan ve bilinçli bir varlık olarak düşünülür. Bu konuda Stoacı düşünür Epiktetos (MS 50-135) “El Kitabı” (Enchiridion) adlı eserinde şöyle söyler:

“İçinde yaşadığımız dünya, evrenin bir parçasıdır ve evren de Tanrı’nın aklısıdır; dolayısıyla her şeyin içinde Tanrı’nın bir parçası vardır. Bu evrende hiçbir şey boşuna yaratılmamıştır, ancak her şey bir amaç için vardır ve kullanılmak içindir.”¹⁶¹

Görüldüğü gibi Epiktetos, evrenin düzeninin Tanrı’nın aklından kaynaklandığını ve her şeyin bir amaca hizmet ettiğini belirtir. Bu düşünce, Stoacıların madde ve akıl ilkesine dayalı düşüncelerini de yansıtmaktadır. Madde, evrenin temel bileşeni olup Tanrı’nın akıllı (akıl/logos)

¹⁶⁰ Cevizci, 2017: 79.

¹⁶¹ Epiktetos, 2020: 31.

tarafından düzenlenir ve biçimlendirilir. Bu sayede evren, uyumlu ve amaçlı bir yapıya kavuşur. Yani Stoacılığın monistik ontolojisi, madde ve akıl ilkesinin birbirine bağımlı olduğu ve evrenin bu iki ilkenin birleşiminden oluştuğu temeline dayanır. Bu iki ilke, evrenin temel yapısını ve işleyişini açıklamak için birlikte kullanılır. Bu anlamda Stoacı felsefe madde ve akıl ilkesinin iş birliğiyle monistik bir ontoloji benimser.

Spinoza'nın monist bir ontolojiyi benimseyen filozoflardan biri olduğuna şüphe yoktur. Spinoza'nın felsefesi Tanrı'nın doğasını, maddeyi ve düşünceleri içeren tek bir varlık fikrine dayanır. Spinoza'nın tüm eserlerinde bu monist felsefi görüş açıkça görülebilir. Örneğin, "Aklın Islahı Üzerine İnceleme" adlı eserinde Spinoza, akıl ve doğanın bütünlüğü konularında monizmi savunur. Ayrıca "Tanrı'dan başka bir söz ne olabilir ne de kavranabilir." ifadesi, Spinoza'nın "Ethics" (Etik) adlı eserinin ikinci bölümünde yer alır. Bu bölüm, Spinoza'nın Tanrı'nın varlığına ve doğasına ilişkin felsefi argümanlarını açıkladığı "Tanrı'nın Doğası" başlığı altında yer almaktadır. Burada Spinoza, Tanrı'nın varlığının ve doğasının tek bir ilkeye dayandığını savunur. Buna göre Tanrı'nın doğası, varlık olarak tek ve sonsuz olduğu için Tanrı'dan başka hiçbir şeyin var olmadığı sonucu çıkar. Bu nedenle "Tanrı'dan başka bir söz ne olabilir ne de kavranabilir." ifadesi, Spinoza'nın Tanrı'ya ilişkin monist felsefesiyle yakından ilgilidir ve "Ethics" adlı eserindeki felsefi argümanlarının da bir parçasını oluşturur.

Spinoza'nın felsefesindeki monizm, onun ontolojik ve epistemolojik görüşlerine dayanmaktadır. Spinoza'ya göre Tanrı, madde ve düşüncelerin birliğinden oluşan tek bir varlıktır. Bu felsefi görüş, Spinoza'nın diğer felsefi konulara yaklaşımında da belirleyici bir rol oynar. Spinoza'nın monist felsefi görüşü, aslında onun tüm eserlerinde açıkça görülebilir ve bu onun felsefesinin temel prensiplerinden de biridir.

Spinoza'nın monistlerin tarihindeki en iyi örneklerden biri olduğuna kuşku yoktur fakat Spinoza'nın monist felsefi görüşü, Stoacılıktaki monist görüşünden de bazı açılardan farklılıklar da göstermektedir. Spinoza, tek bir tözün var olduğunu savunur ve tüm varlıkların bu tek ilkeye dayandığını düşünür. Ayrıca *Ethica'nın* birinci bölümünde tamamen monizmi benimser ve epistemolojik, psikolojik ve ahlaki meselelerin de monizmle doğrudan ilişkili olduğunu belirtir. Bu noktada Spinoza'nın monizmi, Stoacılıktaki madde ve akıl ikiliğine dayalı monizmden ayrılır.

"Öte yandan, Stoacılık'taki monizm de tam olarak açık değildir. Stoacılar da tek bir temel ilkeye dayandıklarını ve evrenin birliğine inandıklarını belirtirler, ancak bu ilkenin doğası ve hangi konuları kapsadığı konusunda tam bir mutabakat yoktur. Bu nedenle, Spinoza'nın monizmi Stoacılık'taki monizmden farklılık gösterir. Ancak, her iki felsefi görüşün de ontolojik açıdan monist bir yapıya sahip olduğuna kuşku yoktur. Bu nedenle, farklılıklar daha çok vurgu meselesi olarak görülebilir."¹⁶²

¹⁶² Miller, 2015: 89.

Spinoza'nın monist felsefesi, Stoacılıktaki monizmle karşılaştırıldığında daha kesin bir biçimde monizmi merkeze alır. Hem Stoacılar hem de Spinoza, doğanın incelenmesine ve doğanın yasalarını anlamaya dayanan felsefi soruşturmalar yürütürler. Ancak Spinoza, varlığı tek bir temel ilkeye yani Tanrı'ya dayandırır ve bu noktada kesin bir monizm benimser.

Stoacılar ise varlığı tek bir temel ilkeye dayandırır ama bu ilke doğası ve kapsamı konusunda bazı farklılıklar gösterir. Stoacılar, evrenin düzenini sağlayan ve yönlendiren akıl (logos) olarak tanımlanan aktif ilkeyi benimserler. Bu akıl, evrendeki düzenin sağlanmasında ve varlığın temelinde yer alan tanrısal bir güç olarak kabul edilir. Bu nedenle Stoacılar için bu ilke, evrenin yönetilmesini sağlayan logos ve aynı zamanda tanrısal bir güçtür. Bu noktada Stoacılar arasındaki farklılık, logosun doğasının ve kapsamının anlaşılmasından ziyade felsefi sistemi içinde logosun işlevine ve yorumlanmasına yöneliktir.

Sonuç olarak iki felsefe arasında doğanın incelenmesi ve doğanın yasalarını anlamaya dayanan felsefi soruşturma yapma benzerliği bulunsada felsefi argümanların doğası ve kapsamı konusunda farklılıklar gözlemlenir. Stoacılıkta temel ilkenin tanımı ve doğası konusunda bazı belirsizlikler bulunurken Spinoza Tanrı'nın varlığı ve doğası hakkında daha kesin bir felsefi açıklama sunar.

Bir başka mesele ise Stoacılar için doğanın cisimsel olmasıdır. Bu konu önemlidir çünkü Stoacılar, Platon'un etkileme/etkilenme yeteneğinin yalnızca cisimlerin sahip olduğu bir özellik olduğunu kabul ederek doğanın cisimlerden oluştuğunu savunmuşlardır. Spinoza ise doğanın tek bir tözden, sonsuz sayıda öz nitelikten oluştuğunu kabul eder ve doğanın kesinlikle cisimsel olmadığını veya yalnızca cisimsel olmadığını söyler.

Spinoza'nın öz nitelik mefhumu, doğanın tözü ile öz nitelikleri arasındaki ilişkiyi anlamak için önemlidir. Ancak öz niteliklerin tözün özünü gerçekten kurduğunu savunan bir görüş de vardır. Diğer bir görüş ise öz niteliklerin yalnızca anlağın perspektifinden öyle görüldüğünü iddia eder. Bu ikinci görüş doğruysa töz özsel olarak ne düşündedir ne de uzamdır, başka bir şeydir.

Bu detaylı tartışma Stoacıların monizmle bağlantısını ve Spinoza'nın monizmi ile Stoacıları arasındaki karşılaştırmayı zorlaştırabilir. Bununla birlikte Stoacıların doğayı cisimlerden oluşan bir bütün olarak ele alması, Spinoza'nın doğayı tek bir temel ilkeye dayandırması ile bir benzerlik gösterir. Ancak Spinoza, Stoacıların aksine doğanın yalnızca cisimsel olmadığını ve öz nitelikleriyle de bir bütün olarak ele alınması gerektiğini savunur.

Stoacılar ve Spinoza'nın düşünce ve uzam konusunda söyledikleri de bu konu çerçevesinde son derece önemlidir. Stoacılar, monist anlayış içinde evrenin ve evrenin bileşenlerinin madde ve neden arasında ayrım yaparak anlamaya çalışırlar. Madde ve neden

arasında ayırım yaparak evrenin bileşenlerinin üretiminde oynadıkları rolü ortaya koyarlarken düşünce ve uzam kavramlarını, madde ve nedenin birbirinden ayrılmaz bir şekilde iç içe geçmiş olması nedeniyle farklı bir bağlamda ele alırlar.

Spinoza'nın monistik görüşüne göre ise evren tek bir töz olarak kabul edilir ve doğa sonsuz sayıda öz nitelikten oluşur. Bu nedenle Spinoza'nın düşüncesinde düşünce ve uzamın ilişkisi, doğanın birliği ve uyumu içinde düşünülmelidir. Düşünceler, zihnin öz niteliklerinden biridir ve uzam da maddenin öz niteliklerinden biridir. Ancak Spinoza'nın monistik görüşüne göre her ikisi de Tanrı'nın sonsuz öz niteliklerinden biridir ve birbirlerinden ayrı düşünülemezler. Stoacılık ve Spinozacılık arasında madde ve neden arasındaki ayrımı yapmakla uğraşan Stoacılar ile evreni tek bir töz olarak gören Spinoza arasındaki temel farklılıklar olsa da her iki felsefi sistem de düşüncenin uzamdan ayrı olarak var olamayacağı konusunda hemfikirdirler.

Son olarak Spinoza'nın monizminin töz merkezli olmasının da önemli olduğu söylenebilir çünkü Spinoza, evrendeki her şeyin tek bir temel varlık tarafından yönetildiğini ve bu varlığın “töz” olarak adlandırıldığını düşünmüştür. Bu töz, her şeyi içeren ve kontrol eden bir güçtür. Spinoza'ya göre töz; sonsuz, ebedî ve birdir. Bu nedenle evrenin varoluşu da sonsuz, ebedî, birdir. Bu düşünceyi benimseyen Stoacılar da doğayı ezelî, ebedî ve tek töz tarafından birlik kazanmış bir sistem olarak düşünmüşlerdir. Stoacılar, bu tek tözün boyutları hakkında farklı görüşler bir sürmüş olsalar da Spinoza ile benzer bir monist felsefede birleşmişlerdir. Tözün doğası Spinoza ve Stoacılar arasında benzerdir. Her ikisi de evrenin temelini birleştirici bir güç olduğuna inanır ve bu gücün sonunda sonsuz ve ezelî olduğunu söyler. Hem Spinoza hem de Stoacılar, tözün doğanın dinamik birleştirici gücü olduğunu düşünürler ve bu nedenle doğayı bütünsel monist olarak düşünürler.

Görüldüğü üzere töz, Spinoza ve Stoacılar arasındaki monist felsefelerin merkezinde yer alan önemli bir kavramdır. Spinoza, evrendeki her şeyin tek bir temel varlık olan “töz” tarafından yönetildiğini düşünmüştür. Bu töz, sonsuz, ebedî ve birdir. Her şeyi içeren bir güçtür. Stoacılar da doğayı aynı şekilde tek bir töz tarafından birlik kazanmış bir sistem olarak düşünmüşlerdir. Töz, dünyanın temelini birleştirici güç olarak ifade edilir ve bu nedenle Spinoza ve Stoacılar gibi monist felsefelerde önemli bir yere sahiptir. Ancak yine de belirtmek gerekir ki töz kavramının kullanılması yalnızca bir dil tartışmasından öte, felsefi bir anlam da taşımaktadır.

3.2.4. Tanrı ve Evren

Stoacı felsefede ve Spinoza'nın felsefesinde "Tanrı" kavramı farklı yaklaşımlar içerse de her ikisi de insanın doğal yasalarla uyumlu bir yaşam sürmesini önemsemeleri ve insanların Tanrı'nın yaratmış olduğu düzenin bir parçası olarak hareket etmeleri gerektiğini düşünmeleri açısından ortak noktalara sahiptir. Bu nedenle bu iki felsefenin aralarındaki ilgiyi ortaya koymaya çalışırken onların "Tanrı" hakkındaki görüşlerini ayrı başlık altında ele alarak bir karşılaştırma yapmak önemlidir. Aynı zamanda bu karşılaştırma, her iki felsefenin insanın evrendeki yerini ve Tanrı ile olan ilişkisini nasıl değerlendirdiğini daha iyi anlamaya yardımcı olabilir.

Stoacı felsefede Tanrı, evrenin temel ilkesi olan ve her şeyi yöneten rasyonel bir güç olarak ele alınır. Stoacıların evrende her şeyin doğal bir düzen içinde işlediğine ve bu düzenin temelinde de *logos* adını verdikleri rasyonel ilkenin bulunduğu inandıkları daha önce belirtilmişti. Onlara göre *logos*, evrenin mantığıdır ve evrende meydana gelen her olayın nedeni ve amacı ile ilgilidir. Stoacılar için Tanrı, bu logosun özünde bulunan rasyonel ve yaratıcı güçtür. Yani Tanrı, evrenin ve doğanın bir parçasıdır, evrenle iç içe geçmiştir. Bu anlayışa göre Tanrı, her şeyin içindedir ve her şeyi yönetir. Kısacası Stoacılar, Tanrı'yı evrenin sürekli değişen ve dönüşen doğasının bir parçası olarak düşünürler. Bu temel düşünce aynı zamanda onların felsefelerinin odak noktasını oluşturur. Çünkü Stoacı filozoflar, insanların doğaya uygun bir biçimde yaşamaları gerektiğini savunarak Tanrı'ya attıkları rasyonel güçle yani logos ile evrenin mantığına ve doğal düzenine vurgu yaparlar.

Onlara göre Tanrı, doğa yasalarının kaynağıdır ve bu nedenle insan da doğal yasalara uyumlu bir yaşam sürmelidir. İnsanların doğal yasalara uygun davranması Stoacılar için Tanrı'nın yaratmış olduğu düzenin bir parçası olarak hareket etmek anlamına gelir. Stoacılar, Tanrı'nın yaratmış olduğu düzenin bir parçası olarak hareket eden insanların mutlu olacaklarını düşünürler. Stoacı filozoflar, günümüze kadar ulaşan kaynakların bazılarında bu konu ilgili şöyle söylerler:

"İnsanın doğası, Tanrı'nın iradesine göre yaşamayı amaçlayan ve onunla uyumlu olan bir doğadır."¹⁶³

"Doğa yasalarına uymak, Tanrı'nın iradesine uymak demektir."¹⁶⁴

"Doğanın kanunlarına uyarak yaşayan insan, evrenin düzeniyle uyumlu hareket eder ve bu nedenle mutlu olur."¹⁶⁵

¹⁶³ Epiktetos, 2020: 12.

¹⁶⁴ Seneca, t.y.: 76

¹⁶⁵ Aurelius, 2013: 10.

Stoacılar için Tanrı'nın etik ve ahlaki bir işlevi de bulunmaktadır. Çünkü Stoacılar, insanların Tanrı'nın logosunu anlayarak ve takip ederek mutlu ve iyi bir yaşam sürebileceğini savunurlar. Ancak Stoacılıkta Tanrı'nın insanlara karşı kişisel bir ilişkisi olduğuna dair bir görüş bulunmamaktadır. Stoacılar Tanrı'nın evrenin akılcı ve mantıklı bir şekilde kontrol edilmesi için gerekli olduğunu düşünürler ve Tanrı'nın insanların hayatlarına doğrudan müdahale ettiğine inanmazlar. Stoacılar, insanların kendi hayatlarından sorumlu olduğunu ve doğal bir düzene uygun olarak yaşamaları gerektiğini savunurlar. Nitekim Epiktetos (55-135 M.S.) şöyle söyler:

“Tanrılar bizimle birlikte yaşarlar, çünkü akıllı canlılar olan bizler, Tanrı'nın yaratılışına ve düzenine uyarak yaşarız. Ancak bu, Tanrıların her şeye güçleri yettiği anlamına gelmez. Tanrılar sadece, doğal düzenin ve evrenin işleyişine katkıda bulunarak, doğru ve uyumlu bir yaşam için bize yardımcı olurlar.”¹⁶⁶

Görüldüğü üzere Stoacı felsefede Tanrı kavramı, evrenin yaratıcısı ve yöneticisi olarak kabul edilir. Stoacılar, doğal yasaların kaynağı olarak Tanrı'yı kabul ederler ve insanların doğal yasalarla uyumlu bir yaşam sürmesini öğütlerler. İnsanların doğal yasalara uygun davranması Stoacılar için Tanrı'nın yaratmış olduğu düzenin bir parçası olarak hareket etmek anlamına gelir. Stoacılar, Tanrı'nın yaratmış olduğu düzenin bir parçası olarak hareket eden insanların mutlu olacaklarını düşünürler.

Baruch Spinoza'nın felsefesinde “Tanrı” kavramı farklı bir biçimde ele alınmış olsa da yine Stoacıların felsefesindeki “Tanrı” kavramıyla oldukça benzer bir bakış açısına sahiptir çünkü Spinoza'ya göre Tanrı, evrenin kendisidir.

Spinoza, evrenin bir bütün olarak ele alınması gerektiğine inanır ve Tanrı'yı da bu bütünlüğün bir parçası olarak kabul eder. Ona göre Tanrı, evrenin içinde ve dışında var olan bir varlık değil, evrenin kendisiyle özdeşleşen bir varlık olarak kabul edilmelidir. Spinoza'ya göre Tanrı, tek bir varlıktır ve her şey bu tek varlık içinde var olur. Spinoza, Ethics'te “Tanrı ya da Doğa'ya ait olmak, var olmaktan ve bir şeyin doğasına ait olmaktan başka bir şey değildir.”¹⁶⁷ der. Aynı eserin 11 no.lu önermesinde ise şunu söyler: “Tanrı'nın var olması zorunludur ve O'nun varlığından başka bir şey düşünülemez.”¹⁶⁸

Bu önermelerle Spinoza'nın Tanrı ve evrenin özdeşliğine ve tek bir varlık olduğuna dair düşüncesi daha belirgin görülmektedir. Spinoza, Tanrı'nın zorunlu bir varlık olduğunu ve evrenin varlığını açıklamak için başvurulması gereken nihai temel olduğunu savunur. Bu düşünce, onun panteist felsefesinin temelini oluşturur.

¹⁶⁶ Epiktetos 2020: 15-16.

¹⁶⁷ Spinoza, 2021: 29.

¹⁶⁸ Spinoza, 2021: 11.

Spinoza, Tanrı'yı "Natura Naturans" yani "doğayı doğuran" olarak tanımlar. Ona göre Tanrı, her şeyin varoluşunu sağlar ve evrenin doğası Tanrı'nın doğasıyla özdeşleşir. Bu nedenle Spinoza'nın Tanrı kavramı, evrenin bütününe yönelik bir bakış açısını yansıtır. Spinoza'ya göre Tanrı'nın yaratıcı bir gücü yoktur. Ona göre Tanrı, evrenin varlığına katkıda bulunan bir varlık değil, evrenin kendisiyle özdeşleşen bir varlık olarak kabul edilmelidir. Bu nedenle Spinoza, Tanrı'yı varoluşunun kaynağı olarak değil, evrenin doğasının kendisi olarak kabul eder. "Tanrı, özünde ve kendisinde sonsuz niteliklere sahip olan tek bir varlıktır."¹⁶⁹

"Tanrı ve tüm varlıklar arasındaki fark, varlıkların Tanrı'nın gücünden ve doğasından kaynaklandığı farkıdır."¹⁷⁰

Spinoza'nın felsefesi, Tanrı kavramını ele alış şekli açısından aslında oldukça özgündür. Çünkü Spinoza'ya göre Tanrı, evrenin kendisidir ve evrenin bütünlüğüne yönelik bir bakış açısını yansıtır. Spinoza'ya göre Tanrı'nın yaratıcı bir gücü yoktur ve Tanrı'nın doğası, evrenin doğasının kendisiyle özdeşleşmesidir. Spinoza, Tanrı'yı evrenin doğal bir yasası olarak kabul eder ve herhangi bir kişisel veya antropomorfik özellik atfetmez. Ona göre Tanrı'nın kendisi, doğanın yasalarının özüdür ve evrende olan her şeyin kaynağıdır. Spinoza'ya göre Tanrı yalnızca doğal bir güçtür ve insanların hayatlarına doğrudan müdahale etmez.

Spinoza'nın tanrı anlayışı, filozofun doğal bir düzen anlayışı ile bütünleşir. Ona göre evrende her şey doğal bir düzen içinde işler ve bu düzen, Tanrı'nın yasaları tarafından belirlenir. İnsanlar da bu doğal düzenin bir parçasıdır ve doğanın yasalarına uyumlu bir şekilde hareket etmeleri gerektiğini düşünür. Spinoza'ya göre insanlar doğanın yasalarına uygun yaşadıklarında kendilerini gerçekleştirir ve mutlu olurlar. Spinoza'nın Tanrı anlayışı, evrensel bir güce dayalı bir felsefi yaklaşımı yansıtır. Ona göre Tanrı, evrenin kendisi ve doğanın yasalarının bir ifadesidir ve doğal bir düzenin merkezinde yer alır. Spinoza'nın felsefesi, doğanın yasalarına uygun bir yaşamın insanların kendilerini gerçekleştirmelerini sağlayan bir hayat sürmeleri anlamına geldiğini savunur.

Sonuç olarak Stoacı felsefe ve Spinoza'nın Tanrı kavramı arasında bazı benzerlikler olduğu açıkça görülmektedir. Bu benzerlikler sıralanacak olursa ilk olarak her iki felsefi akımın da Tanrı kavramını evrenin düzenleyicisi ve yöneticisi olarak kabul ettiği görülür. Stoacılar da Spinoza da Tanrı'yı evrenin yaratıcısı ve yöneticisi olarak kabul ederler.

İkinci olarak her iki felsefi akım da insanların doğal yasalarla uyumlu bir yaşam sürmesini öğütler. Stoacılar, doğal yasaların evreni yönettiğine inanırken Spinoza, evrenin

¹⁶⁹ Spinoza, 2021: 14.

¹⁷⁰ Spinoza, 2021: 15.

doğasını Tanrı'nın doğasıyla özdeşleştirir. Ancak her iki felsefi akım da insanların doğal yasalarla uyumlu bir yaşam sürmesinin önemli olduğuna inanır.

Üçüncü olarak Stoacılar ve Spinoza, her şeyin birliğini vurgulayan felsefi akım hâline gelmiştir. Stoacılar, her şeyin birlik ve bütünlük içinde olduğuna ve Tanrı'nın her şeyin özü olduğuna inanırlar. Spinoza da Tanrı'yı evrenin kendisi olarak tanımlar ve evrenin doğasıyla Tanrı'nın doğası arasında özdeşlik kurar. Her ikisi de her şeyin bir bütünün parçaları olduğunu ve evrenin bir bütün olarak ele alınması gerektiğini savunurlar.

Dördüncü olarak Stoacılar ve Spinoza, insanların doğal yasalarla uyumlu bir yaşam sürmelerinin mutluluk getireceğine inanırlar. Stoacılar, insanların doğal yasalarla uyumlu bir yaşam sürmelerinin mutlu bir yaşam sürmelerini sağlayacağını düşünürler. Spinoza da insanların evrenin doğasıyla uyumlu bir yaşam sürmelerinin mutluluk getireceğine inanır.

Her iki felsefi akım da Tanrı kavramını evrenin düzenleyicisi ve yöneticisi olarak kabul eder. Her ikisi de insanların doğal yasalarla uyumlu bir yaşam sürmesinin önemli olduğuna inanır. Her ikisi de her şeyin birliğini vurgulayan felsefi akımlardır ve insanların doğal yasalarla uyumlu bir yaşam sürmelerinin mutluluk getireceğine inanır.

3.3. Bilgi Öğretisi Açısından Stoacılar ve Spinoza

Epistemoloji, bilgi teorisi olarak da bilinir ve bilginin doğası, kaynağı ve sınırları üzerine düşünür. Felsefe sözlüğünde “felsefenin bilgiyi konu alan, bilgiyle meşgul olan temel dalı”¹⁷¹ olarak tanımlanır.

“...bilgi edinme insanın en temel güdülerinden ve ayır edici özelliklerinden biridir. Temelinde ister yaşamak veya varlığını sürdürmek için doğayı ve çevresini tanımak ve eşyaya ve diğer varlıklara egemen olmak ihtiyaç ve arzusunu ve arzusu, isterse Aristoteles'in söylediği gibi meraktan doğan fayda-dışı doğal bir bilme eğilimi bulunsun insanın, ortaya çıktığı andan itibaren her zaman ve her yerde bilgi ile ilgili az veya çok yoğun bir etkinlik içinde bulunmuş olduğu muhakkaktır.”¹⁷²

Bu açıdan bakıldığında epistemoloji felsefe tarihinde tüm düşünce sistemleri için önemli bir rol oynar. Farklı düşünürler ve felsefi akımlar, bilginin doğası, kaynağı ve sınırlarını farklı şekillerde ele alarak insanın dünyayı ve kendini anlaması için çeşitli yöntemler ve teoriler öne sürmüşlerdir. Epistemoloji, bu bağlamda felsefe tarihinde tüm düşünce sistemlerinin temel taşlarından biri olarak kabul edilir.

Epistemolojik düşünceler, düşünürlerin ve felsefe okullarının ontolojik (varlıkla ilgili) ve ahlaki görüşlerini de şekillendirir. Bilgiye dair yapılan farklı varsayımlar ve düşünceler, düşünürlerin gerçekliği, insan doğası ve etik değerleri nasıl anladıklarını belirler. Bu nedenle

¹⁷¹ Cevizci, 2017: 157.

¹⁷² Arslan, 1996: 27.

epistemoloji, felsefenin diğer alanlarıyla da yakından ilişkilidir ve felsefi düşüncenin temel dinamiklerinden birini oluşturur.

Tarih boyunca farklı düşünce sistemlerinin epistemolojik yaklaşımları arasında önemli farklılıklar görülse de ortak bir amacın peşinde oldukları söylenebilir: İnsanın gerçeği ve bilgiyi nasıl elde edebileceğini, bu bilginin güvenilirliğini ve sınırlarını anlamaya çalışmak. Bu amaçla düşünürler ve felsefe okulları sürekli olarak bilgi teorilerini sorgulamış, eleştirmiş ve yeniden değerlendirmiştir. Bu süreç, felsefe tarihinin zengin ve çeşitli epistemolojik tartışmalarının temelini atmıştır.

Stoacılar ve Spinoza, epistemolojik açıdan ele alındığında her iki düşünce sisteminin de rasyonel düşünceye ve doğanın yasalarını anlamaya odaklandıkları görülür. Her iki düşünce akımı, insanın bilgiyi duyuşal ve rasyonel süreçler aracılığıyla edinebileceğini savunurken Spinoza, ayrıca sezgisel bilgi gibi daha yüksek bir bilgi türünün varlığına işaret eder. Hem Stoacılar hem de Spinoza, bilginin insanın özgürlüğü ve mutluluğu için önemli olduğuna da inanırlar.

Bu bağlamda Stoacılar ve Spinoza'nın epistemolojik yaklaşımları, insanın dünyayı ve kendisini anlamasına yardımcı olabilecek yöntemler ve teoriler sunar. Her iki düşünce sistemi, rasyonel düşünce ve mantığı insanın bilgi edinme sürecinde temel araçlar olarak kabul eder. Bu nedenle onların epistemolojik düşünceleri, insanın gerçekliği kavrayarak ve doğanın yasalarını anlayarak daha iyi bir yaşam sürdürebileceğine dair bir umudu temsil eder.

Stoacılar ve Spinoza, bilginin ahlaki ve etik boyutlarına da dikkat çekerler. Onlara göre rasyonel bilgi, insanın doğru eylemleri ve değerleri belirlemesine yardımcı olur. Bu şekilde bilgi yalnızca insanın dünyayı anlamasını sağlamakla kalmaz, aynı zamanda insanın yaşamındaki etik ve ahlaki sorunlarla başa çıkmasına da rehberlik eder.

Her ne kadar Stoacılar ve Spinoza, epistemolojik açıdan benzer yaklaşımlara sahip olsalar da önemli farklılıkları da mevcuttur. Örneğin, Stoacılar, kataleptik izlenimler gibi belirli duyuşal algıların gerçeği yansıttığına ve güvenilir bilgi kaynakları olduğuna inanırken Spinoza, duyuşal bilgiyi daha düşük ve sınırlı bir bilgi türü olarak değerlendirir. Ayrıca Spinoza'nın sezgisel bilgi kavramı, Stoacılıkta benzer bir kavrama sahip olmamakla birlikte her iki düşünce sistemi de bilginin özgürlüğü ve mutluluğu sağlamadaki önemine dikkat çeker.

Sonuç olarak Stoacılar ve Spinoza'nın epistemolojik yaklaşımları, rasyonel düşünce ve doğanın yasalarını anlamaya odaklanırken farklı vurgular ve kavramlarla bu süreci ele alırlar. Her iki düşünce akımının ortak amacı, insanın bilgi aracılığıyla hem kendini hem de dünyayı daha iyi anlaması ve bu sayede özgür ve mutlu bir yaşam sürdürmesidir. Bu hedef

doğrultusunda Stoacılar ve Spinoza, felsefe tarihinin zengin epistemolojik mirasına katkıda bulunarak insanın bilgiyi ve gerçeği kavrama sürecini anlamaya yardımcı olurlar.

3.3.1. Bilgi ve Gerçeklik

Stoacılar, gerçekliği ve bilgiyi anlamak için duyulara ve mantığa büyük önem atfederler. Onlar için bilginin temeli duysal izlenimlerdir (phantasia). Duysal izlenimler, insanın dış dünyayı algıladığı ve zihninde canlandırdığı süreçlerdir. Stoacılar, insanın duysal izlenimleri doğru ve güvenilir olduğu sürece dış dünyayı anlayabileceğine inanırlar. Buna ek olarak Stoacılar, bilgi ve gerçeklik konusunda determinist bir yaklaşıma sahiptirler. Her şeyin neden-sonuç ilişkisi içinde olduğuna, dünyanın mantıklı ve düzenli bir yapıya sahip olduğuna inanırlar. Bu düşünceye göre insanların doğru bilgiye ulaşabilmesi için mantıklı düşünmesi ve doğru çıkarımlar yapması gerekmektedir. Nitekim konuyla ilgili Seneca'nın "Mektuplar"ında (Epistulae Morales ad Lucilium) "Öğrenmek için doğayı gözlemleyin; orada, her şeyin hem düzenli hem de düzensiz olduğunu göreceksiniz."¹⁷³ denir.

Seneca, bu cümleyle "... Stoacı düşüncenin doğayı inceleyerek bilgi ve gerçeklik hakkında daha fazla anlayış elde etme fikrini yansıtmaktadır. Seneca, insanların doğayı gözlemleyerek dünyanın düzenini ve düzensizliğini anlayabileceğini belirtir. Bu şekilde, Stoacı düşünce, doğanın yasalarını anlamak için duyulara ve mantığa büyük önem atfeder ve insanların doğru bilgiye ulaşmalarını sağlar."¹⁷⁴

Stoacılar, bilgi ve gerçeklik konusunu "logos" kavramını kullanarak açıklamaya çalışır. *Logos*, evrenin mantıklı yapısını ve düzenini temsil eder. Stoacılar, insanın bu *logos*u anlamlandırarak doğru bilgiye ve gerçekliğe ulaşabileceğine inanırlar. Epiktetos'un meşhur "Doğayı takip et." cümlesi aslında bu konunun en basit özeti gibidir. Çünkü bu cümle, Stoacıların evrenin mantıklı düzenini yani "logos"u anlamaya çalışarak yaşamayı ve bu düzenle uyumlu bir yaşam sürmeyi hedeflediğini gösterir. Epiktetos ve diğer Stoacı filozoflar, insanların doğayı ve evrenin düzenini anlayarak bilgi ve gerçekliğe ulaşabileceğine inanırlar. Stoacı düşünürler arasında bu konuyla ilgili bazı farklılıklar bulunmaktadır ancak araştırmamızın dışında olduğundan bu farklılıklardan burada söz edilmemektedir.

Spinoza'nın tıpkı diğer pek çok konuda olduğu gibi bilgi ve gerçeklik konusunda da özgün bir felsefi yaklaşım geliştirdiğini söylemek mümkündür. Onun düşüncesinde gerçeklik ve bilgi, Tanrı'nın veya doğanın (Deus sive Natura) bir parçası olarak anlaşılır. Spinoza, bilgi konusundaki düşüncelerini başyapıtı olan "Ethics" (Etika) adlı eserinde detaylı olarak

¹⁷³ Seneca, 2018: 58.

¹⁷⁴ Ryan ve Hanselman, 2021: 356.

açıklamıştır. Spinoza'nın bilgi ve gerçeklik konusundaki düşünceleri, eserin genelinde işlense de özellikle “Tanrı Hakkında” (De Deo) ve “Zihin ve Beden Hakkında” (De Mente) bölümlerinde bu konuya daha çok değindiği görülür.

Spinoza, gerçeklik ve bilginin Tanrı'nın veya doğanın (Deus sive Natura) bir parçası olduğunu savunur ve bilgiyi üç türde ele alır: hayal, akıl ve sezgi. Spinoza'ya göre hayal, en düşük düzeydeki bilgidir ve gerçeklikle ilgisi sınırlıdır. Bu düzeydeki bilgi, duyuşal deneyimler ve bireysel algılar üzerine kuruludur. İkinci düzeydeki bilgi, aklın kullanılmasıyla elde edilen bilgidir. Bu düzeyde insanlar, gerçekliği daha genel ve soyut düşünce yapılarıyla anlamaya başlarlar. Spinoza, bu düzeydeki bilgiyi “bilimsel bilgi” olarak adlandırır ve bu bilginin gerçekliğe daha yakın olduğunu düşünür. Üçüncü ve en yüksek düzeydeki bilgi ise sezgidir. Spinoza, sezgi sayesinde insanların doğanın ve Tanrı'nın özüne ulaşabileceğini öne sürer. Bu düzeydeki bilgi, en kesin ve en gerçek bilgi olarak kabul edilir.

Ethics'in beşinci bölümünde şöyle der: “Aklın en yüksek ve en büyük hedefi, şeylerin sebeplerinin ve etkilerinin bilgisine ulaşmaktır, bu da insanın doğayı ve Tanrı'yı anlamasını sağlar.”¹⁷⁵

Spinoza'nın bilgi ve gerçeklik anlayışını özetleyen bu ifade aynı zamanda Tanrı'nın özünü kavrayarak gerçek bilgiye ulaşmanın önemini de vurgular. Ona göre “madde ve zihin gibi görünen çeşitlilikler, bu temel gerçekliğin sadece farklı tezahürleridir.”¹⁷⁶

Spinoza'nın düşüncelerine göre bilgi ve gerçeklik, bu temel gerçekliğin (Tanrı veya doğa) anlaşılmasıyla elde edilebilir. İnsanlar, doğayı ve Tanrı'nın özünü anlayarak gerçek bilgiye ve anlamaya ulaşabilirler. Bu nedenle Spinoza'nın düşüncelerinde bilgi ve gerçeklik, tek bir temel gerçekliğe yani Tanrı'ya veya doğaya indirgenir.

Spinoza, insanların bu temel gerçekliği anlayarak hem bilgi hem de ahlaki açıdan daha yüksek bir düzeye ulaşabileceğini öne sürer. Bu anlayış, insanların kendi yaşamları ve çevreleriyle daha uyumlu bir şekilde yaşamasına ve daha mutlu ve erdemli bir yaşam sürmesine yol açar. Spinoza'nın düşünceleri, aynı zamanda, insanların doğayı ve evreni daha derinlemesine anlayarak bilimsel ve felsefi düşünceye katkıda bulunabileceğini de savunur.¹⁷⁷

Stoacılar ve Spinoza, bilgi ve gerçeklik hakkında farklı felsefi yaklaşımlara sahip olsalar da bazı ortak noktalarının bulunduğu ileri sürülebilir. Şöyle ki hem Stoacılar hem de Spinoza, evrenin mantıklı bir düzeni olduğuna inanırlar. Stoacılar, bu düzeni “logos” olarak adlandırırken Spinoza, bu düzenin Tanrı veya doğa ile özdeş olduğunu düşünür.

Her iki düşünce sistemi de bilgi ve gerçekliğin doğada, evrenin temel yapısında bulunabileceğini savunur. Stoacılar ve Spinoza, insanların doğayı anlamlandırarak ve doğanın

¹⁷⁵ Scruton, 1986: 172.

¹⁷⁶ Scruton, 1986: 174.

¹⁷⁷ Fransez, 2012: 163.

düzenini kavrayarak gerçek bilgiye ulaşabileceğine inanır. Her iki düşünce sistemi de bilgi ve gerçekliğe ulaşmak için insan aklı ve mantığının önemli bir rol oynadığını kabul eder. Onlara göre insanların doğayı ve evrenin düzenini anlayarak akılla bilinçli bir yaşam sürdürebileceğini savunur. Hem Stoacı felsefede hem de Spinoza'nın düşüncelerinde bilgi ve gerçekliğin anlaşılmasının insanların daha ahlaki ve erdemli bir yaşam sürmesine yardımcı olacağına inanılır. Doğru bilgiye ulaşmanın insanın mutluluğu ve yaşam kalitesini artırabileceğini öne sürer.

Görüldüğü üzere bu ortak noktalar, Stoacılar ve Spinoza'nın bilgi ve gerçeklik konusundaki düşüncelerini birleştiren temel yapıları gösterir. Her iki düşünce sistemi de evrenin mantıklı düzenini kavramaya ve insan aklının potansiyelini kullanarak doğru bilgiye ulaşmaya odaklanır.

3.3.2. Algı ve Duyusal İzlenimler

Stoacılara göre duyu izlenimleri insanın dış dünya ile ilişkisini ve bilgi edinme sürecini temsil eder. Dış dünyadaki nesneler ve olaylar, duyu organları aracılığıyla insan zihnine ulaşır ve zihinde duyu izlenimleri olarak temsil edilir. Bu duyu izlenimleri daha sonra insanın düşüncelerini, değerlendirmelerini ve kararlarını etkiler.

“Stoacı filozof Epiktetos ‘El Kitabı’nda (Enchiridion) şöyle söyler: İnsanların rahatsız olmalarının nedeni, olaylara verdikleri anlamdır, olaylar kendileri değil. Bu nedenle, bir olay karşısında rahatsız olmamızı engelleyen şey, olaya verdiğimiz anlamı değiştirmektir.”¹⁷⁸

Görüldüğü üzere burada Epiktetos, insanların duyu izlenimleri ve olaylara verdikleri anlam arasındaki ilişkiye dikkat çekiyor. O, insanların olayları nasıl değerlendirdiklerine ve düşündüklerine bağlı olarak rahatsız olabileceklerini veya olmayabileceklerini göstermeye çalışır. Stoacı düşünce, insanların duyu izlenimlerini nasıl değerlendirdiklerine ve yorumladıklarına odaklanarak duyu izlenimlerinin değerlendirilmesinin ve yargılarının (assent) önemli olduğunu düşünür.

Onlara göre insanın zihninde oluşan duyu izlenimi, doğru veya yanlış olabilir. Doğru yargılara ulaşabilmek için insanın duyu izlenimlerini dikkatlice değerlendirmesi ve yalnızca doğru olanlara onay vermesi gerektiğini savunurlar. Bu süreç, insanın bilgi ve gerçeklik hakkında doğru kavrayışa ulaşmasına ve ahlaki olarak doğru eylemler gerçekleştirmesine yardımcı olur. Kısaca Stoacı düşünürlerde duyu izlenimi, dış dünyadan gelen duyu bilgilerin zihinde temsil edildiği ve değerlendirildiği önemli bir kavramdır.

¹⁷⁸ Epiktetos, 2020: 89.

Spinoza ise duyu izlenimleri (duyusal algılar) konusunda da yine kendi felsefi sistemine uygun bir yaklaşım sergiler. “Spinoza, zihin ve beden birbiriyle paralel çalışan iki farklı özellik olduğunu savunan ‘psiko-fiziksel paralelizm’ ilkesini benimser.”¹⁷⁹ Bu anlayış, Spinoza’nın duyu izlenimleri konusundaki düşüncelerini de etkiler. Bu ilkeye göre “zihin ve beden, temelde aynı gerçekliğin (Tanrı veya doğa) iki farklı ifadesidir ve birbirlerine paralel olarak çalışır, ancak birbirlerine neden-sonuç ilişkisiyle bağlı değildir.”¹⁸⁰

Spinoza’ya göre duyu izlenimleri, insanın dış dünya ile etkileşimini ve bilgi edinme sürecini temsil eder. Duyu izlenimleri, dış dünyadan gelen duyusal bilgilerin insan zihnine ulaşarak zihinde temsil edildiği durumları ifade eder. Spinoza, duyu izlenimlerinin insanın düşünce ve eylemlerini etkileyen önemli bir faktör olduğunu kabul eder. Ancak Spinoza duyu izlenimlerinin eksik ve yanıltıcı olabileceğini de vurgular. Duyusal algılar, dış dünyayı doğrudan ve tam olarak temsil etmez; bunun yerine insanın zihninde dış dünyanın kısmi ve sınırlı bir yansıması oluşturur. Bu nedenle insanın duyu izlenimlerine dayanarak gerçeğe ulaşabilmesi için onları kritik ve akılcı bir şekilde değerlendirmesi gerekmektedir.

Spinoza, insanın gerçek bilgiye ulaşabilmesi için duyu izlenimlerinin ötesine geçmesi ve daha yüksek düzeyde bir bilgi türü olan “akıl yürütme” ve “sezgi” ile ilgilenmesi gerektiğini savunur. Spinoza, akıl yürütme ve sezgi sayesinde insanın doğru bilgiye ulaşabileceğini ve yaşamında daha fazla özgürlük ve mutluluk elde edebileceğini öne sürer.

“Gerçek bilginin üç türü vardır: birinci tür, bilgi edinme ve kesin olmayan bilgiyi içerir. İkinci tür, kesin bilgiyi ve üçüncü tür ise sezgiyi içerir.”¹⁸¹

Spinoza, bu burada üç bilgi türünü tanımlar ve rasyonel bilgi ile sezginin daha yüksek düzeyde bilgi türleri olduğunu belirtir. Bu düşünceler, insanların duyu izlenimlerinin ötesine geçerek doğru bilgiye ulaşabileceğini ve yaşamlarında daha fazla özgürlük ve mutluluk elde edebileceğini destekler. Rasyonel bilgi ve sezgi ise daha yüksek düzeyde bilgi türleridir. Rasyonel bilgi, akıl yoluyla elde edilen bilgidir ve genellikle daha güvenilirdir. Spinoza, rasyonel bilginin doğrulanması için mantık ve akıl yürütme kullanarak düşüncelerin süzülmesi gerektiğini savunur. Sezgi, en yüksek ve en kesin bilgi türüdür. Spinoza’ya göre sezgi sayesinde insan, Tanrı veya doğanın özünü doğrudan kavrayabilir ve bu bilgi türü her türlü şüpheden bağımsız olarak doğru kabul edilir. Spinoza, akıl yürütme ve sezgi sayesinde insanın doğru bilgiye ulaşabileceğini ve yaşamında daha fazla özgürlük ve mutluluk elde edebileceğini öne sürer.

¹⁷⁹ Cass, 1966: 402.

¹⁸⁰ Anadolu Üniversitesi, 104-105.

¹⁸¹ Spinoza, 2011: 40.

Stoacılar ve Spinoza arasında duyu izlenimleri açısından benzerlikler bulunmaktadır. Her şeyden önce her iki düşünce sistemi de duyu izlenimlerinin insanın dış dünya ile etkileşimini ve bilgi edinme sürecini temsil ettiğini kabul eder. Ayrıca her iki felsefe de duyuusal algıların insanın zihinsel süreçleri ve yaşamındaki etkileri üzerinde durur. Bununla birlikte Stoacılar ve Spinoza'nın duyu izlenimleri konusundaki düşüncelerinde bazı önemli farklar da bulunmaktadır.

Stoacılar, duyu izlenimlerini “kataleptik izlenim” (kataleptic impression) ve “non-kataleptik izlenim” (non-kataleptic impression) olarak ikiye ayırırlar. Kataleptik izlenimler, gerçekliği doğru bir şekilde yansıtan ve insanın doğru bilgiye ulaşmasına yardımcı olan duyuusal algılardır. Non-kataleptik izlenimler ise gerçeği yansıtmayan ve insanın yanılgıya düşmesine neden olan duyuusal algılardır. Stoacılar, kataleptik izlenimlerin insanın doğru bilgiye ulaşabilmesi için önemli olduğunu düşünürler.

Spinoza ise duyu izlenimlerinin genellikle eksik ve yanıltıcı olduğunu vurgular. Duyuusal algılar, dış dünyayı doğrudan ve tam olarak temsil etmez; bunun yerine, insanın zihninde dış dünyanın kısmi ve sınırlı bir yansıması oluşturur. Spinoza, insanın gerçek bilgiye ulaşabilmesi için duyu izlenimlerinin ötesine geçmeli ve akıl yürütme ve sezgi ile ilgilenmelidir.

Özetle Stoacılar ve Spinoza, duyuusal algılara ilişkin benzerlikler gösterse de gerçek bilgiye ulaşmanın doğası ve insanın bu süreçteki rolü konusunda farklı görüşlere de sahiptirler. Stoacılar, doğru bilgiyi elde etmek için kataleptik izlenimlere güvenirken Spinoza daha çok akıl yürütme ve sezgiye vurgu yapar. Bilgiye dair bu farklı yaklaşımlar, her iki felsefenin epistemolojik temellerinde önemli bir rol oynayarak gerçek bilgiye ulaşma konusunda farklı vurgular yapsalar da bilgiye nasıl ulaşıldığı konusunda aralarında önemli benzerlikler taşıdıkları ileri sürülebilir.

3.3.3. İzlenimler ve Ahlak

Stoacılar ve Spinoza, izlenimlerin insanın ahlaki değerlerine ve davranışlarına etkisine dair farklı yaklaşımlar sergilerler. Ancak yine de her iki felsefe de izlenimlerin insanların davranışlarına etki ettiği konusunda hemfikirdirler. Bu nedenle aralarındaki farklılıklara rağmen bu konuya da değinmekte fayda vardır.

Stoacılar, izlenimlerin insan davranışlarını belirlediği ve ahlaki değerleri şekillendirdiği fikrini savunurlar. Onlara göre insanların kendilerini, dış dünyayı ve diğer insanları nasıl algıladıkları, onların davranışlarına doğrudan etki eder.

Stoacılar, insanların olumlu ve yapıcı izlenimler geliştirmeleri ve bu izlenimlere sadık kalmaları gerektiğini düşünürler. Bu sayede insanların daha iyi bir ahlaki duruş sergileyebileceğine

inanırlar. İnsan davranışlarının duyu izlenimleri tarafından şekillendirildiğine ve izlenimlerin insanın ahlaki değerleri üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğuna inanırlar. İnsanların kendilerini, diğer insanları ve dünyayı algılama biçimleri, onların davranışlarını etkiler.

“Stoacı filozof Epiktetos, insanların kendilerini, diğer insanları ve dünyayı algılama biçimlerinin onların ahlaki duruşlarına etki ettiğine dair bir örneğe değinir. Ona göre, insanların sıkıntı ve acı çekmelerinin nedeni, kendilerini ve dünyayı yanlış bir şekilde algılamalarıdır. Epiktetos, insanların dünya hakkındaki düşüncelerinin gerçekliğin kendisi değil, sadece insanların kendi algıları olduğunu söyler. İnsanların kendilerine zarar veren düşünceleri, yanlış izlenimlerin sonucudur. Epiktetos, insanların kendilerini ve dünyayı olumlu bir şekilde algılamaları gerektiğini öğütler ve böylece daha iyi bir ahlaki duruş sergileyeceklerini düşünür.”¹⁸²

Stoacılar, duysal algıların doğru olup olmadığını belirlemek için kataleptik izlenimler kavramını kullanırlar. Kataleptik izlenimler, doğru olan ve gerçekliği doğru bir şekilde temsil eden izlenimlerdir. Stoacılar, insanların kataleptik izlenimler geliştirmeleri ve bu izlenimlere sadık kalmaları gerektiğini savunurlar. Aynı zamanda Stoacılar, insanların doğal olarak ahlaki içgüdülere sahip olduğunu ve kataleptik izlenimleri doğru bir şekilde kullanarak doğru bir ahlaki duruş sergileyebileceğini düşünürler. Bu nedenle insanların olumlu ve yapıcı izlenimler geliştirmeleri ve bu izlenimlere sadık kalmaları gerektiğini öğütlerler. İnsanların kendilerini, diğer insanları ve dünyayı olumlu bir şekilde algılamaları durumunda daha iyi bir ahlaki duruş sergileyeceklerine inanırlar. Marcus Aurelius “İçinde yaşadığımız dünya, düşüncelerimizle şekillenen bir dünya.”¹⁸³ diyerek insanların düşüncelerinin ve algılarının eylemleri üzerinde büyük bir etkisi olduğunu vurgular. Bu nedenle Stoacılar göre olumlu ve yapıcı düşünceler geliştirmek insanların doğru bir ahlaki duruş sergilemelerine yardımcı olabilir.

Stoacılar da izlenimlerin insan davranışlarını şekillendirdiğine ve doğru ahlaki duruşun kataleptik izlenimlerin doğru bir şekilde kullanılması ile mümkün olduğuna dair düşüncelere rastlanır. Bu nedenle onlar, insanların olumlu ve yapıcı izlenimler geliştirmeleri ve bu izlenimlere sadık kalmaları gerektiğini öğütlerler.

Spinoza ise izlenimlerin insan davranışları üzerindeki etkisi konusunda daha nötr bir yaklaşım benimser. Ona göre izlenimler yalnızca insan davranışlarını belirlemez ancak insanlar nasıl tepki verdiklerini kontrol etme gücüne sahiptirler. Spinoza’ya göre insanlar duysal uyarılara doğrudan tepki vermek yerine akıl yoluyla düşünerek ve özgür iradeyle hareket ederek daha iyi bir ahlaki duruş sergileyebilirler.

Spinoza, insanların doğaları gereği duyularından gelen bilgilere dayalı olarak hareket ettiklerini belirtir. Ancak, Spinoza aynı zamanda insanların kendi düşünceleri ve özgür iradeleri aracılığıyla duysal uyarılara nasıl tepki vereceklerini kontrol edebileceklerini savunur. Örneğin: “Her şeyin asıl amacı kendini korumaktır, ve insanlar bu amaca ulaşmak için en uygun araçları seçmelidir.” diyerek, insanların

¹⁸² Stoa Felsefesinde Doğaya Uygun Yaşamın Anlamı, 2020.

¹⁸³ Cevizci, 2020: 123.

özgür iradeyle düşünerek ve hareket ederek kendi çıkarlarına en uygun ahlaki duruşu sergileyebileceğini öne sürer.¹⁸⁴

“İnsanlar, düşüncelerini ve eylemlerini anlamlandırarak ve yönlendirerek daha iyi bir yaşam sürebilirler diyen Spinoza, insanların düşünceleri ve eylemleri arasındaki ilişkiyi daha iyi anlayarak ve yönlendirerek, daha uyumlu ve ahlaki bir yaşam sürdürebileceğine inanır.”¹⁸⁵

Görüldüğü üzere Stoacılar, olumlu ve yapıcı izlenimlerin ahlaki duruşu etkilediğini düşünürken Spinoza daha nötr bir yaklaşım benimser. O, insanların izlenimlerine tepki vermeden önce düşünme ve irade kullanma gücüne sahip olduklarını vurgular. Ahlak konusunda Stoacılar, doğru ve yanlış davranışların belirlenmesinde insanın doğal aklını ve ahlaki içgüdülerini kullanmayı savunurken Spinoza, doğru davranışların belirlenmesinde akıl yürütmenin ve doğru bilgiye sahip olmanın önemli olduğunu düşünür. Ancak her iki felsefe de insanların doğru ve ahlaki bir yaşam sürdürmek için içgüdülerin önemini kabul eder ve akıl yürütmeyle doğru bilgiye dayalı kararlar almanın gerekliliğini vurgular.

Hem Stoacılar hem de Spinoza, izlenimlerin insanın düşünceleri ve duyguları üzerinde belirleyici bir etkisi olduğunu kabul ederler. Her iki düşünce biçimi de izlenimlerin zihinsel süreçlerle ilişkili olduğunu ve bu süreçlerin insanın ahlaki kararlarını ve değerlerini etkilediğini ileri sürer. Çünkü hem Stoacılar ve Spinoza, duyguların insanın izlenimleri ve düşünceleri ile sıkı bir bağlantıya sahip olduğunu düşünürler. Her iki felsefi perspektif, insanın duygularını kontrol etmeyi ve yönetmeyi önemli bir ahlaki hedef olarak değerlendirir. Duyguların kontrolü ve yönetimi, insanın daha dengeli ve uyumlu bir yaşam sürmesine katkıda bulunur ve ahlaki gelişimini destekler.

Son olarak Stoacılar ve Spinoza'nın düşünce sistemlerinde insanın iç dünyasının (zihin, düşünce ve duygular) dış dünya ile sürekli etkileşim hâlinde olduğu görülür. Her iki düşünce de dış dünyadan gelen bilgi ve etkilerin insanın ahlaki değerlerini ve kararlarını şekillendirebileceğini savunur. Bu nedenle dış dünya ile uyumlu bir yaşam sürmek ve doğru izlenimleri elde etmek, ahlaki gelişim açısından önemlidir.

3.3.4. Pathe

Pathe, eski Yunan felsefesinde duygu, tutku, istek ve arzu gibi zihinsel ve duygusal durumları ifade eden bir terimdir. Bu terim, insanın içinde yaşadığı, hareket ve davranışlarını etkileyen güçlü duygusal durumları tanımlamak için kullanılır. Daha genel bir tarif ile ise *pathe*, izlenimlerin ruhta meydana getirdiği duygu durumlarıdır.

¹⁸⁴ Cass, 1966: 400.

¹⁸⁵ Cass, 1966: 389.

Antik Yunan felsefesinde *pathe* özellikle Platon, Aristoteles ve Stoacı düşünürler tarafından ele alınmıştır. Platon ve Aristoteles, *patheyi* insanın ahlaki ve entelektüel gelişiminde önemli bir rol oynayan zihinsel ve duygusal unsurlar olarak kabul etmiştir. Platon’a göre insanın akıl ve tutkularını dengelemesi, insanın erdemi ve mutluluğu için önemlidir. Aristoteles ise insanın *patheyi* yönetme ve dengeleme yeteneğinin ahlaki gelişimi için temel olduğunu savunur.

Aristoteles, “Nikamakos’a Etik”te konu ilgili şöyle söyler: “İnsanın doğası gereği, içinde yaşadığı duygular ve istekler onun hareket ve eylemlerini etkiler. Bu duyguların uyumlu olması ve insanın ahlaki karakterini geliştirmesi, insanın mutluluğunu ve yaşamın anlamını belirleyen faktörlerdir.”¹⁸⁶ Epiktetos konuyla ilgili “Duygularımızın ve isteklerimizin kölesi olmayı reddederek, daha özgür ve mutlu bir yaşam sürdürebiliriz. İçinde bulunduğumuz durumları ve düşüncelerimizi kontrol ederek, yaşamın zorluklarına karşı daha dirençli hale gelebiliriz.”¹⁸⁷ der.

Stoacı düşünürler, *pathe* kavramına özel bir önem verirler. *Pathe*, Stoacı düşünce içinde duygu, tutku ve arzu gibi insanın zihninde ve duygusal yaşamında meydana gelen güçlü durumları ifade eder. Stoacılar, *pathenin* insanın ahlaki ve entelektüel gelişimi üzerinde etkili olduğunu ve bu nedenle dikkatlice ele alınması gerektiğini savunurlar. Çünkü onlara göre insanın mutluluğu ve ahlaki mükemmelliği için duyguları ve tutkuları (*pathe*) kontrol altında tutmanın ve akılla yönetmenin önemli olduğunu düşünürler. Stoacılığın temel amacı, insanın *patheyi* dengelemeyi ve yönetmeyi öğrenerek mutluluğa ve huzura ulaşabilmesidir.

Stoacılar, insanın düşüncelerini, değerlendirmelerini ve tutumlarını yönlendirerek *pathenin* (tutkuların) etkisini hafifletebileceğine inanırlar. Bu yüzden insanın *patheye* karşı hassasiyetini azaltmak amacıyla sürekli bir çaba içinde olması gerektiğini önerirler. Zorluklar ve sıkıntılar karşısında güçlü ahlaki ve entelektüel bir duruş sergilemek, Stoacı etik anlayışının temelini oluşturur. Önde gelen Stoacı düşünürler arasında Seneca, Epiktetos ve İmparator Marcus Aurelius, insanın *patheyi* denetim altına alıp özgürleşerek huzur ve mutluluğa ulaşabileceğini savunurlar. Örneğin, Seneca, “Mektuplar”ında “Gerçek mutluluk, kendi içimizde bulunan bir şeydir ve dış koşullardan bağımsızdır. Bu nedenle, zorluklarla karşılaştığımızda, iç huzurumuzu ve mutluluğumuzu korumak için duygularımızı ve tutkularımızı denetim altında tutmamız gerekir.”¹⁸⁸ der. İmparator Marcus Aurelius, “Meditations”ta “İçinde yaşadığımız dünya, değişim ve zorluklarla doludur. Bu nedenle, huzur ve mutluluğu sürdürmek için, olayların dışında kalmayı ve duygularımızı denetim altında

¹⁸⁶ Aristoteles, 1997: 44.

¹⁸⁷ Epiktetos, 2020: 56.

¹⁸⁸ Erkızan, 2018: 86.

tutmayı öğrenmeliyiz.”¹⁸⁹ der. Onlar bu konuda insanın düşüncelerini ve değerlendirmelerini düzenli olarak gözden geçirerek kendini sürekli geliştirmesi gerektiğini de vurgularlar. *Pathenin* insanın ahlaki gelişimi ve mutluluğu için bir engel olduğunu öne süren Stoacılara göre insanın mutluluğu, *patheyi* kontrol altına alarak ve onlardan özgürleşerek elde edilir. Stoacılar, insanın düşüncelerini ve tutumlarını kontrol etmesiyle *pathenin* etkisini azaltabileceğini savunurlar. Bu yaklaşım, Stoacılığın temel ahlaki ve psikolojik öğretilerinden de biridir.

Pathe kavramı Baruch Spinoza’da da görülür. O, bu kavramı kendi felsefi sistemine entegre ederek bu kavramla panteist bir dünya görüşü oluşturmuştur. Onun düşünce sisteminde *pathe*, insanın düşünce ve duygu dünyasında meydana gelen durumlar olarak ele alınır. “Ethics”te *pathe* kavramını “duygular (Latince: affectus) olarak ifade eden Spinoza, duyguların insanın zihninde ve bedeninde meydana gelen değişiklikler olduğunu ve bu değişikliklerin insanın yaşamındaki olaylar ve koşullar tarafından tetiklendiğini savunur. Duygular, Spinoza için insanın hem zihninde hem de bedeninde gerçekleşen etkileşimlerin sonucudur.

“İnsanın duyguları, onun bedeninde ve zihninde meydana gelen değişikliklerdir; bu değişiklikler, dış olaylar ve koşullar tarafından tetiklenir. Bu nedenle, insanın zihninde ve bedeninde meydana gelen her değişiklik, onun duygularının ve tutkularının bir ifadesidir. İnsanın mutluluğu ve huzuru, bu değişikliklerin doğru bir şekilde anlaşılması ve yönetilmesine bağlıdır.”¹⁹⁰

Spinoza, duyguların insanın mutluluğu ve özgürlüğü üzerinde önemli bir etkisi olduğunu düşünür. İnsanın yaşamındaki duygular ve tutkular, onun düşünce süreçlerini, değerlendirmelerini ve eylemlerini doğrudan etkiler. Bu nedenle Spinoza’ya göre insanın duygularını anlaması ve yönetmesi, onun mutluluğu ve özgürlüğü için önemlidir. İnsanın akıl ve düşünce gücünü kullanarak duygularını kontrol etmeyi ve yönlendirmeyi öğrenebileceğini öne süren filozof, insanın düşüncelerini ve değerlendirmelerini gözden geçirerek, duygularının kökenini ve etkilerini anlayarak onları daha iyi yönetebileceğini söyler. Böylece insan, yaşamında daha fazla özgürlük ve mutluluk elde edebilir.

Spinoza’nın *pathe* (duygular) kavramına yaklaşımı, onun felsefi sistemine entegre edilerek insanın zihinsel ve bedensel süreçlerinin önemli bir bileşenini oluşturmuştur. Bu bağlamda Spinoza da tıpkı Stoacılar gibi duyguların insanın mutluluğu ve özgürlüğü üzerinde önemli bir etkisi olduğunu düşünmüştür. Ayrıca yine Stoacılar gibi insanın bu duyguları anlamaya ve yönetmeye çalışarak daha iyi bir yaşam sürdürebileceğini öne sürmüştür.

¹⁸⁹ Erkızan, 2018: 93.

¹⁹⁰ Curley, 1988: 231.

Stoacılar, insanın duygu, tutku ve arzularını denetim altına alarak daha iyi bir yaşam sürdürebileceğini savunmuştur. Onlar için ahlaki ve entelektüel bir duruş sergileyerek insanın dış koşullardan etkilenmeyen bir huzur ve mutluluk düzeyine ulaşması mümkündür. Stoacılar, insanın duygularını yönetme yeteneğini geliştirmek için düşünce ve bilgelik kullanmanın önemini de vurgulamışlardır.

Spinoza ise duyguların insanın zihninde ve bedeninde meydana gelen değişiklikler olduğunu ve bu değişikliklerin insanın yaşamındaki olaylar ve koşullar tarafından tetiklendiğini savunur. Spinoza, insanın duygularını anlayarak ve yöneterek daha uyumlu ve dengeli bir yaşam sürdürebileceğini düşünür. Onun felsefi sistemine göre insanın mutluluğu ve huzuru, doğru bir şekilde anlaşılan ve yönetilen duygulara bağlıdır.

Görüldüğü üzere hem Spinoza hem de Stoacılar, insanın duygularını anlamaya ve yönetmeye çalışarak daha iyi bir yaşam sürdürebileceği düşüncesini paylaşırlar. Her iki düşünce sistemi de duyguların insanın mutluluğu ve huzuru üzerinde önemli bir etkisi olduğunu kabul eder ve insanın bu duyguları yönetme yeteneğinin geliştirilmesi gerektiğini vurgularlar. Bu ortak nokta, Spinoza ve Stoacı düşünürler arasındaki önemli bir bağlantıyı göstermiş olur.

3.4. Stoacı ve Spinozacı Değer Anlayışı

Bu bölüme kadar Stoacılık felsefesinin özellikle insanların yaşam tarzları ve nasıl yaşamaları gerektiği hakkında birçok görüş bildirdiğine dair örnekler verildi. Stoacılığın “iyi bir yaşam” kavramını felsefenin merkezine aldığı ve özgürlük, adalet, erdem, aklın kullanımı ve mantık gibi değerleri de bu bağlamda incelediği görüldü. Bu bölümde ise “değerler” açısından Stoacı felsefe ve Spinoza ele alınarak onların bu konudaki benzer yanları ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Stoacılıkta değer anlayışı konusunda göze ilk çarpan husus, onların insanların doğruyu ve yanlış anlamalarına ve doğruyu yapmalarına yardımcı olan bir ahlaki sisteme sahip olmalarıdır. Bu ahlaki sistem, insanların kendilerini diğer insanlardan farklı kılan şeyleri düşünmelerini sağlar ve bir bireyin kendisini gerçekleştirmesine yani kişisel potansiyelini tamamlamasına yardımcı olur. Bu noktada onlar, insanların içsel değerlere odaklanmaları gerektiğini düşünürler çünkü insanlar kendi hayatlarını ve dünya görüşlerini kontrol edebilirler.

“Stoacı düşünür Epiktetos, insanların dış koşullar ve olaylar üzerinde kontrol sahibi olmadıklarını, ancak kendi düşünceleri ve tutumları üzerinde kontrol sahibi olduklarını savunur. Bu nedenle, insanların mutluluğu ve huzuru, içsel değerlerine ve ahlaki prensiplerine odaklanarak elde edebileceklerini öne sürer.”¹⁹¹

¹⁹¹ Eraltan, 2020: 89.

Stoacılıkta değerler konusunda diğer önemli nokta ise “şeylerin doğası” kavramıdır. Buna göre her şey belirli bir amaca hizmet eder ve her şey bir şekilde birbirine bağlıdır. Doğanın bir parçası olan insanlar da belirli bir amaca hizmet eder. Bu amacın gerçekleştirilmesi son derece önemlidir. Çünkü Stoacı düşünürlere göre insanlar da doğanın bir parçasıdır ve dolayısıyla insanlar da belirli bir amaca hizmet ederler. Bu anlayış aynı zamanda insanın ahlaki ve etik değerlerini belirleyen bir temel oluşturur. “Stoacılar, insanın amacının gerçekleştirilmesini önemli görür ve bu amaç doğrultusunda yaşamak, kişinin içsel değerlerini ve ahlaki prensiplerini takip etmesini sağlar.”¹⁹² Bu şekilde insan, doğayla uyumlu bir yaşam sürdürebilir ve kendi potansiyelini en iyi şekilde gerçekleştirebilir. Stoacılar, insanların kendileri için bir amacı, bir yönü ve bir hayat felsefesi seçmeleri gerektiğini düşünürler. Bu durum, özgürlük ve kontrol kavramlarının Stoacılıkta değerli olduğu anlamına gelir.

Görüldüğü üzere Stoacılıkta değer kavramı, ahlaki sistemle birlikte ele alınmıştır. Bu sistem, insanların hayatlarını anlamlı ve başarılı kılmak için hangi erdemlerin önemli olduğunu vurgulamaktadır. Özgürlük, adalet, erdem, akıl ve mantık gibi değerler, Stoacılıkta özellikle büyük önem taşır. Bu felsefe, insanların yaşamlarını daha iyi ve erdemli bir şekilde sürdürebilmeleri için bu değerlere odaklanmalarını önerir.

Baruch Spinoza’nın etiği ve değerleri doğal bir düzen içinde ele aldığı görülür. Ona göre doğanın yasaları ile uyumlu olarak yaşayan bir insan, gerçek mutluluğu elde edebilir. Spinoza’ya göre mutluluk, insanın kendi doğasını gerçekleştirdiği bir durumdur.

“Kendini ve her şeyi doğru bir şekilde anlayan insan, her şeyde ve her olayda her zaman doğru ve iyi olanı seçer ve doğanın sonsuz güzelliklerini ve mükemmelliklerini takdir ederek mutluluk ve huzur bulur.”¹⁹³

“Spinoza’nın değer kavramını ele alışı, “doğa felsefesi” olarak bilinen bir yaklaşımı yansıtır. Ona göre, insanlar doğal bir düzenin parçasıdır ve bu nedenle de doğanın yasalarına uyumlu yaşamalıdır. Spinoza’ya göre doğanın yasaları, insanların gerçek potansiyellerini gerçekleştirmelerini sağlar ve bu da insanların doğru bir şekilde hareket etmelerini gerektirir.”¹⁹⁴

Spinoza’nın insanların değerlerine ilişkin fikirlerini, etiği temel alan bir ahlak teorisi ile ele aldığı daha önce belirtilmişti. Ona göre etik, insanın doğru ve yanlış davranışlarını belirlemek için kullanılan bir felsefi disiplindir. Spinoza’nın etik anlayışı, insanların doğasının anlaşılmasına dayanır ve insan doğasının özünde sevgi ve bilgi arayışının olduğunu savunur.

Spinoza’ya göre mutluluk da doğaya uygun yaşamakla mümkündür. İnsanlar, doğanın yasalarına uyumlu bir şekilde yaşadıklarında kendilerini gerçekleştirebilirler ve bu da

¹⁹² Brun, 1997: 42.

¹⁹³ Spinoza, 1951: 28.

¹⁹⁴ Curley, 1988: 201.

mutluluğu getirir. Spinoza'ya göre mutluluk, insanın kendisini tam anlamıyla gerçekleştirmesiyle elde edilir. Bu nedenle insanların hayatlarında doğruluk, erdem ve yüksek idealleri benimsemeleri değerlere uygun hareket etmeleri anlamına gelir. Spinoza, doğanın yasalarına uygun olarak yaşayan insanların gerçek mutluluğu bulabileceğine inanır.

Görüldüğü üzere onun değer kavramı, doğal bir düzene dayalı bir etik anlayışı ile birlikte ele alınır. O hâlde Stoacılık ve Spinoza'nın değer kavramını ele alışları arasında benzerlikler vardır, şeklinde bir çıkarım yapmak yanlış olmayacaktır. Özellikle her iki felsefi sistemdeki “doğal bir düzen” vurgusu en dikkate değer olanıdır. Buna göre hem Stoacılık hem de Spinoza, doğanın belirli bir düzeni olduğuna ve insanların bu düzene uygun yaşamaları gerektiğine inanır. Stoacılıkta bu düzen *logos* olarak adlandırılırken Spinoza'da Tanrı'nın yasaları olarak ifade edilir.

3.4.1. Özgürlük

Stoacı felsefe ile Spinoza'nın felsefesi değerler açısından karşılaştırılırken “özgürlük” konusunda aralarında önemli benzerlikler olduğu belirtilmişti. Yukarıda genel olarak ele alınan bu konu biraz daha detaylandırılarak araştırmamızın yazılış amacı olan bu iki felsefe karşılaştırılmaya devam edilecektir.

Öncelikle şunu söylemek gerekir ki her iki felsefe de özgürlük konusunda insanın kendi düşünceleri, duyguları ve eylemleri üzerindeki kontrolünün önemine sık sık vurgu yapar. Bu bağlamda hem Stoacılar hem de Spinoza, özgürlüğün gerçekleşmesi için insanın doğa ve dünya ile uyumlu bir yaşam sürmesi gerektiğini savunur. İçsel özgürlük ve zihinsel kontrol üzerinde duran Stoacılar, özgürlüğün insanın kendi zihninde başladığına inanır. Bu ise onlara göre insanların kendi düşünceleri ve duyguları üzerinde kontrol sahibi olmasıyla elde edilebilir. Stoacı felsefe, insanların dış koşullardan bağımsız bir şekilde içsel özgürlüğe ulaşabileceğini savunur. Spinoza da bu noktada benzer bir düşünceyi paylaşır. O da insanların kendi duyguları ve düşünceleri üzerinde kontrol sahibi olarak özgürlüğü elde edebileceğine inanır.

Epiktetos, El Kitabı'nda “İçinde bulunduğumuz koşulların değil, onlara nasıl tepki verdiğimiz önemli olduğunu hatırlayın. Bu şekilde, zor koşullara rağmen özgürlüğe ve mutluluğa ulaşabiliriz.”¹⁹⁵ der. Bir başka ünlü Stoacı Seneca da bu konuda Mektuplar'ında şöyle söyler: “İçsel özgürlük, dış dünyaya duyulan ihtiyaçtan bağımsız olmaktır. İçsel özgürlük, düşüncelerimiz ve duygularımız üzerinde kontrol sahibi olmaktır.”¹⁹⁶

¹⁹⁵ Eraltan, 2020: 56.

¹⁹⁶ Stock, 2022: 56.

Spinoza da özgürlüğün insanın kendi duyguları ve düşünceleri üzerinde kontrol sahibi olmasıyla elde edilebileceğine işaret eder. Ethics'te şöyle söyler: “Gerçek özgürlük, duygularımızın ve düşüncelerimizin efendisi olmak ve bu şekilde doğayla uyumlu bir yaşam sürmekten geçer.”¹⁹⁷

Doğa ve dünya ile uyumlu yaşamının özgürlük ile olan ilişkisinde hem Stoacılar hem de Spinoza, insanların doğa ve dünya ile uyumlu bir yaşam sürdürmesi gerektiğini vurgular. Stoacılar, insanların evrenin rasyonel düzenine uyum sağlayarak özgürlüğe ulaşabileceğini düşünür. Spinoza ise insanların kendi doğalarını ve evrenin temel ilkesi olan Tanrı'nın doğasını anlayarak özgürlüğe ulaşabileceğini savunur.

Marcus Aurelius, “Dünya ile uyumlu yaşamak, kendi doğamızı ve evrenin doğasını kabul etmek ve evrenin rasyonel düzenine uyum sağlamaktır. Bu uyum, gerçek özgürlüğe giden yoldur.”¹⁹⁸ der. Spinoza, bu konuda şöyle söyler: “İnsanın özgürlüğü, kendi doğasını ve Tanrı'nın doğasını anlayarak elde edilir. Bu anlayış, insanın doğayla uyumlu yaşamasına ve gerçek özgürlüğe ulaşmasına olanak tanır.”¹⁹⁹

Stoacılar, evrenin rasyonel bir düzen içinde işlediğine inanır. Bu rasyonel düzeni ise *logos* adını verdikleri bir kavramla ifade ederler. Stoacılar, insanların bu rasyonel düzene uyarak doğa ve dünya ile uyumlu yaşamalarının önemini vurgular. Stoacı felsefe, insanların evrendeki yerini kabul edip doğal düzeni takip ederek özgürlüğe ulaşabileceğini savunur. Bu bağlamda insanların doğaya ve dünyaya uyum sağlayarak içsel özgürlüklerini artıracaklarını ve duyguları üzerinde kontrol sahibi olabileceklerini düşünürler.

Spinoza'nın felsefesine bakıldığında ise insanların doğa ve dünya ile uyumlu yaşamasının onun Tanrı kavramıyla yakından ilişkili olduğu görülür. Spinoza'ya göre Tanrı ve doğa aynı şeydir ve o, “Deus sive Natura” (Tanrı yani Doğa) ifadesiyle bu görüşünü dile getirir. Spinoza, doğanın ve evrenin temel ilkesi olan Tanrı'nın doğasını anlamayı özgürlüğün temeli olarak görür. Spinoza, insanların, doğalarını ve Tanrı'nın doğasını anlayarak özgürlüğe ulaşabileceğini savunur. Bu anlayışa göre insanların özgür olabilmesi için düşüncelerini, duygularını ve eylemlerini doğa ve Tanrı'nın evrensel düzeni ile uyumlu hâle getirmeleri gerekmektedir. Bu durum, insanın özgürlük ve mutluluğunu artıracaktır.

Buraya kadar hem Stoacı felsefenin hem de Spinoza'nın felsefesinin doğa ve dünya ile uyumlu yaşamının önemini özellikle vurguladığı görülmektedir. Stoacılar, evrenin rasyonel düzenine uyum sağlayarak özgürlüğe ulaşılacağını düşünürken Spinoza, insanların kendi doğalarını ve evrenin temel ilkesi olan Tanrı'nın doğasını anlayarak özgürlüğe ulaşabileceğini

¹⁹⁷ Wolfson, 1983: 145.

¹⁹⁸ Çevik, 2023: 86.

¹⁹⁹ Cass, 1966: 402.

savunur. Böylece her iki felsefe de insanın düşünceleri, duyguları ve eylemleri üzerinde kontrol sahibi olmasının ve doğa ile uyumlu bir yaşam sürdürmenin özgürlük ve mutluluk için esas olduğunu kabul eder.

Her iki felsefenin penceresinden ahlaki yaşam ve özgürlük arasındaki ilişkiye bakıldığında Stoacıların ve Spinoza'nın ahlaki yaşamın özgürlükle sıkı bir ilişki içinde olduğunu düşündükleri görülebilir. Stoacı felsefe, insanların erdemli ve ahlaki yaşamlar sürdürerek özgürlüğe ulaşabileceğini savunur. Spinoza da benzer şekilde insanların ahlaki düşünce ve eylemleriyle doğa ve Tanrı ile uyumlu bir yaşam sürdürerek özgürlüğe ulaşabileceğine inanır. Ahlaki yaşam, her iki felsefe için de özgürlük ve mutluluğun temel bir bileşenidir. Bu konuyla ilgili Marcus Aurelius ve Spinoza'nın şu sözlerini örnek vermek mümkündür:

“Erdemli yaşam sürdüren insan, doğa ile uyumlu yaşar ve özgürlüğe ulaşır. Ahlaki düşünce ve eylemler, insanın evrenin rasyonel düzenine uyum sağlamasını sağlar ve böylece özgürlük ve mutluluk elde edilir.”²⁰⁰

“Ahlaki yaşam sürdürmek, özgürlüğün temelidir. İnsan, ahlaki düşünce ve eylemlerle doğayı ve Tanrı'nın doğasını anlayarak ve bunlara uygun hareket ederek özgürlüğe ve mutluluğa ulaşır.”²⁰¹

Stoacı felsefe, bireylerin erdemli ve ahlaki yaşamlarını sürdürerek özgürlüğe erişebileceğini ileri sürer. Stoacılar açısından ahlak, erdemler temelinde inşa edilmiştir. Ana erdemler ise bilgelik, adalet, cesaret ve ölçülülük olarak kabul edilir. Bu erdemlere sahip olarak ve onları hayata geçirerek insanlar doğa ve dünya ile uyumlu bir yaşam gerçekleştirebilir ve özgürlüğe kavuşabilirler. Stoacılar, insanların dış koşulların etkisinden bağımsız olarak kendi düşünceleri, duyguları ve eylemleri üzerinde hâkimiyet kurabileceğine inanmaktadır. Bu yüzden erdemli ve ahlaki yaşam, bireyin özgürlüğü ve mutluluğu için kilit bir öneme sahiptir.

Spinoza'nın ahlak anlayışı ise insanın doğasını ve evrenin temel yasasını oluşturan Tanrı'nın doğasını kavramak üzerine temellenmiştir. Spinoza'ya göre insanlar doğa ve Tanrı ile uyumlu bir yaşam sürdürerek özgürlüğe ulaşabilirler. Bu uyum, insanın düşüncelerini, duygularını ve eylemlerini doğa ve Tanrı'nın evrensel düzenine uyacak şekilde düzenlemesi ile sağlanır. Ahlaki yaşam, bu uyumu temin etmek ve insanın özgürlüğünü ve mutluluğunu artırmak amacıyla önem taşır. Spinoza, ahlaki düşünce ve eylemlerle doğa ve Tanrı'ya uyumlu bir yaşam sürdüren insanların özgürlüğe erişebileceğine inanmaktadır.

Sonuç olarak hem Stoacı felsefe hem de Spinoza'nın felsefesi, ahlaki yaşamın özgürlükle yakından ilişkili olduğunu kabul eder. Her iki düşünce sistemi de erdemli ve ahlaki yaşamın insanın özgürlüğünü ve mutluluğunu artırmak için kritik öneme sahip olduğunu

²⁰⁰ Çevik, 2023: 96.

²⁰¹ Ülken, 2019, 76.

vurgular. Ahlaki yaşam, insanların doğa ve dünya ile uyumlu bir yaşam sürdürerek özgürlüğe ulaşmasına olanak tanır. Her iki felsefe de özgürlüğün gerçekleşmesi için insanın kendi düşünceleri, duyguları ve eylemleri üzerinde kontrol sahibi olması gerektiğini vurgular. Hem Stoacılar hem de Spinoza, insanın özgürlüğünün düşüncelerinin ve bilgisinin kontrolü ile başladığına inanır. Stoacı felsefe, insanların dış dünyaya duyarlı olmak yerine iç dünyalarını yöneterek özgürlüğe ulaşabileceğini savunur. Spinoza ise insanların Tanrı'nın ve doğanın bilgisini elde ederek düşünceleri ve duyguları üzerinde kontrol sağlayabileceğini düşünür. Stoacılar, insanların dış olaylara karşı duygusal tepkilerini yönetebilmesi gerektiğini savunurken Spinoza, insanların duygularını anlamaları ve doğa ile uyumlu hâle getirmeleri gerektiğini düşünür. Stoacılar ve Spinoza, insanların özgürlüğünü eylemler ve irade üzerindeki kontrol ile sağlayabileceğini kabul eder. Stoacı felsefe, insanların etik değerlere dayalı eylemlerde bulunarak özgürlüğe ulaşabileceğini belirtir. Spinoza ise insanların ahlaki düşünce ve eylemleriyle doğa ve Tanrı ile uyumlu bir yaşam sürdürerek özgürlüğe ulaşabileceğine inanır.

3.4.2. Erdem

Spinoza'nın mutluluk anlayışının tartışılacağı ilk semantik özellik, erdemin mutlu yaşamdaki rolüdür. Bu ise Spinoza'nın erdemi, insanın mutlu ve özgür bir yaşam sürdürebilmesi için temel bir öneme sahip olarak gördüğü anlamına gelir. Spinoza, insanın doğasını ve evrenin temel ilkesi olan Tanrı'nın doğasını anlayarak ve buna uygun düşünceler, duygular ve eylemler gerçekleştirerek mutlu ve özgür bir yaşam sürdürebileceğine inanır. Çünkü Spinoza'ya göre insanın erdemli yaşamı, özgürlüğe ve dolayısıyla mutluluğa ulaşmasında kilit bir faktördür.

Spinoza'ya göre yetkin yaşama, aklın yönetiminde erdemli, ahlaklı ve özgür olan bir yaşamla aynı şeyi ifade eder. Aynı şekilde mutluluk da aklın yönetiminde, erdemli, ahlaklı ve özgür bir yaşam sürdürmekle mümkün olabilmektedir.²⁰²

Spinoza'nın mutluluk anlayışı, insanın doğasını ve evrenin temel ilkesi olan Tanrı'nın (veya doğa) doğasını anlamak üzerine kuruludur. Spinoza, insanın mutlu olabilmesi için kendi doğasına ve Tanrı'nın doğasına uygun düşünceler, duygular ve eylemler gerçekleştirmesi gerektiğini düşünür. Ancak bu uyum, insanın erdeminin geliştirilmesine bağlıdır. Balanuye, bir söyleşisinde bu konuya şöyle dikkat çeker:

Dolayısıyla Spinoza öğretisinde “mutluluk” gibi Tanrısal bir perspektiften bir varlığın tüm var olma deneyiminin tamamını ifade eden, donduran, toptancı bir dilsel ifadeye rastlanmaz. Ama elbette, Spinoza'nın Etika adlı olağanüstü kitabının gücü de buradan kaynaklanır: Etika, varlıklar arasında bir

²⁰² <https://www.senveben.biz.tr/2019/06/mutluluk-yasama-ve-spinoza/> (erişim tarihi: 28.04.2023).

varlık olarak insanın da karşılaşmalarından olabildiğince sevinç devşirebilmek üzere -evrensel bir belirlenim içinde ve ona rağmen- çaresiz olmadığını anlatır. Bu çare basitçe Doğa/Tanrı'yı kavramaktır. Spinoza için Doğa/Tanrı evrendeki tüm karşılaşmaların bütünsel bir aradalığından başka bir şey olmadığı için, etkileşimlere ilişkin kavrayışımız geliştikçe büyük harfli bir 'Sevinç' ya da Mutluluğu da yakalama olanağımız artar.²⁰³

Spinoza'nın erdem anlayışı, insanın kendini ve dünyayı daha iyi anlamasıyla ilgilidir. Erdemli yaşam, insanın kendi doğasına ve evrenin doğasına uyum sağlayarak özgürlüğünü ve mutluluğunu artıran düşünceler, duygular ve eylemleri içerir. Bu nedenle Spinoza'nın mutluluk anlayışında erdemin mutlu yaşamdaki rolü, insanın kendi doğasını ve evrenin doğasını anlayarak ve buna göre hareket ederek özgürlük ve mutluluğa ulaşmasına olanak tanır.

Spinoza Ethics'te IV. Bölüm, Önerme 18'de konu ile ilgili doğrudan şöyle söyler:

“Omne id quod realiter agimus ex necessitate nostrae naturae, id agimus in eo quod ad mentem solam pertinet, sub lege necessitatis, non autem in eo quod ad mentem et corpus simul pertinet; et hinc sequitur nos non posse liberos esse quatenus ad actiones nostras, sed tantum quatenus ad passiones nostras; atque adeo ad solam mentem pertinet libertas.”

“Whatever we do in accordance with the necessity of our nature, we do in relation to the mind alone, under the law of necessity, and not in relation to both the mind and the body simultaneously; hence it follows that we cannot be free insofar as our actions are concerned, but only insofar as our passions are concerned; and therefore freedom pertains to the mind alone.”²⁰⁴

Yukarıda Spinoza'dan yapılan alıntının çevirisi şöyledir: Kendi doğamızın gerekliliği gereği gerçekleştirdiğimiz her şeyi, zorunluluk yasasına göre yalnızca zihinle ilgili olarak yaparız. Hem zihin hem de bedenle ilgili olarak değil, bu nedenle eylemlerimiz açısından özgür olamayız, yalnızca tutkularımız açısından özgür olabiliriz; dolayısıyla özgürlük yalnızca zihinle ilgilidir.

Görüldüğü üzere burada Spinoza, insanın doğasının ve evrenin doğasının anlaşılmasının önemini vurgular. Erdemli yaşamın, insanın doğasına uygun düşünceler, duygular ve eylemleri içerdiğini belirtir. Ona göre özgürlük ve mutluluk, insanın zihninin duyguları ve düşünceleri üzerinde kontrol sahibi olduğu ölçüde gerçekleştirilebilir.

Stoacılar, erdemi insanın doğasında bulunan temel bir özellik olarak kabul ederler. Erdemli bir yaşam, Stoacı felsefeye göre insanın akıl yürütme ve kendini kontrol etme yeteneklerini kullanarak doğru düşünce ve davranışlar sergilemesi anlamına gelir. İnsanın doğasında bulunan akıl yürütme yeteneği, erdemli bir yaşam sürdürmenin temel bileşeni olarak görülür. İnsan, bu akıl yürütme yeteneği sayesinde doğru düşünce ve davranışları belirleyebilir. Stoacı felsefede erdemli bir yaşam sürdürmek için insanın kendisini kontrol etmesi de önemlidir. Bu, insanın düşünceleri, duyguları ve tutkuları üzerinde kontrol sahibi olması

²⁰³ <https://www.birgun.net/makale/spinoza-dan-mesaj-var-sevincli-ve-coskulu-bir-yasam-imkansiz-degil-220614> (erişim tarihi, 28.04.2023).

²⁰⁴ Curley,2005: 56 (Alıntı söz konusu İngilizce yazılmış olan eserden tarafımca çevrilip yorumlanmıştır.)

anlamına gelir. İçsel kontrol, insanın dış olaylara ve koşullara karşı tutarlı ve uyumlu bir yaşam sürdürebilmesi için önemli bir faktördür.

Stoacılar, insanın doğru düşünce ve davranışlar sergileyerek dünyaya uyum sağlamasını savunurlar. İnsanın doğru ve yanlış ayırt edebilmesi, ahlaki değerlere göre hareket etmesi ve tutkularını kontrol ederek erdemli bir hayat sürdürebilmesi onlar için son derece önemlidir. Dolayısıyla Stoacı felsefe, erdemin insanın doğasında bulunan ve mutlu bir yaşam sürdürmesi için gerekli olan bir nitelik olarak önemini vurgular. Konu ile ilgi Epiktetos'un şu sözleri önemlidir: "Kendine ait olan şeyleri ve kendine ait olmayan şeyleri bil. Kendine ait olan şeyler, düşüncelerin, inançların, arzuların, nefretlerin ve sahip olduğun şeylerdir. Kendine ait olmayan şeyler ise beden, ailenin, mülkiyetin ve ünüdür."²⁰⁵

Bu cümlelerden anlaşıldığı gibi hem Stoacılar hem de Spinoza, insanın kendi düşünceleri, duyguları ve değerlendirmeleri üzerinde kontrol sahibi olması gerektiğini vurgulamaktadır. Her iki felsefe sistemi de insanın dış koşullar ve olaylar üzerinde kontrol sahibi olamayacağı düşüncesine önem verir. İnsanın erdemli ve uyumlu bir yaşam sürdürebilmesi için bu ayrımın farkında olması ve odaklanması gereken alanları belirlemesi gerekmektedir.

Hem Spinoza hem de Stoacıların erdem konusundaki görüşleri karşılaştırıldığında her iki felsefenin de insanın kendi kendine yeterli olduğu ve doğruyu arayarak erdemli bir hayat sürdürmek konusunda benzer fikirlere sahip olduğu görülmektedir. Her iki düşünce sistemi de erdemin insanın doğasında bulunan bir özellik olduğunu ve bu nedenle erdemli davranışların doğal bir sonucu olduğunu kabul eder.

Bu bağlamda her iki felsefe de insanın doğru düşünceler ve davranışlar sergileyerek kendine güvenini artırabileceği ve erdemli bir hayat sürdürebileceğini vurgular. Dolayısıyla hem Stoacılar hem de Spinoza, insanın doğasında bulunan erdemi keşfedip bu doğrultuda hareket ederek uyumlu ve erdemli bir yaşam sürdürebileceğine inanırlar. Kısaca Spinoza ve Stoacıların felsefeleri, erdem konusunda insanın kendi kendine yeterli olduğunu ve doğruyu arayarak erdemli bir hayat sürdürebileceğini göstermektedirler.

3.4.3. İyi

Stoacılıkta "iyi" kavramının temelinde *logos* bulunur. *Logos*, Stoacılar için evrenin temel yasasını, düzenini doğanın akışına uygun olarak hareket etmeyi temsil eder. Stoacılar, insanların doğal düzene uyum sağlayarak *logos* ile uyumlu yaşamaları gerektiğine inanırlar. Bu

²⁰⁵ Ryan, 2021: 96.

uyumlu yaşam, erdemli davranışlar sergileyen bireylerin ortaya çıkmasına yol açar ve böylece insanlar “iyi” olanı yaşarlar.

Stoacı erdemler arasında dürüstlük, adalet, sabır, cesaret ve öz disiplin gibi kavramlar bulunur. Dürüstlük, insanın kendisine ve başkalarına karşı gerçek ve samimi olmasını ifade eder. Adalet, insanın doğru ve adil bir şekilde hareket etmesi ve başkalarının haklarını gözetmesini kapsar. Sabır, zorluklarla başa çıkabilme ve olumsuzluklara karşı direnme becerisini temsil ederken cesaret insanın zorluklarla yüzleşme ve doğru hareket etme gücüdür. Öz disiplin ise insanın tutku ve isteklerini kontrol altında tutarak doğru düşünce ve davranışları sergilemesine olanak sağlar.

“Roma İmparatorluğu döneminde yaşayan Stoacı bir filozof olan Musonius Rufus, eğitimin önemine vurgu yaparak öz disiplin erdemini öne çıkarır. Ona göre, insanlar eğitim yoluyla tutkularını ve isteklerini kontrol etmeyi öğrenebilir ve böylece doğru düşünce ve davranışları sergileyebilirler.”²⁰⁶

Stoacılar, insanın kendini gerçekleştirmesinin de “iyi” olmakla doğrudan ilişkili olduğunu düşünürler. Kendini gerçekleştirmek, insanın doğal potansiyelini ortaya çıkararak erdemli bir yaşam sürdürmesi ve bu sayede *logos* ile uyumlu bir yaşam sürdürmesi anlamına gelir. Birey, doğal düzeni ve evrenin yasalarını anlayarak bilgelik elde eder ve bu bilgelik sayesinde erdemli davranışlar sergileyebilir.

Epiktetos, “Discourses” (Konuşmalar) Kitap II, Bölüm 10’da “Kendini bilmek, her şeyden önce doğanın istediği şeyleri yapmak ve doğanın istemediği şeylerden kaçınmaktır.”²⁰⁷ der.

Stoacılıkta “iyi” kavramı, *logos* ile uyumlu bir yaşam sürdürmeyi ve erdemli davranışlar sergilemeyi ifade eder. İnsanlar, doğal düzene uygun olarak yaşayıp erdemler aracılığıyla kendilerini gerçekleştirerek “iyi” olanı yaşarlar. Bu süreçte dürüstlük, adalet, sabır, cesaret ve öz disiplin gibi erdemler, insanın doğru düşünce ve davranışları sergileyerek “iyi” bir yaşam sürdürebilmesine olanak tanır.

Spinoza’nın felsefesinde iyi kavramı, insanların doğayı ve Tanrı’yı anlayarak doğanın yasalarına uygun bir yaşam sürdürmesi ve özgür, rasyonel düşünceyle hareket etmesi temelinde ele alınır. İyi yaşamak, doğanın yasalarına uyum sağlayarak duygusal dengeyi bulma ve bireysel potansiyelini gerçekleştirme ile ilgilidir.

“Bir şey, bizim için iyi olduğu ölçüde, yani bizi gerçekleştirdiği ve güçlendirdiği ölçüde değerlidir. Etika, Bölüm IV, Önerme 18”²⁰⁸

²⁰⁶ Ryan, 2021: 63.

²⁰⁷ Stoa Felsefesinde Doğaya Uygun Yaşama’nın Anlamı, 2020: 148.

²⁰⁸ Scruton, 1986: 256.

“İyi ve kötü, insanın düşünceleri arasında sadece geçici ve değişken olan şeylerdir; kötü ve iyi şeyler yoktur, sadece iyi ve kötü görünen şeyler vardır. (Etika, Bölüm IV, Önerme 41)”²⁰⁹

“Ruhun en yüksek erdemi, şeylerin doğru bilgisi ve onları doğru bir şekilde anlamaktır; bu, ruhun en yüksek iyiliği ve mutluluğudur. (Etika, Bölüm II, Önerme 47)”²¹⁰

Spinoza’nın felsefesinde iyi yaşamak, aynı zamanda insanın kendi iç dünyasını anlaması ve duygularını kontrol altında tutabilmesiyle de ilişkilidir. İnsan, rasyonel düşünce ve bilgiyle hareket ederek tutkularının ve ön yargılarının etkisini azaltabilir ve daha uyumlu bir yaşam sürdürebilir. Bu bağlamda Spinoza’nın “iyi” kavramı, insanın kendisi ve çevresiyle uyumlu bir denge kurarak erdemli ve anlamlı bir yaşam sürdürmesini vurgular.

Spinoza’nın felsefesinde iyi yaşamın temel amacı, insanın kendi özgür iradesi ve rasyonel düşünceleri doğrultusunda hareket ederek doğayı ve evrenin işleyişini daha iyi anlaması ve bu anlayışa göre yaşamasıdır. Bu süreçte insan, kendine ve başkalarına zarar vermemeye özen göstererek daha erdemli ve etik bir yaşam sürdürmeye çalışır.

Kısacası Spinoza’nın felsefesinde “iyi” kavramı, insanın doğanın yasalarına uygun olarak yaşaması, özgür ve rasyonel düşünceyle hareket etmesi ve bireysel potansiyelini gerçekleştirme sürecinde duygusal dengeyi sağlamasıyla ilişkilidir. Bu anlayış, insanın erdemli ve anlamlı bir yaşam sürdürebilmesi için önemli bir temel oluşturur.

Sonuç olarak ise görüldüğü gibi hem Stoa felsefesi hem de Spinoza felsefesi, insanların doğal düzenle uyumlu yaşamlarının önemini vurgular ve iyi kavramını erdemler, ahlaki değerler, kişisel potansiyelin gerçekleştirilmesi ve mutlulukla ilişkilendirir. Bu ortak noktalar, her iki felsefenin insanın iyi yaşam sürmesi için temel unsurları benzer şekilde ele aldığını gösterir. Ancak her iki felsefenin temel farklılıkları bulunmaktadır. Stoa felsefesi, insanın doğayla uyumlu yaşaması için erdemi ve mantığı ön planda tutarken duygusal denge ve tutkuların kontrolü üzerinde daha fazla durmaktadır. Stoacılar, insanın mutluluğu için dış faktörlerin ve koşulların değil, kişinin kendi düşünceleri ve tutumlarından sorumlu olduğuna inanırlar.

Öte yandan Spinoza’nın felsefesi, insanın doğayla uyumlu yaşaması için Tanrı ve doğanın birleştiği panteist bir anlayışı temel alır. Spinoza, insanların özgür ve rasyonel düşünceyle hareket etmesi ve doğanın yasalarına uygun bir yaşam sürdürmesi gerektiğini savunur. Bu bağlamda Spinoza’nın felsefesinde bilgi ve anlayışın önemi, insanın içinde bulunduğu evrenle uyumlu ve mutlu bir yaşam sürmesine yardımcı olacak anahtar unsurlar olarak ele alınır.

²⁰⁹ Scruton, 1986: 273.

²¹⁰ Scruton, 1986: 134.

Her iki felsefe de doğayla uyumlu yaşamının önemine odaklanırken temel vurguları ve yaklaşımları farklılık gösterir. Stoa felsefesi, erdem ve mantıkla duyguların kontrolüne odaklanırken Spinoza felsefesi, Tanrı-doğa birliği ve bilgi edinme süreçlerine vurgu yapar. Her iki felsefe de insanın mutluluğu ve iyi yaşam sürmesi için önemli birer rehber niteliğinde olsa da bu farklı yaklaşımlar sayesinde farklı düşünce sistemleri ve yaşam tarzları geliştirilmiştir.

3.4.4. Mutluluk

“Felsefi eserlerimi dikkatlice okumayı adet edinmiş kimse, herhangi birinin bundan daha okunmaya değer olduğu yargısına varmayacaktır. Zira hayatta hiçbir şey genel olarak felsefeden ve bilhassa bu eserde sorulan sorulardan daha incelemeye değer değildir: iyi yaşamaya ve doğru eylemeye dönük düşünüp taşınmalarımızın yönelmesi gereken erek, nihai ve son hedef nedir? (Cicero, De fin,1.11)”²¹¹

Yukarıda görüldüğü gibi Cicero, felsefi önceliklerinden bahsederken aslında filozofların paylaştığı fikirlerden bahsettiğinin farkında değildir. O, aslında Yunan felsefesi ve Helenistik felsefenin tümünde ortak olan bir sorunun varlığına dikkat çekmektedir. Bu sorunun ne olduğu sorulduğunda ise Cicero’nun cevabı açıktır: Mutluluk nedir?

Cicero, bu soruyu filozofların sıklıkla ele aldığını ve çeşitli cevaplar vermeye çalıştığını ifade eder. Kendisi de bu soruyu ele alarak mutluluğun ne olduğu ve nasıl elde edilebileceği konularında fikirler ortaya koymuştur. Ancak Cicero’nun vurguladığı gibi mutluluk kavramı yalnızca kendisine özgü bir felsefi konu değildir. Antik Dönem filozofları arasında da mutluluğun ne olduğu ve nasıl elde edilebileceği konuları tartışılmıştır. Bu nedenle Cicero’nun bahsettiği felsefi öncelikler, Antik Dönem filozofları arasında ortak bir tartışma konusu olan mutluluğun doğası ve kaynağı ile ilgilidir. Ne var ki mutluluk konusu yalnızca antik dönem filozofları tarafından incelenmemiştir.

Mutluluk, felsefenin tarihinde önemli bir konu olarak ele alınmıştır ve birçok filozof mutluluğun doğası ve kaynağı üzerine fikirlerini paylaşmıştır. Antik Dönem filozoflarından sonra da Orta Çağ filozofları, Rönesans filozofları, Aydınlanma filozofları ve modern filozoflar mutluluğun doğası ve kaynağı üzerine farklı fikirler ortaya koymuşlardır. Özellikle etik felsefenin bir dalı olan “mutluluk felsefesi” (eudaimonism) günümüzde hâlâ incelenen ve tartışılan bir konudur. Burada bu konu, bütün felsefe tarihi açısından değil, Stoacı felsefe ve Spinoza arasında bir karşılaştırma yapılarak ele alınıp bu iki felsefe arasındaki benzerliğe yeniden dikkat çekilmeye çalışılacaktır.

²¹¹ Taylor, 1928: 78.

Öncelikle Stoacılar için *mutluluk*, iç huzur ve dinginlik olarak tanımlanır. Bu iç huzur ve dinginlik, insanın doğal yasalarla uyumlu bir yaşam sürmesiyle elde edilebilir. Stoacı felsefede mutluluk, kişinin doğal yasaları anlaması ve onlara uygun hareket etmesiyle sağlanır. Çünkü onlar, insanların mutluluğunun temelinde iç huzur ve dinginliği görür.

Stoacıların insanın doğal yasalarla uyumlu bir yaşam sürmesinin mutluluğun kaynağı olduğuna inandıkları daha önce birkaç kez söylenmişti ancak bu başlık altında konu biraz daha açılacak olursa Stoacı felsefeye göre mutluluk, kişinin doğal yasaları anlaması ve onlara uygun hareket etmesiyle mümkündür. Doğal yasaların anlaşılması, Stoacılar için oldukça önemli bir konudur. Nitekim doğal yasalar, evrenin düzeni ve yapısı hakkında insana bilgi verirler. İnsanlar, doğal yasaları anlamak için akıl yoluyla düşünebilir ve evrenin düzenine uygun hareket edebilirler. İnsanların kendi doğalarına uygun olarak hareket etmeleri ve hayatlarını doğal yasaların belirlediği doğrultuda şekillendirmeleri, iç huzur ve dinginliği sağlamalarına yardımcı olur. Bu nedenle Stoacılar, insanların doğal yasaları anlamaları ve onlara uygun hareket etmeleri için felsefi çalışmalar yapmışlardır. Buna göre onlar insanın mutlu olması için insanın içindeki huzur ve dinginliğe dikkat çekmişlerdir. Bu içsel huzur ve dinginlik, insanların kendilerini tanımaları, iç dünyalarına yolculuk etmeleri ve kendi düşünceleri ve duyguları üzerinde kontrol sahibi olmalarıyla elde edilir. Stoacı filozoflara göre insanlar dış dünyadaki olaylara bağımlı kalmadan iç dünyalarındaki huzur ve dinginliği koruyarak mutlu bir hayat sürerler.

Stoacı felsefedeki mutluluk, Epikür'ü akla getirirse de onların mutluluk anlayışı Epikür'den farklıdır. Epikür, mutluluğun zevkler ve keyiflerle elde edilebileceğini savunurken Stoacılar bu görüşe karşı çıkarlar. Stoacı felsefede mutluluğun zevkler ve keyiflerle elde edilemeyeceği, kişinin doğal yasalarla uyumlu bir yaşam sürmesi ve kendini kontrol etmesiyle elde edilebileceği savunulur. Stoacılar, Epikür'ün mutluluk anlayışının yanıltıcı olduğunu da söylerler.

“Seneca, “Epistulae Morales ad Lucilium” (Lucilius'a Ahlaki Mektuplar) adlı eserinde şöyle seslenir: Zevklerin peşinden koşmak, hedefimiz olan erdeme götürmez. Fakat erdem, zevklere ve keyiflere değil, doğal yasalarla uyumlu bir yaşam sürmeye ve kendini kontrol etmeye dayanır. [...] Epikür'ün öğretileri, sadece zevkleri ve keyifleri arayarak mutluluğu bulabileceğimizi söyler. Oysa Stoacılar, doğru bir yaşamın, insanın doğal eğilimlerine ve evrenin yasalarına uyum sağlayarak gerçekleşeceğini savunurlar. (Epistulae Morales ad Lucilium, Mektup 71)”²¹²

Stoacılar, Seneca'nın da belirttiği üzere insanların zevkler ve keyifler peşinde koşarak mutlu olamayacağını, aksine doğal yasalara uygun bir şekilde hareket etmeleri gerektiğini vurgularlar. Epikür felsefesi mutluluğu haz ve keyiflerle elde edilebilecek bir durum olarak ele

²¹² Uzel, 2019: 56.

alırken Stoacı filozoflar, insanların kendi doğalarına uygun hareket etmelerinin mutluluğu sağlayacağını savunarak bu felsefeden tamamen farklı bir anlayış ortaya koyarlar.

Roma İmparatorluğu döneminde yaşamış Stoacı filozof Seneca'ya göre mutluluk, iç huzur ve dinginlikle elde edilir. Seneca'ya göre iç huzur, insanın iç dünyasındaki huzur ve dinginliktir. Bu huzur, insanın dış dünyadaki olaylardan etkilenmeden kendi iç dünyasındaki huzuru korumasıyla elde edilir. Seneca, iç huzurun insanların dış dünyadaki olaylara karşı dirençli hâle gelmelerine yardımcı olduğunu belirtir. “Mutluluğun kaynağı, iç huzurdur. Sen, mutlu olmak istiyorsan, iç huzurunun kaynağına dön ve kendi iç dünyanı keşfet. Dış dünya seni mutsuz edemez, sadece sen kendini mutsuz edebilirsin.”²¹³

Seneca, insanların iç huzur ve dinginliği sağlamak için kendilerini tanımaları gerektiğini savunur. Kendini tanımak, insanların iç dünyalarına yolculuk etmeleri ve kendi düşünceleri ve duyguları üzerinde kontrole sahip olmalarını gerektirir. Seneca'ya göre insanlar, kendilerini tanıyarak iç huzur ve dinginliği sağlamaya daha yakın hâle gelirler. Kısaca mutluluğun kaynağı olarak iç huzur ve dinginliği gösteren Seneca'ya göre insanlar, dış dünyadaki olaylardan etkilenmeden içsel huzuru koruyarak mutlu bir hayat sürebilirler.

Bir başka Stoacı filozof olan Epiktetos da mutluluk konusu üzerine pek çok yazı kaleme almıştır. Ona göre mutluluk, kişinin kendi düşünceleri ve davranışları üzerinde kontrol sahibi olmasıyla elde edilir. Epiktetos, bu konudaki görüşlerini “El Kitabı” adlı eserinde detaylı olarak şöyle anlatır: “Mutluluk, kendi düşüncelerimiz ve davranışlarımız üzerinde kontrol sahibi olmayı öğrenmemizle elde edilir. Mutluluğun kaynağı, bizim içimizdeki düşünceler ve inançlardır.”²¹⁴

Epiktetos, bu eserinde insanların kendilerine zarar veren düşünceleri ve inançları kontrol altına almaları gerektiğini belirtir. İnsanların mutluluğun kaynağı olarak maddi zenginlik ve statülerine odaklanmamaları gerektiğini de vurgular. Ona göre insanların mutlu olmaları için iç dünyalarındaki huzur ve dinginliği sağlamaları gereklidir. Ona göre “Mutluluk, maddi zenginlikler ve statülerle elde edilemez. Mutluluk, iç huzur ve dinginlikle sağlanır.”²¹⁵

İnsanların mutlu olmaları, kontrol edemedikleri şeylere takılıp kalmamalarına bağlıdır. İnsanlar, dış dünyadaki olayları kontrol edemezler ancak kendi düşünceleri ve davranışları üzerinde kontrol sahibi olabilirler. İnsanların mutlu olmaları için kontrol edemedikleri olaylar üzerinde endişelenmek yerine kendi düşünceleri ve davranışları üzerinde kontrol sahibi olmayı öğrenmeleri gerekir.

²¹³ Uzel, 2019: 75.

²¹⁴ Eraltan, 2020: 43.

²¹⁵ Eraltan, 2020: 45.

Marcus Aurelius, mutluluğun kaynağının iç huzur ve dinginlik olduğunu savunmuştur. Ona göre mutluluk, insanın iç dünyasında barış, huzur ve dinginlik sağlamasıyla elde edilir. İnsanlar, dış dünyadaki olaylar karşısında olumlu ya da olumsuz tepkiler vermek yerine iç huzur ve dinginliğe odaklanarak mutlu bir hayat sürebilirler.

Marcus Aurelius, “Meditations” adlı eserinde mutluluk kavramını şu şekilde ele almıştır: “Bizi mutlu eden şey, her şeyin ne olduğunu ve her şeyin kendine has özelliklerini anlamaktır. Mutluluk, iç huzur ve dinginlik ile elde edilir. Bu, düşüncelerimizle ve inançlarımızla başlar.”²¹⁶

Marcus Aurelius tıpkı Epiktetos gibi mutluluğun kaynağı olarak maddi zenginlik, statü veya diğer dışsal faktörlerin yetersiz olduğunu vurgular. Ona göre insanlar, kendilerini mutlu eden şeyleri iç dünyalarında bulmalıdırlar. Bu, insanların içsel huzuru ve dinginliği sağlamalarıyla mümkündür.

Mutluluk konusunda yazıları olduğu bilinen bir başka Stoacı filozof Musonius Rufus’tur. Antik Yunan ve Roma döneminde yaşamış olan bu Stoacı da mutluluğun insanın doğal yasalarla uyumlu bir şekilde yaşaması ve kendini kontrol etmesiyle elde edileceğini söyler. Ona göre dış dünyadaki olayların insanların mutluluğunu etkilemesine izin vermek yerine insanların içsel huzuru korumaları ve kendilerini kontrol etmeleri gerekmektedir. Bu sayede insanlar, dış dünyadaki olumsuzluklara karşı dirençli hâle gelerek mutlu bir yaşam sürdürebilirler.

Musonius Rufus, mutluluğun kaynağı olarak maddi zenginlik ve statülerin yetersiz olduğunu da diğer Stoacılar gibi vurgular. Filozofa göre mutluluk, kişinin iç dünyasında bulunmalıdır. İnsanların iç huzuru ve dinginliği sağlamaları, doğru davranışları sergilemeleri ve doğal yasalara uygun hareket etmeleri gerektiği üzerinde özellikle durur. Bu sayede insanlar mutluluğu iç dünyalarında keşfederler ve dış dünyadaki olaylar onların mutluluğunu etkilemez.

Çünkü dışsal faktörler mutluluğun kaynağı değildir ve insanların mutluluğu iç dünyalarında keşfetmeleri gerekir.

Musonius Rufus, “Lectures” adlı eserinde mutluluk konusunda şu sözleri söyler: “İnsanlar, mutluluğu iç huzuru ve dinginlikte bulabilirler. Bunun için, insanların doğru düşünmesi ve doğru davranması gerekmektedir. İnsanlar, doğal yasalara uygun hareket etmelidirler. Bu sayede, mutluluğun kapısını açabilirler. Maddi zenginlik ve statülerin mutluluğun kaynağı olmadığını, insanların mutluluğu iç dünyalarında keşfetmeleri gerektiğini belirtir.”²¹⁷

²¹⁶ George, 2020: 84.

²¹⁷ (<https://dailystoic.com/musonius-rufus/>) (erişim tarihi: 29.04.2023).

Sonuç olarak görüldüğü gibi Stoacılar, genel olarak mutluluk kavramını doğal yasalarla uyumlu bir yaşam sürmek ve kendini kontrol etmek olarak ele almışlardır. Onlara göre mutluluk, insanların içsel huzur ve dinginliği sağlamalarıyla mümkündür. Maddi zenginlik ve statüler mutluluğun kaynağı değildirler. Peki Spinoza’da mutluluk tanımı nasıldır? Spinoza’ya göre mutlu olmak için ne yapmak gerekir?

Spinoza için mutluluk, insanın varoluşsal amacına uygun bir şekilde yaşaması ve içsel huzuru elde etmesiyle gerçekleşir. Spinoza, mutluluğu “Etika” adlı eserinde şöyle tanımlar: “Mutluluk, insanın varoluşsal amacına uygun bir şekilde yaşaması ve içsel huzuru elde etmesiyle gerçekleşir. İnsanlar, iç dünyalarındaki farkındalıkla dış dünyadaki olaylar karşısında objektif bir şekilde bakarak, kendilerini kontrol edebilirler. Bu sayede, içsel huzuru ve dinginliği koruyarak mutlu bir yaşam sürdürebilirler.”²¹⁸

Spinoza’nın bu tanımından anlaşılacağı üzere mutluluk, insanın varoluşsal amacına uygun bir şekilde yaşaması ve içsel huzuru elde etmesi koşuluna bağlıdır. Spinoza, insanın doğal olarak Tanrı’nın yaratıcılığına uygun hareket etmeye eğilimli olduğunu ve mutluluğun da bu amaca uygun olarak hareket etmekle elde edilebileceğini savunur. Ona göre varoluşsal amacımız, Tanrı’nın varoluşsal amacına uygun olarak yaşamaktır. İnsanlar, Tanrı’nın yaratıcılığına uygun bir şekilde hareket ederek mutluluğu elde edebilirler. Ancak insanların içgüdüleri ve arzuları nedeniyle yanıltıcı ve geçici mutluluklar peşinde koşmaları da mümkündür. Bunun yerine akılla düşünerek doğru kararlar verdiklerinde içsel huzuru elde etmeleri mümkündür.

“Her şeyin kendine özgü bir doğası vardır ve bu doğa, her şeyin kendine özgü bir varoluşu ve hareket tarzıyla kendini gösterir. (Ethica, Bölüm I, Önerme 8)”²¹⁹

“Bir şeyin özü, o şeyin var olmasına veya etkili olmasına neden olan şeydir. (Ethica, Bölüm I, Önerme 25)”²²⁰

“İnsan zihninin üstün bilgi türleriyle kendini yönlendirmesi ve yönetmesi, insanın gerçek etkinlik özgürlüğünün temelidir. (Ethica, Bölüm V, Önerme 10)”²²¹

“İnsanın kendi doğasının yasalarına göre yaşaması, onun gerçek özgürlüğüdür. Bu, insanın rasyonel düşünce ve eylemlerle kendi doğasını yönlendirebilmesi ve düşünce ve eylemlerinin Tanrı’nın doğasına uygun olmasıdır. (Ethica, Bölüm IV, Önerme 66)”²²²

Spinoza, insanların içsel huzuru elde etmesi için insanın kendini kontrol etmeyi öğrenmesi gerektiğini söyler. İnsanlar, iç dünyalarındaki farkındalıkla dış dünyadaki olaylar

²¹⁸ Ethica, 2019: 78.

²¹⁹ Curley, 1988: 56.

²²⁰ Curley, 1988: 63.

²²¹ Curley, 1988: 165.

²²² Curley, 1988: 146.

karşısında objektif bir şekilde bakarak kendilerini kontrol edebilirler. Bu sayede içsel huzuru ve dinginliği koruyarak mutlu bir yaşam sürdürebilirler.

Spinoza, insanların mutluluğu elde etmek için iki yol izleyebileceklerini söyler: Birincisi içgüdüleriyle hareket ederek, ikincisi ise akılla düşünerek. İlk yol, insanların içgüdüleriyle hareket ederek mutluluğu aramalarını ifade eder. Ancak bu yol insanların doğal eğilimleri ve arzuları nedeniyle yanıltıcı ve geçici mutluluklar sağlar. İkinci yol, insanların akılla düşünerek doğru kararlar vermelerini ve mutluluğu sağlamalarını ifade eder. Bu yol, insanların doğal eğilimleri ve arzularından bağımsız olarak, objektif bir şekilde mutluluğu elde etmelerini sağlar.

“Zihin ne kadar iyi anlar ve beden ne kadar yetenekli olursa, insanın daha fazla seçenek hakkı olur. (Ethica, Bölüm IV, Önerme 39)”²²³

“Eylemlerimizi ve arzularımızı anlama yeteneğimiz, bu eylemler ve arzuların yasalarını anlama yeteneğimize bağlıdır. (Ethica, Bölüm IV, Önerme 4)”²²⁴

Spinoza’nın düşünceleri doğrudan içgüdüler ve akıl kullanarak mutluluk arayışı hakkında olmasa da fikirleri insanların eylemlerini ve arzularını anlamalarının önemine vurgu yapar. Spinoza, insanların eylemlerini ve arzularını anladıklarında daha uygun ve etkili bir şekilde hareket edebileceklerini ve bu sayede gerçek mutluluğa ulaşabileceklerini savunur. Bu nedenle Spinoza’nın düşünceleri, insanların doğal eğilimlerine ve arzularına yönelik anlayış ve bilgelikle gerçek mutluluğa ulaşabileceğini öne sürer.

Spinoza, mutluluğun kaynağını içsel dinginlik ve huzur olarak tanımlar. Ona göre insanların içsel huzur ve dinginliği sağlamaları, düşünceleri ve davranışları üzerinde kontrol sahibi olmaları gerekmektedir. İnsanlar, dış dünyadaki olaylar karşısında objektif bir şekilde bakarak kendilerini kontrol edebilirler. Bu sayede içsel huzuru ve dinginliği koruyarak mutlu bir yaşam sürdürebilirler.

Özetle Spinoza’ya göre mutluluk insanın varoluşsal amacına uygun bir şekilde yaşaması ve içsel huzuru elde etmesiyle gerçekleşir. İnsanlar, doğal olarak Tanrı’nın yaratıcılığına uygun hareket etmeye eğilimlidirler ancak içgüdülere ve arzulara sahiptirler. Bu nedenle insanların akılla düşünerek doğru kararlar vermeleri ve içsel huzuru elde etmeleri gerekir. Maddi zenginlik ve statülerin mutluluğun kaynağı olmadığını söyleyen Spinoza, mutluluğun insanın iç dünyasında keşfedilmesi gerektiğini belirtir.

O hâlde her felsefi sistem mutluluğu ele alışları noktasında karşılaştırılacak olursa Stoacılar ve Spinoza’nın mutluluk konusunda benzer ve ortak noktalara sahip oldukları görülür.

²²³ Scruton, 1986: 201.

²²⁴ Scruton, 1986: 196.

Öncelikle ikisi de mutluluğun insanın iç dünyasında keşfedilmesi gerektiğini vurgularlar. Maddi zenginlik ve statülerin mutluluğun kaynağı olmadığını savunurlar. Ayrıca her ikisi de doğal yasalarla uyumlu bir yaşam sürmeyi mutluluk için önemli olarak belirtirler.

Stoacılar, mutluluğun kişinin doğal yasaları anlaması ve onlara uygun hareket etmesiyle sağlandığını savunurlar. Bu, kişinin iç huzur ve dinginlik elde etmesiyle mümkündür. Spinoza da mutluluğun insanın varoluşsal amacına uygun bir şekilde yaşaması ve içsel huzuru elde etmesiyle gerçekleştiğini savunur. İnsanlar, doğal olarak Tanrı'nın yaratıcılığına uygun hareket etmeye eğilimlidir ve mutluluğu bu amaca uygun olarak hareket etmekle elde edebilirler.

Hem Stoacılar hem de Spinoza, insanların iç dünyalarındaki farkındalıkla dış dünyadaki olaylar karşısında objektif bir şekilde bakarak kendilerini kontrol etmelerinin önemine vurgu yaparlar. İnsanlar, içsel huzuru ve dinginliği koruyarak mutlu bir yaşam sürdürebilirler.

Sonuç olarak ise Stoacılar ve Spinoza, mutluluğun içsel huzur ve dinginlikle elde edilebileceği, doğal yasalarla uyumlu bir yaşam sürmenin önemi, maddi zenginlik ve statülerin mutluluğun kaynağı olmadığı ve insanların kendilerini kontrol etmelerinin önemi konusunda ortak noktalara vurgu yaparlar.

SONUÇ

Üzerinde çalıştığımız Stoacı felsefe ve Spinoza arasındaki benzerlikleri değerlendirildiğinde bu iki düşünce sisteminin günümüz dünya yapısı ve toplumumuz için büyük bir öneme sahip olduğu görülmektedir. Her iki felsefe de içsel özgürlük, erdem ve bilgelik kavramlarını merkeze alarak insanın yaşam kalitesini ve anlayışını derinden etkilemişlerdir. Bu anlayışlar sayesinde bireyler ve toplumlar, günümüzün karmaşık dünya yapısıyla sürekli değişen koşulları içinde dengeli ve huzurlu bir yaşam sürdürebilme olanağı bulabilmişlerdir. Çünkü Stoacı felsefe ve Spinoza'nın düşünceleri, insanların kendi iç dünyalarına odaklanarak ve dış etkenlerden etkilenmemeyi öğrenerek daha sağlam temeller üzerine inşa edilmiş, anlamlı ve tatmin edici bir yaşam sürdürebilmelerini sağlar. Her iki felsefenin de insanlar arası ilişkiler ve sosyal sorumluluklar konusunda önemli katkıları bulunmaktadır. Erdem ve bilgelik kavramları, insanların birbirleriyle daha hoşgörülü, anlayışlı ve destekleyici bir şekilde iletişim kurmalarını ve sosyal çevrelerindeki sorunlara karşı duyarlı olmalarını teşvik eder. Bu sayede toplumların daha uyumlu, adil ve dayanışma içinde olmaları mümkün hâle gelir.

Stoacı felsefe ve Spinoza'nın düşüncelerinin güçlü ve benzer yönlerinden biri de insanların zorluklar ve engellerle başa çıkma becerilerini geliştirmelerine yardımcı olmasıdır. İçsel özgürlüğü ve erdemi hedefleyen her iki düşünce sistemi de insanların hayatın getirdiği zorluklara karşı daha dayanıklı ve esnek olmalarını sağlar. Bu sayede bireyler, yaşamın iniş ve çıkışlarına karşı daha dirençli hâle gelir ve yaşadıkları deneyimlerden daha fazla değer elde edebilirler.

Stoacı felsefe ve Spinoza'nın düşünceleri, insanların rasyonel düşünme ve duygularını kontrol etme becerilerini geliştirmelerine odaklanır. Her iki düşünce sistemi de insanların düşüncelerinin ve duygularının farkında olmaları ve bunları yönetebilmeleri sayesinde daha sağlıklı ve dengeli bir yaşam sürdürebileceklerine inanır. Bu, insanların özgürlük ve erdem kavramlarını gerçekleştirmelerine ve zorluklar karşısında daha güçlü durmalarına yardımcı olur. Özellikle Stoacı felsefede insanların sadece kendi düşünceleri ve eylemleri üzerinde kontrol sahibi oldukları ve dış dünyadaki olayların ve koşulların ötesinde olduğunu kabul etmeleri önemlidir. Bu anlayış, bireylerin dış dünyadaki değişikliklere karşı daha dirençli olmalarını ve iç huzur ve sükunetlerini korumalarını sağlar. Spinoza ise doğanın ve evrenin sonsuz süreçlerine karşı insanın özgürlüğünü ve gücünü vurgular; bu nedenle insanların yaşamlarını ve düşüncelerini daha iyi anlamalarına ve yönetmelerine yardımcı olabilecek düşünce sistemleri geliştirir. Her iki düşünce sistemi de insanların zorluklarla başa çıkmak için

bilgi, anlayış ve iç disiplini kullanmalarını teşvik eder. Bu yaklaşım, insanların yaşamlarındaki zorlukları ve engelleri aşmak için ihtiyaç duydukları dayanıklılığı ve gücü geliştirir. Ayrıca bireylerin yaşamlarında karşılaştıkları durumlarla başa çıkmak için içsel kaynaklarını ve yeteneklerini kullanmalarına ve bu süreçte kişisel gelişim ve öz güvenlerini artırmalarına olanak tanır. Sonuç olarak Stoacı felsefe ve Spinoza'nın düşünceleri, bireylerin zorluklar ve engellerle başa çıkma becerilerini geliştirmelerine yardımcı olan benzer yaklaşımlara sahiptir. İçsel özgürlük ve erdemi hedefleyen her iki düşünce sistemi, insanların hayatın getirdiği zorluklara karşı daha dirençli ve esnek olmalarını sağlamak için rasyonel düşünme, duyguların kontrolü ve iç disiplin gibi önemli yeteneklerin geliştirilmesine odaklanır. Bu sayede bireyler, yaşamlarının iniş ve çıkışlarına karşı daha güçlü hâle gelir ve yaşadıkları deneyimlerden daha fazla değer elde edebilirler.

Stoacı felsefe ve Spinoza'nın düşünceleri arasındaki yakın ilişkiyi onların bireylerin kendilerini ve çevrelerini daha iyi anlamalarına dair ifadelerinde net olarak görebiliriz. Buna göre insanların zorluklar ve engellerle başa çıkma becerilerini geliştirmeleri ile ilgili sözleri her iki düşünce sistemi tarafından önemsenen rasyonel düşünce ve etik değerlerle de desteklenir. Özellikle Stoacı felsefe, insanların yaşamlarındaki zorluklara karşı dirençli olmalarını sağlayan bir yaşam tarzı olarak görülürken Spinoza'nın düşünceleri, insanların özgürlüklerini ve erdemlerini gerçekleştirmelerine yardımcı olan doğayı ve evreni anlamaya yönelik daha geniş bir çerçeve sunar. Böylece her iki düşünce sistemi de insanların içsel kaynaklarını kullanarak zorluklarla başa çıkma kapasitelerini artırarak bireysel gelişim ve başarıya ulaşmalarına yardımcı olur.

Bu çalışma sonucunda ise ortaya çıkan Stoacı felsefe ve Spinoza arasındaki benzerlikler, Spinoza'nın doğrudan Stoacı felsefeden beslenmediğini gösterse de bu iki düşünce sistemi arasındaki benzerlikler ve felsefenin tarihsel arka planı göz önüne alındığında Spinoza'nın bir şekilde Stoacı düşüncelerle etkileşime girdiği sonucuna ulaşılabılır. Bu etkileşim, belki de Spinoza'nın Stoacı düşünceleri incelemesi ve kendi düşüncelerini geliştirirken bazı noktalarda Stoacı felsefeden yola çıkarak benzer yaklaşımlar benimsemesi şeklinde gerçekleşmiş olabilir. Her ne kadar Spinoza ve Stoacılar arasında doğrudan bir bağlantı olmasa da her iki düşünce sisteminin insanların zorluklarla başa çıkma becerilerini geliştirme ve içsel özgürlüğü ve erdemi hedeflemeleri konusundaki benzerlikler, bu felsefelerin birbirlerine değerli katkılar sağladığını ve birbirlerinden öğrenilecek dersler olduğunu göstermektedir. Stoacı felsefe ve Spinoza'nın düşünceleri arasındaki benzerliklerin ışığında günümüz dünya yapısı ve toplumumuzun önemli sorunlarına çözüm sunan evrensel değerler ve kavramlar keşfedilebilir. Bu değerler ve kavramlar, bireylerin ve toplumların daha dengeli, huzurlu ve anlamlı bir yaşam

sürdürebilmeleri için önemli bir rehber niteliği taşımaktadır. Bu nedenle Stoacı felsefe ve Spinoza'nın düşünceleri, modern dünyada insanların yaşam kalitesini ve anlayışını derinden etkileyebilecek ve dönüştürebilecek güçlü bir potansiyele sahiptir.

KAYNAKÇA

- Aristoteles. (1997). *Nikamakos'a Etik*. (Çev. S. Babür), Ayraç Yayınevi, Ankara.
- Arslan, A. (1996). *Felsefeye Giriş*. Vadi Yayınları, Ankara.
- Aurelius, M. (2013). *Düşünceler*. (Çev. Ş. Karadeniz), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Aurelius, M. (2023). *Kendime Düşünceler*. (Çev. C. Çevik), Can Yayınları, İstanbul.
- Balanuye, Ç. (2021). *Spinoza Bir hakikat İfadesi*. Say Yayınları, İstanbul.
- Barker, H. (1938). *Spinoza Ethics 'in İkinci Kısım Üzerine Notlar*. Oxford University Press.
- Brun, J. (2022). *Stoa Felsefesi*. (Çev. M. Atıcı), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Cass, F. (2009). *Spinoza'nın Yazışmaları*. (Çev. İ. Kurt). California University Press.
- Cevizci, A. (1996). *Felsefe Sözlüğü*. Ekin Yayıncılık, Ankara.
- Cevizci, A. (2017). *Felsefe Sözlüğü*. Say Yayıncılık, İstanbul.
- Epiktetos. (2020). *El Kitabı*. (Çev. S. Eraltan), Lotus Yayınevi, Ankara.
- Epiktetos. (2020). *El Kitabı*. (Çev. S. Eraltan). Lotus Yayın Grubu, İstanbul.
- Erkızan, H. N. (2018). *Stoa Felsefesi. Özne 29. Kitap, (Kollektif)*. Çizgi Kitapevi, İstanbul.
- Hadot, P. (2011). *İlkçağ Felsefesi Nedir?* Dost Kitapevi Yayınları, Ankara.
- Hampshire, S. (1951). *Spinoza*. Penguin Books, Harmondsworth, Middlesex.
- Hampshire, S. (1951). *Spinoza*. Penguin Books, Harmondsworth, Middlesex.
- Hançerlioğlu, O. (1979) *Felsefe Ansiklopedisi*, 6 Cilt, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- Harold, H. J. (1901). *A Study of the Ethics of Spinoza*. Clarenton Press, Oxford.
- Joachim, H. H. (1901). *A Study of Spinoza's Ethics*. Clarendon Press, London.
- Kenny, A. (2018), *Batı Felsefesinin Yeni Tarihi*. 3 Cilt. Küre Yayınları, İstanbul.
- Kolektif. (2018). *Stoa Felsefesi Özne 29. Kitap*. Çizgi Kitapevi, İstanbul.
- Laertius, D. (2003). *Seçkin Filozofların Yaşamları*. (Çev. C. Şentuna), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Long A. A. ve Sedley, D. N. (t.y.). *The Helenistik Philosophers*. Helenistik Filozoflar.
- Mark, T. C. (1972). *Spinoza's Theory of Truth*. Columbia University Press, New York and London.
- Miller, J. (2015). *Spinoza ve Stoacılar*. Albaraka Yayınları, İstanbul.
- Morris, F. (2012). *Spinoza'nın Tao'su, Akıllı İnançtan İnançlı Akla*. Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- Özden, H. Ö. ve Elmalı, O. (2017). *İlkçağ Felsefesi Tarihi*. Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- Plutarkhos. (2015). *İskender-Sezar Paralel Hayatlar*. (Çev. H. A. Yücel), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.

- Richard, M. (t.y.). *Gummere*. Cambridge, Mass., Harvard University Press, London.
- Scruton, R. (1986). *Spinoza*. Oxford University Press.
- Seneca, L. A. (1842). *Epistulae Morales*. 1. Cilt.
- Seneca, L. A. (2017). *Bilgeliğin Sarsılmazlığı Üzerine – İnziva Üzerine*. (Çev. C. C. Çevik), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Seneca, L. A. (2018). *Ahlak Mektupları*. (Çev. T. Uzel). Jaguar Kitap, İstanbul.
- Seneca, L. A. (2019). *Ahlak Mektupları*. (Çev. T. Uzel), Jaguar Yayınları, İstanbul.
- Seneca, L. A. (2019). *Mutlu Yaşam Üzerine*. (Çev. C. C. Çevik). Kültür Yayınları, İstanbul.
- Sorabji, R. (1993). *Alexander of Aphrodisias on Aristotle Metaphysics 4*. Correll University Press, Duckworth, Ithaca and London
- Spinoza, B. (1955). *Ethics*. (Çev. B. de Spinoza ve R. H. M. Elwes). Dover Publication, New York.
- Spinoza, B. (1996). *Ethics*. (Çev. E. Curley). Stuart Hampshire. Penguin Klasikleri.
- Spinoza, B. (2011). *Ethica*. (Çev. Ç. Dürüşken). Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Spinoza, B. (1955). *Correspondence*. (Çev. B. de Spinoza ve R. H. M. Elwes). Dover Publication, New York.
- Spinoza, B. (1955). *On The Improvement of The Understanding*. (Çev. B. de Spinoza ve R. H. M. Elwes). Dover Publication, New York.
- Spinoza, B. (1955). *Theologico-Political Treatise*. (Çev. B. de Spinoza ve R. H. M. Elwes). Dover Publication, New York.
- Spinoza, B. (1996). *Ethica*, (Çev. E. Curley ve S. Hampshire). Penguin Books.
- Spinoza, B. (2011). *Ethica*. (Çev. H. Z. Ülken). Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Spinoza, B. (2017). *Theologico–Political Treatise*. Hackett Publishing.
- Stock, G. (2000). *Stoacılık*. (Çev. M. Molacı), Asa Yayıncılık, Bursa.
- Störig, H. J. (1994). *İlkçağ Felsefesi Hint Yunan Çin*. (Çev. Ö. C. Güngören), Yol Yayınları, İstanbul.
- Störig, H. J. (1994). *İlkçağ Felsefesi, Hint, Çin, Yunan*. Yol Yayınları, İstanbul.
- Sunar, C. (1977). *Varlık Hakkında Ana Düşünceler*. Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Yay., Ankara.
- Ülken, H. Z. (2011). *Genel Felsefe Dersleri*. Ülken Yayınları, İstanbul

SÜRELİ YAYINLAR

Özkan, E. B. (2014). “Stoa ahlakında ve Seneca’da özgürlük anlayışı, eskiçağ yazıları”. *Felsefe Dünyası*, 62.

TEZLER

Cihan, M. (2001). *Spinoza Felsefesinde Varlık ve Bilgi Problemi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Dürüşken, Ç. (1986). *Seneca’nın De Providentia’sında Tanrı ve İnsan*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Özkan, E. B. (2008). *Seneca’nın De Constantin Sapientis’inde İnsanın İçsel Özgürlüğü*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI	Özlem Pınar IVAŞCU
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Tarsus Kız Meslek Lisesi
Lisans Diploması	Mersin Üniversitesi/Felsefe Bölümü
Tezsiz Yüksek Lisans Diploması	
DönemProjesi Konusu	
Yüksek Lisans Diploması	
Yüksek Lisans Tez Konusu	
Doktora Diploması	
Doktora Tez Konusu	
YabancıDil / Diller	İngilizce/Fransızca
BİLİMSEL FAALİYETLER	
İŞ DENEYİMİ	
Stajlar	Millî Eğitim Bakanlığı
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Millî Eğitim Bakanlığı